

**МІЖНАРОДНИЙ ЦЕНТР
КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ТА КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ**

Товариство з обмеженою відповідальністю

01135, м. Київ, вул. Жилинська, 148, E-mail: intercultureheritage@gmail.com

Код ЄДРПОУ 41234485

ЗАТВЕРДЖЕНО

_____ 20__ р.

ПОГОДЖЕНО

_____ 20__ р.

**Науково-проектна документація
ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ ОПОРНИЙ ПЛАН.
ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ, РЕЖИМІВ ВИКОРИСТАННЯ, РЕЖИМІВ
РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБУДОВИ ІСТОРИЧНИХ АРЕАЛІВ м. ДНІПРО**

Том 1

**Історико-архітектурний опорний план.
Пояснювальна записка**

Замовник: Департамент по роботі з активами Дніпровської міської ради
(Договір від 11.04.2019 № 4/1)

Директор
ТОВ «Міжнародний центр
культурної спадщини та
культурних цінностей»

Я.П. Гаврилюк

Науковий керівник
дійсний член ICOMOS, член НСАУ,
кандидат мистецтвознавства
(18.00.01 – Теорія архітектури,
реставрація пам'яток архітектури),
професор ДВНЗ ПДАБА

С.Б. Ревський

Головний архітектор проекту
дійсний член ICOMOS,
кандидат архітектури
(18.00.01 – Теорія архітектури,
реставрація пам'яток архітектури),
доцент ДВНЗ ПДАБА

І.С. Ревський

Київ - 2019

Зміст

Вступ.....	3
 Розділ 1 ІСТОРИЧНИЙ ТА ПЛАНУВАЛЬНИЙ РОЗВИТОК НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ.....	5
1.1 Коротка історична довідка.....	5
1.2 Природні особливості місцевості, що визначають своєрідність планування та просторової побудови населеного пункту.....	21
1.3 Основні етапи розвитку планування та історичного формування забудови населеного пункту.....	35
 Розділ 2 АНАЛІЗ ІСНУЮЧОЇ АРХІТЕКТУРНО-МІСТОБУДІВНОЇ СИТУАЦІЇ НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ.....	64
2.1. Аналіз існуючої планувальної структури міста.....	64
2.2 Архітектурно-художні особливості історичної забудови.....	69
2.3 Характеристика елементів історичного озеленення та благоустрою.....	112
2.4. Архітектурно-просторова та пейзажно-видова структура історичного центру міста.....	117
 Розділ 3 КОМПЛЕКСНА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА ОЦІНКА ТЕРИТОРІЇ НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ.....	130
3.1. Узагальнена оцінка культурної спадщини населеного пункту..	130
3.2 Історико-культурні заповідники, історико-культурні заповідні території, об'єкти природно-заповідного фонду.....	202
3.3 Аналіз зон охорони пам'яток культурної спадщини, що є діючими на час складання історико-архітектурного опорного плану.....	205
3.4 Загальна характеристика історичних ареалів населеного пункту.....	237
 ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА.....	243

ВСТУП

НАУКОВО-ПРОЕКТНА ДОКУМЕНТАЦІЯ ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ ОПОРНИЙ ПЛАН.

ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ, РЕЖИМІВ ВИКОРИСТАННЯ, РЕЖИМІВ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБУДОВИ ІСТОРИЧНИХ АРЕАЛІВ м. ДНІПРА виконана ТОВ „Міжнародний центр культурної спадщини та культурних цінностей” за участі Придніпровської державної академії будівництва та архітектури на замовлення Департаменту по роботі з активами Дніпровської міської ради. Договір № 4/1 від 11.04.2019 р. на підставі рішення Дніпровської міської ради VII скликання «Про надання дозволу на розроблення проекту внесення змін до історико-архітектурного опорного плану у складі генерального плану розвитку м. Дніпра.

Розробники даного дослідження:

Прізвище, ім'я, по батькові	Посада, професійна кваліфікація	Спеціальність	Ступінь участі у роботі
Ревський Сергій Борисович	Професор ПДАБА, канд. мистецтвознавства (18.00.01 – теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури), дійсний член ICOMOS	Архітектор	Автор, науковий керівник роботи
Ревський Іван Сергійович	Доцент ПДАБА, канд. архітектури дійсний член ICOMOS	Архітектор	Автор, Головний архітектор проекту
Бородін Артем Олександрович	Доцент ПДАБА, канд. архітектури	Архітектор	Відповідальний виконавець
Голубчик Лідія Миколаївна	Заслужений працівник культури України, дійсний член УНК ICOMOS, історик, спеціаліст	Історик	Автори та відповідальні виконавці розділів з історії, археології та монументаль- ного мистецтва
Філімонов Дмитро Геннадійович	Історик, спеціаліст	Історик	
Царенко Тетяна Анатоліївна	Історик, спеціаліст	Історик	
Мишуста Олександр Васильович	Археолог, магістр	Археолог	

Науково-проектна документація виконана за результатами комплексних натурних і архівних досліджень у відповідності із чинними нормативними актами, а саме:

- Закон України «Про охорону культурної спадщини»;
- Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності»;
- ДБН Б.2.2-3:2012 «Склад та зміст історико-архітектурного опорного плану населеного пункту»;
- ДБН Б.2.2-12:2018 «Планування і забудова територій»;
- Порядок визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р., № 318;
- Порядок розроблення історико-архітектурного опорного плану населеного пункту, затверджений Наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 02 червня 2011 р.;
- ДСТУ Б Б.2.2-10:2016 «Склад та зміст науково-проектної документації щодо визначення меж і режимів використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування».

Замовником було надано:

1. Цифрова картографічна основа (М 1:500) в місцевій системі координат (що має зв'язок з Державною геодезичною референтною системою координат УСК-2000) на електронному носії.
2. Перелік нерухомих об'єктів культурної спадщини.
3. Матеріали затвердженого раніше історико-архітектурного опорного плану.
4. Матеріали інших науково-дослідних, науково-проектних робіт, пов'язаних з охороною культурної спадщини та збереженням традиційного характеру середовища.

Розділ 1 ІСТОРИЧНИЙ ТА ПЛАНУВАЛЬНИЙ РОЗВИТОК НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ

1.1 Коротка історична довідка

Район розташування м. Дніпра, завжди являв собою стратегічно та економічно важливий комунікаційний вузол біля верхнього рубежу дніпровських порогів, тобто в кінці вільного судноплавства по річці Дніпро. Першими свідцтвами існування поселень на сучасній території міста є значна кількість археологічних пам'яток доби неоліту та бронзи, сотні курганів скіфсько-сарматського періоду. В часи Київської Русі з цим районом, який став ділянкою торговельного шляху “из варяг в греки”, пов'язані візантійські експедиції Олега та Ольги, бої зі Степом дружин Мстислава та Святослава.

У XIV–XVIII ст., коли після татаро-монгольської навали південно-руські землі перетворилися у Дике Поле, тут перетиналися шляхи та зіштовхувалися інтереси Великого князівства Литовського (пізніше Речі Посполитої), Московії (пізніше Російської імперії), Османської імперії, Запорізької Січі та войовничих східних кочівників.

Протягом століття, починаючи з другої половини XVII, цей район був активною прикордонною зоною Російської імперії. Тут, одночасно з будівництвом фортець “Української лінії”, виникають поселення, переважно — козацькі зимівники, серед останніх — Нові Кайдаки, Половиця, Мандриковка, Стара Ігрень, Чаплі, Лоцманська Кам'янка, які розташовані у межах сучасного Дніпропетровська.

Місто Дніпро (колишній Катеринослав, Новоросійськ, Дніпропетровськ) займає особливе, дуже специфічне місце серед міст Північного Причорномор'я. С початку він був заснований у труднодоступній місцевості, на правому березі Самари, там, де в неї

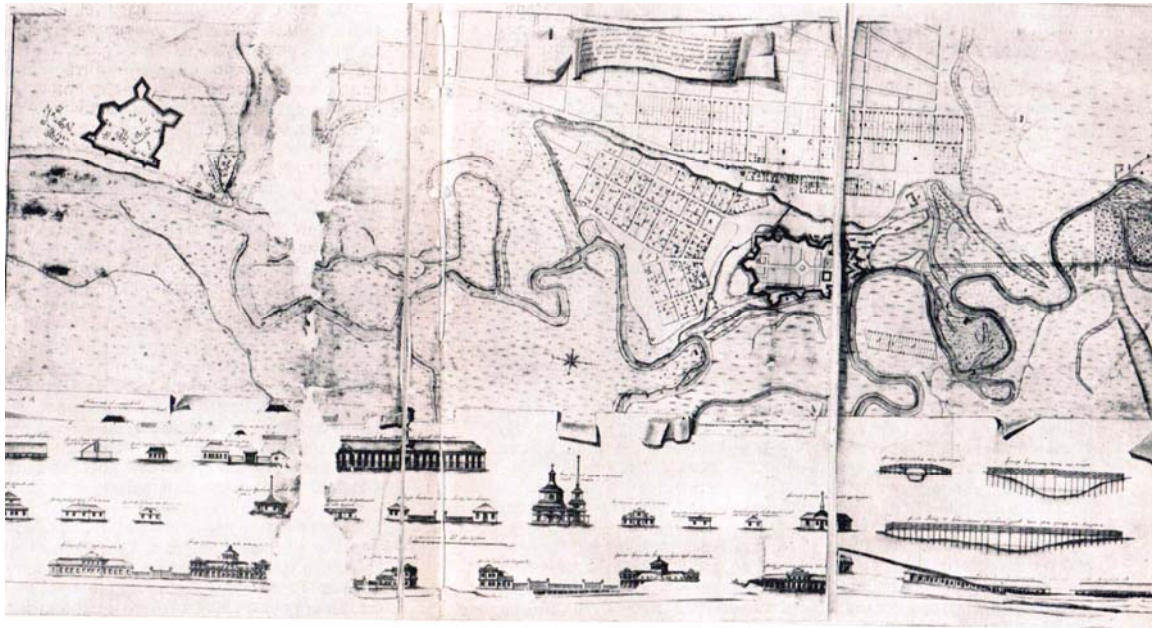
впадає Кільчень. Саме тут влітку 1774 р. губернатор щойно заснованої Азовської губернії В.О. Чертков обрав місце для адміністративного центру своєї губернії, яким і мав стати Катеринослав або, як його називають у дослідженнях та публікаціях, Катеринослав I, Катеринослав на Кільчені чи Катеринослав Кільченський.

Побудована на домінуючому пагорбі фортеця стала основним містоформуючим елементом. У місті були відкриті два училища, що готували чиновників та перекладачів, а біля міста були створені шкіряна та свічна фабрики. Місто почало ставати крупним торговим та культурним центром. Планувальна система його центральної частини формувалась за променевою композиційною схемою. Вулиці-промені були орієнтовані на середній бастіон цитаделі та виходили на розташовану між цивільними кварталами та цитаделлю центральну площу, на протилежному від цитаделі боці котрої розміщувались адміністративні та інші громадські будівлі і головний православний храм міста.

Проте доволі швидко стало зрозумілим, що ця місцевість зовсім не пристосована для проживання – селитебна частина розташовувалась у болотистій низині, яка затоплювалась навесні, тому тут постійно виникали масові хвороби. До того ж з'ясувалось що р. Самара непридатна для розвитку крупного судноплавства. Тому вже в 1782 р. було вирішено перенести місто Катеринослав на інше місце.

В 1783 р. вийшов наказ про з'єднання Азовської та Новоросійської губерній та створення Катеринославського намісництва. 22 січня 1784 р. вийшов наказ у якому відмічалось: „губернскому городу под названием Екатеринослав быть по лучшей удобности на правой стороне реки Днепр у Кайдак”. Обране місце знаходилось на великому пагорбі у закруті Дніпра між Старими

Кайдаками, котрі знаходились на 10 км нижче по течії, та Новими Кайдаками, котрі розташовувались на 8 км вище по течії ріки. Біля підніжжя пагорбу розміщувалась козацька слобода Половиця. У виборі місця для центрального міста намісництва приймав участь видатний архітектор М.Ф. Казаков, котрий і створив перший план нового Катеринослава на новообраному місці.

„План с фасадами „новостроящегося города Екатеринослава“
складений 15 квітня 1782 р.

Нове місто Катеринослав – тепер вже на Дніпрі – мало стати не тільки центром намісництва, а взагалі третьою, південною, столицею Російської імперії. Тому центр міста був запроектований М.Ф. Казаковим на вершині пагорбу у вигляді величезної площі, котра поставала у якості головного композиційного вузла і на котрій, згідно до складеного Г.О. Потьомкіним „Начертания города Екатеринослава“, намічалися, окрім адміністративних закладів, грандіозний собор, університет, консерваторія, академія мистецтв та інші об'єкти столичного значення. У 1786 р. два плани Катеринославу склав К. Геруа. Другий з цих планів, який передбачав забудову лише на вершині пагорба, був затверджений. Рішення

центру міста, як композиційно ведучої велетенської площі-плацу для проведення військових парадів із грандіозним ансамблем з величних будівель, котрі мали підкреслювали столичний статут міста, на затвердженому плані був запозичений з плану М.Ф. Казакова.

Однією з головних особливостей Катеринослава була відсутність фортеці – новий Катеринослав знаходився досить далеко від кордону, а внутрішня загроза, яку для самодержавного уряду могли становити вільнолюбні запорізькі козаки, із ліквідацією Запорізької Січі у 1775 р., на той час вже була знята. Тому Катеринослав з самого початку формувався як повністю цивільне місто. В його просторовій композиції ніколи не було домінування фортеці. На високому пагорбі передбачалось розміщення вище згаданої площі, домінантою якої, як і міста в цілому, мав стати величезний собор.

Проте затверджений план Геруа мав низку недоліків і з часом від нього відмовились. Після цього до проектування нового Катеринослава залучались видатні російські зодчі класицизму І.Є. Старов – наприкінці XVIII ст., а потім В.І. Гесте – на початку XIX ст. І.Є. Старов, зберігши намір про розміщення представницької площі на пагорбі, намітив розвиток міста на прибережну низину. Ідею Старова про лінійно-прибережне формування Катеринослава в планах „з зазначенням ткацьких фабрик” складеними в 1792 р. і 1793 р., розвиває катеринославський архітектор Л. Ігнат'єв, а потім, у I-м десятилітті XIX ст., землемір К. Пальшау і губернський землемір П.І. Неєлов. Впродовж цих планів, В.І. Гесте, базуючись на ідеї І.Є. Старова про розвиток міста вздовж Дніпра, склав композиційно цілісний план єдиного за планувальною системою великого міста, розвинутого вздовж Дніпра. Цей план став основою подальшого реального формування міста і разом з планами Старова досі

вважається видатним витвором містобудівного мистецтва класицизму.

Як вже відзначалось, новий Катеринослав (на Дніпрі) передбачався як центр Катеринославського намісництва і третя, південна столиця Російської імперії. Згодом місто повинно було зайняти територію в 340 кв. м. У ньому передбачалося будівництво таких великих об'єктів як університет, консерваторія, академія мистецтв, театр, біржа, суд, архієпископія, найбільший в державі собор, різні училища, комплекс ткацьких фабрик і т.д.

Однак, перетворитися на велике місто Катеринослав не встиг, тому що в 1796 р. був переведений в ранг повітових і перейменований в Новоросійськ. В кінці 18 ст. Катеринослав був маленьким містечком з типово сільським укладом життя. З запланованих спочатку значних споруд в ньому були побудовані лише кам'яний палац Потьомкіна і кілька дерев'яних рубаних корпусів ткацьких фабрик. У 1800 р. його населення становило 2634 чол.

У 1802 р. місту було повернуто колишню назву, Катеринослав стає центром тепер однойменної губернії. Протягом 1-й чверті 19 ст. в ньому відбувається поживавлення проектно-будівельної діяльності. Місто росте. Помітно збільшується число жителів: 6389 чол. - 1804 р. 8412 чол. - 1825 р. Відкриваються гімназія та семінарія, з'являються перші капіталістичні кустарні підприємства - дрібні салотопні, свічкові та інші виробництва. Передбачається перетворення Катеринослава в одне з провідних міст Новоросії - в 1819 р. в місті розташовується регіональний "Комітет про колоністів Південного краю". Однак, із закріпленням провідного становища серед міст Новоросії за Одесою і відсутність суттєвої економічної бази для розвитку Катеринослава (хоча ткацькі фабрики були значно розширені, вони незабаром були закриті через нерентабельність)

призвели до того, що до середини XIX ст. Катеринослав розвивався як звичайне невеличке провінційне містечко. І незважаючи на те, що напередодні падіння кріпосного права, в середині XIX ст. дещо збільшилися темпи зростання міста, в цілому з початку і до середини XIX ст. місто розвивалося повільно. У 1857 р. в ньому проживало 13217 чол., було близько 20 приватних підприємств - переважно з переробки сільськогосподарської сировини. Поряд з дрібними приватними підприємствами і традиційними купецькими торговими лавками, з'являються приватні театр, книжковий і інші магазини, фотографічні салони, філія пароплавної компанії, пансіони і т.д.

З відміною кріпосного права в 1861 р. і становленням капіталістичного способу виробництва в землеробстві різко підвищилося сільськогосподарське значення родючого Придніпров'я. Продукція краю реалізовувалася і всередині країни, і за кордоном. Тільки завдяки тісному зв'язку з внутрішнім і зовнішнім ринком міг йти так швидко економічний розвиток цих місцевостей. Катеринослав, що розташовувався в центрі Придніпров'я і до початку дніпровських порогів, тобто в кінці вільного судноплавства і лісосплаву з верхів'я річки, в 1860-1870-х рр. стає одним з головних центрів півдня країни з переробки і торгівлі продуктів сільськогосподарського виробництва і лісу. До 1866 р. на майже 23000 чол. міського населення припадало 35 підприємств з переробки сільгосппродуктів, 358 магазинів і крамниць, кілька деревообробних підприємств, великі склади лісу. У місті щороку проводилися 3 великі ярмарки "для пожвавлення промисловості і торгівлі", з'явилися 2 банки і кредитне товариство. У 1878 р. в Катеринославі мешкало 34 тис. чол.

У 1884 р. зі спорудженням в Катеринославі моста через Дніпро було завершено будівництво залізничної магістралі, що зв'язала Донецький вугільний басейн (Донбас) на лівобережжі і

Криворізький залізорудний басейн (Кривбас) на правобережжі Дніпра. Розташований посередині цієї магістралі, Катеринослав стає найбільш вигідним місцем для розвитку металургії. У 1880-1900 рр. з'являється цілий ряд великих металургійних, трубопрокатних, машинобудівних підприємств. Місто перетворюється в один з найбільших індустріальних і найбільший металургійний центр країни. Кількість його населення стрімко зростає. За темпами збільшення населення в кінці XIX - початку XX ст. він займає перше місце серед крупних міст Російської Імперії.

У 1897 р. в Катеринославі проживало понад 120 тис. чол., в 1917 р. - 217 тис. чол. (без передмість).

У місті зосереджується багато банків, кредитних товариств, ощадно-позичкових товариств, розширюється мережа всіляких магазинів і підприємств обслуговування, з'являються нові театри, концертні зали і зали кінематографа, музеї, навчальні заклади (в т.ч. і вищі), лікарні і т. д.

Після перемоги жовтневої революції в Катеринославі в грудні 1919 р. настає новий етап розвитку міста. За роки Громадянської війни місто, яке зазнало німецької окупації, отримало значні збитки. Постраждали практично всі великі промислові підприємства, повністю було зруйновано до 20 відсотків житлового фонду. Населення міста у 1920 р. зменшилося з 217 до 189 тисяч. Відбудовні роботи, незважаючи на важкі умови розрухи, розпочалися в 1920 р. Довоєнний рівень промислового виробництва, з одночасним значним технічним переобладнанням заводів, було відновлено в 1927 р. А ще у 1926 р. місто було перейменовано у Дніпропетровськ.

У період індустріалізації місто забезпечувало реалізацію основних державних загальносоюзних програм, поставляючи метал, конструкції, рейки, труби та обладнання на багато транспортних та

енергетичних новобудов, у тому числі – ДніпроГЕС, Магнітогорський і Кузнецький металургійні комбінати та ін. Одночасно с модернізацією та розширенням діючих виробництв будуються нові — Коксохімічний (1929 р.), Стрілочний та паровозобудівний (1934 р.) заводи, а також підприємства легкої та харчової промисловості. У 1930-ті рр. на лівому березі будується деревообробний завод, на південній околиці міста засновується “Автозавод”.

За роки перших п'ятирічок створюються нові вузи — металургійний та хіміко-технологічний (на основі Гірничого), медичний (на базі колишніх вищих жіночих курсів), будівельний, інститут інженерів залізничного транспорту, університет (на базі створених до революції трьох педагогічних інститутів), консерваторія.

К кінцю 30-х рр. у Дніпропетровську існувало 10 вищих та 19 спеціальних навчальних закладів, працювало 17 науково-дослідних інститутів. Вони забезпечували основні галузі індустрії регіону, здійснювали фундаментальні розробки, зокрема – у ядерній енергетиці. Відповідно до розвитку економічної бази Дніпропетровська зростає, переважно за рахунок механічного приросту населення. У 1926 р. кількість населення становила 234 тисяч чол., 1932 — 382 тисяч чол., 1940 — 525 тис. чол. Дніпропетровськ входить до складу четвірки найбільших міст України та п'ятнадцяти — СРСР.

Притаманний періоду перших п'ятирічок пріоритет індустріальних задач розвитку Дніпропетровська зумовив характер будівництва та просторового розвитку. Зберігаються промислові підприємства, у тому числі — невеликі напівкустарні в житлових кварталах та прибережній зоні центральної частини міста. Нові заводи зведено на прибережних територіях, до яких протягнуто залізничні гілки. Цим самим було посилено розпланувально-

структурні та санітарно-гігієнічні недоліки, що виникли у дореволюційний період.

Протягом першої п'ятирічки житлова проблема вирішується за рахунок ущільнення заселення існуючого фонду, відбудови або ремонту особняків та багатоквартирних будинків центральної частини міста. У 1926 р. металургійні заводи Західного (правобережного) промрайону розпочинають будівництво одноповерхового робітничого селища імені Фрунзе. В ситуації, коли робітники невпинно прибували до міста, неминучим стало зведення житла барачного типу в районах промислових новобудов (Коксохімічний завод, станція Вузол). Об'єм нового державного житлового фонду, зведеного у 1927—1932 рр., становив 183 тис. кв. м.

Одночасно на вільних землях поширювалося індивідуальне будівництво. Виникли нові квартали одноповерхових садиб на правобережному нагір'ї – в Чечелівці, селищі ім. Крупської, в районі Нових Планів, південніше вулиці Тельмана.

Пізніше, в роки другої та третьої п'ятирічок, об'єм державного та кооперативного дво-п'ятиповерхового будівництва збільшується. Нові будинки з'являються на вибіркових ділянках центральної частини міста (проспект Карла Маркса, вулиці Московська, Чкалова) та поблизу заводів (проспект Калініна, лівобережні ділянки).

На 1941 р. житловий фонд Дніпропетровська досяг 3,42 млн. кв. м загальної площі при середній поверховості по місту 1,2. На одну людину припадало 6,45 кв. м.

Інтенсивно формувався комплекс вузів та наукових закладів на пагорбі, де виникла щільна навчально-наукова зона. Цьому сприяло два фактори: базовий Гірничий інститут та просторі вільні території колишньої Ярмаркової площі. Проте Інститут інженерів залізничного

транспорту було збудовано на віддаленій вільній території Запорізького шосе.

Розпланувальному формуванню Дніпропетровська притаманне зростання соціальної та містобудівної активності виробничих комплексів, які набували значення та роль важливих структурних вузлів. В районі колишньої Брянської площі, до якої тяжіють прохідні заводів імені Петровського, Леніна (колишній Шодуар А), ДЗМО (колишній Шодуар С) та Коксохімічного, збудовано Палац Культури імені Ілліча, Палац Профілактики, Друга Робітнича лікарня, навчальні заклади, установи торговельного, адміністративного та ділового призначення, що виникли на проспекті Калініна — продовженні широтної структурної осі міста. Аналогічні вузли сформувалися на лівому березі: на Амурі, біля заводу ім. Комінтерна, колишній Шодуар В на Новомосковському шосе, коло заводу ім. К. Лібкнехта, в районі станції Вузол.

Розвиток соціальної інфраструктури загальноміського рівня у певній мірі базувався на значному фонді торговельних та громадських будівель. У 1938 р. було збудовано нові великі універсальні магазини “Центральний” та “Дитячий світ” на площі Леніна.

У 1930-ті рр. у Дніпропетровську будується значна кількість нових середніх загальноосвітніх шкіл та лікарень. Одночасно з благоустроєм старих парків ім. Шевченка та Чкалова, а також Яковлевського скверу, створюються нові зелені масиви — парк імені Леніна в Нових Кайдаках та сквер ім. МОПРа, на місці знесеного тюремного комплексу.

Архітектурне обличчя міського середовища зазнає неоднозначних змін. Знесення та перебудова церков та дзвіниць призвело до значних втрат в силуеті міста. Одночасно будівництво громадських (навчальних, культурних, лікувальних, торговельних) та

житлових будівель, а також — надбудова окремих старих будинків, надали важливим вузлам міста представницький величний масштаб. Разом з тим мали місце випадки необґрунтованого будівництва на міських площах, що призводило до зміни просторово-планувальної композиції міського простору в районі цих площ: крупні торговельні споруди на площі Леніна, музей та школа на Жовтневій площі тощо.

Період конструктивізму збагатив архітектурне обличчя Дніпропетровська житловими будинками, громадськими будівлями, що стали значним внеском в історію архітектури: Палац культури ім. Ілліча (1928, архіт. О. Л. Красносельський), Інженерно-будівельний інститут (1930, архіт. Г. Л. Швецько-Винецький), Інститут інженерів залізничного транспорту (1930, архіт. М. О. Барщ, Б. Н. Соколов). Ці будівлі, яким притаманна пошукова гострота форми, поруч із неокласицистичними спорудами, зведеними після 1934 р., гармонійно увійшли в історичне архітектурне середовище.

Провідні архітектори Дніпропетровська 1920-х–1930-х рр. О. Л. Красносельський, Д. С. Скоробогатов, Б. С. Кащенко, Г. Л. Швецько-Винецький, В. В. Самодрига, М. Г. Клебанов, А. М. Юхилевич, Л. С. Назарец, В. І. Мартинов. Проектування промислових та громадських об'єктів, яке у перші роки здійснювалося проектними бюро при великих заводах, пізніше передається спеціалізованим проектним організаціям, що почали створюватися у місті. У 1930 р. в Дніпропетровську починає роботу «Експедиція Діпроміста» — міська проектна організація житлово-громадського профілю.

Розвиток вуличної мережі відбувається без генплану, по мірі розширення забудованого центру. Капітальним благоустроєм фіксується розпланувальна мережа, яка раніше сформувалася під впливом реальних факторів: раціоналістичних положень генплану Гесте (центр, південне нагір'я), системи магістралей за межами

регулярної сітки, що подібна радіальній (Запорізьке шосе, Київське шосе, вул. Бр. Трофімових, вул. Передова, Новомосковське шосе, вул. Белостоцького), стихійно сформованих промзон, що межують з залізницею та пов'язаних з ними житлових утворень. Зростання автомобільного парку, інтенсивності вуличного руху та ситуації перетину магістралей з залізницями обумовили будівництво естакади Новомосковського шосе через станцію Нижньодніпровськ-вузол. Подальшого розвитку також зазнає й до того досить розвинуте трамвайне сполучення – загальна довжина трамвайних колій вже становила 48 км.

У 1928 р. завершується будівництво Мерефо-Херсонського мосту, тунелю та Лоцманського (Південного) залізничного вокзалу. Наприкінці 30-х рр. будується Кільцева залізнична лінія, що забезпечує можливість розташування нових промислових підприємств у південній частині правобережжя. На лівому березі створюється потужний сортувальний вузол. Це дозволило підсилити пропускну здатність станції «Дніпропетровськ».

У 1930-ті рр. продовжується розвиток інфраструктури. Вводяться в дію нові потужності Кайдакського міського водогону, будується АТС. У 1932 р. електропостачання Дніпропетровська вже здійснює ДніпроГЕС, у місті утворюється мережа ЛЕП з напругою 154 кВТ.

З середини 1930-х рр., коли почалося втілення першого радянського міського генерального плану, складеного в 1933 р. М. Шаповаловим, М. Карповичем і Т. Вовненко, в Дніпропетровську почали втілюватися корінні містобудівні заходи, спрямовані на поліпшення композиційно-планувальної ситуації, вдосконалення функціональної структури, перетворення системи соціально-культурного, санітарно-гігієнічного оздоровлення міської території. За рахунок інтенсивного розвитку лівобережжя і приблизно рівновеликого

розширення міста від Дніпра на обох берегах намічалось перетворити акваторію річки в головну вісь просторово-планувальної композиції міста. Почалися реконструкції деяких поперечних вулиць, що виходять до річки з метою перетворення їх в еспланади, розчищення берегової смуги правобережжя і створення тут набережної. Загальноміський центр в розвитку його лінійної спрямованості дещо збільшився (переважно в бік залізничного вокзалу).

Поступальний доволі інтенсивний розвиток міста, в тому числі реалізацію генплану, обірвала Друга світова війна, яка спричинила місту значні руйнування. З серпня 1941 р. по жовтень 1943 р. суттєво постраждала забудова міста, особливо правобережна частина. Було зруйновано практично всі крупні промислові підприємства, мости, великі будинки (в основному вздовж центрального проспекту).

У відбудові Дніпропетровська, міста з особливим економічним та стратегічним значенням, брали участь багато підприємств країни. Вже у середині 1944 р. металургійні заводи видавали чавун та сталь, працювали університет, гірничий та медичний інститути, обидва драматичних театри.

На початок 1945 р. продукцію видавали всі підприємства міста. У 1950 р. довоєнний рівень виробництва було перевищено. Протягом наступних п'ятнадцяти років заводи оновлюють та удосконалюють технології, освоюють виготовлення нових видів виробів. Одночасно у місті будуються нові підприємства різних галузей. Загальний обсяг промислового виробництва міста за п'ятнадцять повоєнних років зріс майже у п'ять разів.

Протягом усього досліджуваного етапу безперервно розвиваються інші містоутворюючі галузі, в тому числі — наука, вища та середня спеціальна освіта, проектування, зовнішній транспорт, будівельна індустрія.

Населення Дніпропетровська зростає з 259 тисяч (1945 р.) до 845,2 тисяч (1965 р.), тобто в 3,4 рази. Середньорічний приріст населення, перш за все за рахунок приїжджих, становить до 30 тисяч.

Багато крупних будівель, зведених до війни в різній стилістиці (модерн, конструктивізм, еклектика) було реконструйовано в дусі «радянського неокласицизму». Проте значне відставання у будівництві житла, незважаючи на великі обсяги державного житлового будівництва, від темпів приросту населення, обумовило інтенсивне індивідуальне будівництво, для реалізації якого необхідно було освоїти 3 тисячі га вільних територій. В результаті у Дніпропетровську абсолютний об'єм одноповерхової забудови досяг 4430 тис. кв. м, що значно випереджало всі великі міста країни по відносному об'єму в балансі житлового фонду міста (51,1%) і питомій вазі одноповерхових кварталів в балансі житлових територій (88%). Дніпропетровськ мав найнижчий показник ефективності використання житлової території (930 кв. м чи 90,6 чол. на 1 га).

Містобудівному розвитку Дніпропетровська, яке було обумовлене актуальними народногосподарськими завданнями та реальними економічними ресурсами країни, був притаманний екстенсивний характер. Промислова зона значно збільшується за рахунок створення нового Південного промислового району (одночасно створюваний Придніпровський промисловий комплекс увійшов до складу міста пізніше).

Селітебна зона розвивається у відповідності до інтересів виробництв-забудовників, формуються нові крупні житлові утворення, які по соціально-економічному змісту та містобудівній формі були подібні до типу комплексних виробничо-селітебних розпланувальних районів:

- “Північний” (“Новомосковський” житловий район, селище Н. Клочко), який тяжіє до заводу ім. К.Лібкнехта;
- “Північно-Західний” (селище “Амур-піски”, Ломовка), який тяжіє до заводу ім. Комінтерну та Лівобережному промрайону;
- “Західний” (район проспекту Петровського, селища Шевченко, Новий, житловий район “Західний”), який тяжіє до металургійних, машинобудівних та хімічних підприємств Західного промрайону;
- “Південний” (райони “Робочий”, “Кіровський” та “Вузівський”, селища Верхній, Сурсько-Литовський, Мирний, ім. Стаханова), який тяжіє до підприємств Південного промрайону.

Проектування нових районів державного будівництва здійснювали різні організації: “Робочий” – Ленміськбудпроект, “Кіровський” – Дніпромiсто, “Новомосковський” – Укрміськбудпроект. Забудову районів проспекту Петровського, Вузівського, Західного та інших проектували архітектори Дніпропетровська.

Територіальний розвиток промислової та селітебної зон не суперечить внутрішній логіці раніше сформованого розпланування і досить послідовно втілює її структурний потенціал.

Просторова організація громадського обслуговування реалізується у формі центрів розпланувальних районів, здійснених по типу вузлів та „контактно-стикових” зон, тобто на шляхах від транспортних зупинок до житла (“Південний”: по вулицям Робочій та Титова, “Північний”: вулиці Косіора – Осіння). Їх створення об’єктивно уповільнило формування загальноміського центру.

Наприкінці 1940-х рр. у місті будуються затишні, озеленені житлові комплекси з 2-3-поверховими будинками за типовими проектами першого післявоєнного покоління: селище “Металіст”,

район вулиць Ново-Орловської – Авіаційної, селище “Верхнє” та ряд інших. Пізніше, на основі вдало застосованої серії чотирьох-п’ятиповерхових будинків, виконано забудову південної частини вулиці Робітничої, що являє собою класицистичний архітектурний ансамбль.

Автори найбільш знакових споруд того часу — архітектори О. Б. Петров, В. А. Зуєв, Д. І. Щербаков, М. Г. Клебанов, Л. Ветвицький, Вегман (Харків), І. Р. Заїченко, С. Г. Брусов, В. Ф. Ковалевич, М. Б. Шнеєрсон, В. Є. Горбоносів.

Наприкінці 1950-х років Дніпропетровськ практично вичерпав свій територіальний ресурс. Одночасно з досягненням високих результатів у формуванні багатьох районів місто зберігає найнижчий у країні рівень ефективності використання території. Перехід від екстенсивного кількісного до інтенсивного якісного розвитку для міста стає неминучим. З 1960-х рр. місто переживає етапи (1960-ті - поч. 1980-ті рр.; 1990-ті - 2010-ті рр.) сучасного свого розвитку. На протязі 1970-х – 1980-х рр. в Дніпропетровську з’являється кілька знакових сучасних будівель, які значно збагатили різноманітну архітектуру міста. В основному їх проектування відбувалось в майстернях активно працюючого проектного інституту Дніпроцивільпроект. В цей час архітектурне обличчя міста формує плеяда видатних архітекторів: П. Р. Ніренберг, О. С. Чмона, Л. С. Супонін, В. О. Зуєв, В. І. Веснін. Є. В. Амосов, тощо.

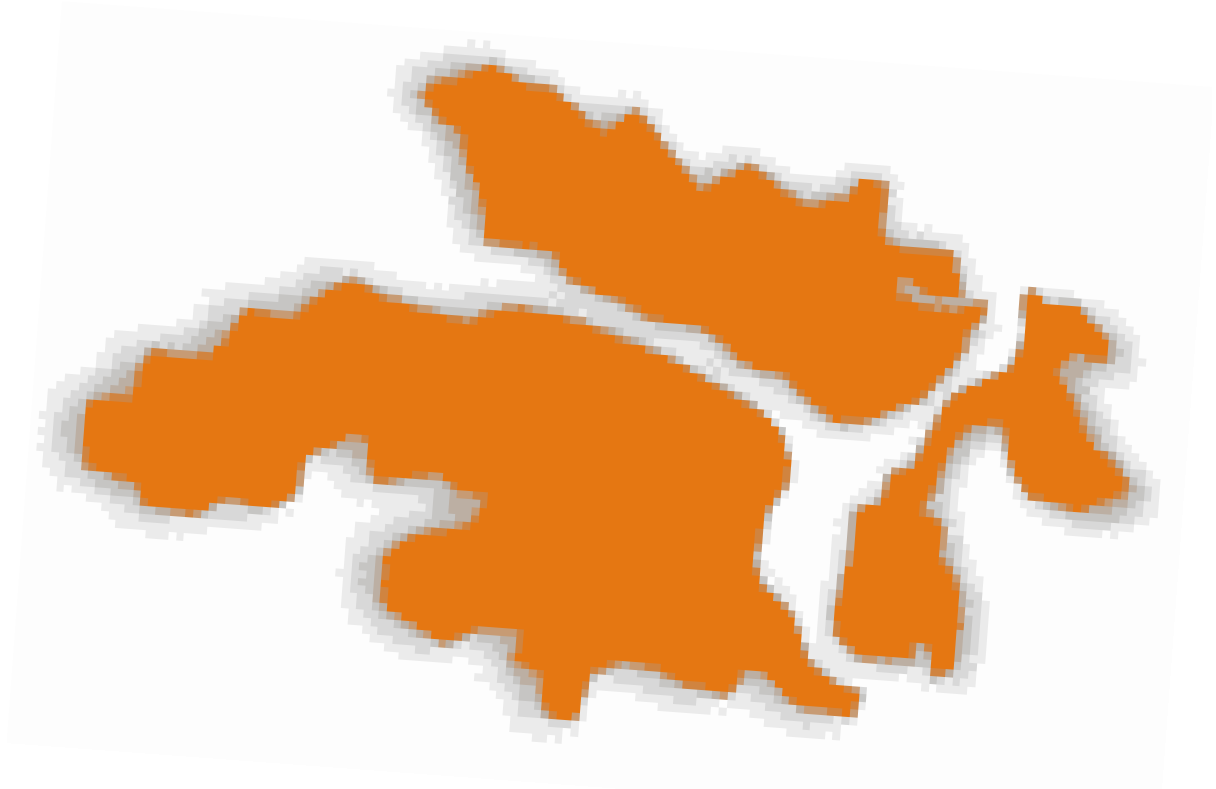
Ще за радянських часів Дніпропетровськ багаторазово збільшився. У 1-й пол. 1980-х рр. кількість його мешканців перевищила 1 млн. 100 тис. У наш час кількість населення м. Дніпро коливається близько 1 млн. мешканців.

1.2 Природні особливості місцевості, що визначають своєрідність планування та просторової побудови населеного пункту

Після перенесення у 1780-х рр. (указ – 1784 р., офіційна закладка – 1787 р.) з річки Кільчень місто Дніпро було вдруге закладено на правому березі ріки Дніпро, у її закруті, де ріка майже під прямим кутом повертає праворуч з північного заходу на південний захід і де з лівого берегу в цьому місці, саме у місці закруту, в неї з північного сходу впадає річка Самара. Нижче по течії ріки Дніпро за закрутом починалися Дніпровські пороги. Після будівництва ДніпроГЕСу у Запоріжжі рівень води значно підвищився, затопивши пороги. Ширина ріки Дніпро в межах міста Дніпро досягла близько кілометра, а в місці впадання Самари у Дніпро утворився великий, широкий та глибокий, розлив, котрий умовно звуть озером. Лівобережні поселення були включені в склад міста після Жовтневої революції. У наш час місто розташовано по обох берегах ріки Дніпро, в тому числі на лівобережжі Дніпра по обох берегах річки Самари в районі її гирла. Ріки Дніпро та Самара розділяють територію міста на три частини. Одна з них розташовується на правому березі ріки Дніпро і дві – на лівому її березі. Ріка Дніпро перетинає всю територію міста вздовж і тому в межах міста фактично є внутрішньоміською водною артерією. Частину, що розташована на правому березі, називають Правобережжям. Проте дві частини, що розташовані на дніпровському лівобережжі, за назвою розділяють. Правобережжя (Соборний, Шевченківський, Центральний, Чечелівський та Новокодацький райони) – правий беріг р. Дніпро, де знаходяться історичне ядро, історичний центр, основна історична частина міста, загальноміський центр і взагалі більша частина міста; Лівобережжя (Амур-Нижньодніпровський та Індустріальний райони) – частина міста, яка розташована на лівому

березі р. Дніпро, протяжністю з північного заходу на південний схід до гирла р. Самари, тобто на правому березі р. Самари; масиви Придніпровськ та Ігрені (Самарський район) – також на лівому березі р. Дніпро, але на південний схід від гирла р. Самари, тобто на лівому її березі.

Лівобережжя

Правобережжя

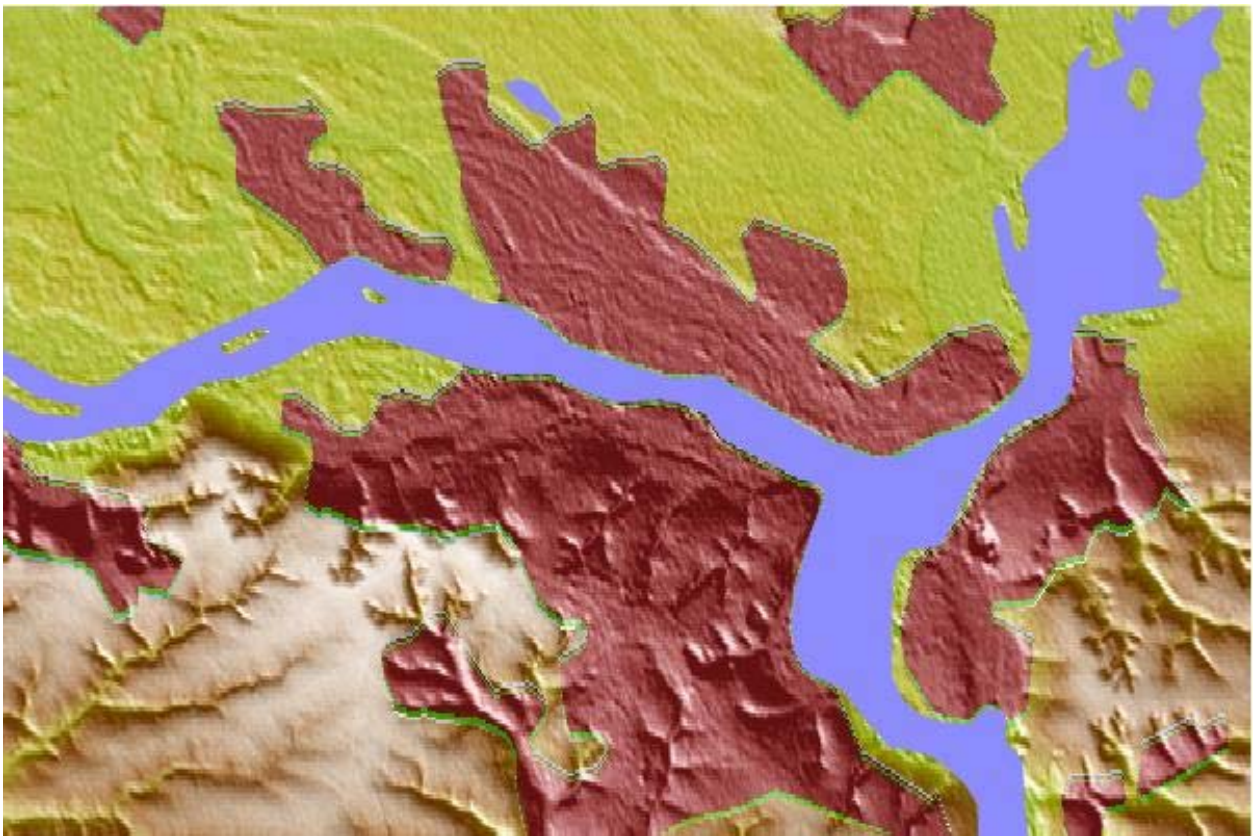
Придніпровськ, Ігрені

Правобережна частина представлена рівнинно-водороздільним рельєфом, сильно розчленованим (0,8 – 0,9 км/км.кв) густою розвиненою яро-балковою мережею, з перепадом висот у абсолютних відмітках 51,0 – 180,0 м. Ландшафт правобережної частини міста представляють відроги Придніпровської височини (піднесеності). В бік ріки Дніпро вони виходять у виді високих водороздільних пагорбів, що розділені

глибокими протяжними та широкими балками і ярами зі струмками. Території, що представлені крутосхиловими балками, складають більше 15% нинішньої площі міста. В межах правобережжя нараховується біля 17 основних балок і більше 20 ярів. Найбільші із них – Тонельна, Довга (Червоноповстанська), Запорізька, Аптекарська, Сухий яр, Діївська. Проте, рельєф головної історичної правобережної частини міста, тобто за виключенням нині периферійних частин міста, а колись окремих приміських історичних поселень (Нові Койдаки, Лоцманська Кам'янка та ін.), в основному формують чотири пагорби (водорозділи). Ці пагорби називають за числовою послідовністю в напрямку з південного сходу на північний захід, тобто на карті міста при її орієнтації верхом на північ, відповідно від праворуч на ліворуч – Перший міський пагорб, Другий міський пагорб, Третій міський пагорб, Четвертий міський пагорб. Вони розділені у тій же послідовності відповідно Довгою (Червоноповстанською), Рибальською (Рибаковською) та Аптекарською балками. При тому, Перший міський пагорб, на котрому у 1787 р. відбулася урочиста офіційна закладка міста, виходить своїми гранітними скелями безпосередньо до р. Дніпро і своєю стрілкою формує крутий поворот правого берегу у закруті ріки. Інші пагорби відділені від ріки широкою протяжною вздовж ріки прибережною низиною, що впирається своїм південно-східним «торцем» нижче за течією ріки у підніжжя Першого міського пагорбу. Таким чином, Перший міський пагорб є природною домінантою в ландшафті основної частини міста.

Лівобережна частина представлена пологим заплавно-рівнинним рельєфом з абсолютними відмітками 51,0 – 72,6 м. Її поверхня на заході прибережжя порізана витягнутими уздовж ріки озерами.

З самого початку проектування міста на новому місці рельєф відігравав рішучу роль в визначенні композиції планувальної організації міської території. Так, неврахування особливостей рельєфу обраного для нового міста місцеположення та загального ландшафтного оточення змусили відмовитися від проектних планів міста, що були складені у 1786 році К. Геруа. І навпаки, проектні плани, що були складені від 1787 р. до 1792 р. І.Є. Старовим і в котрих фактори конкретного рельєфу та загального ландшафту були дуже ретельно проаналізовані і визначили прийняття відповідної до них композиційно-планувальної схеми, стали основою подальшого планувального формування міської території на правобережжі.

Рельєфна карта місця розташування м. Дніпро

У зв'язку із тим, що місцем заснування міста на новому місці було обрано пагорб в закруті ріки, І. Є. Старов запроектував спочатку (1-й план) квартали тільки на його вершині. Базуючись на

вітчизняній містобудівній традиції – єдності архітектури та природи, Старов намагався їх синтезувати. Головну вісь плану він поєднав з подовжньою віссю пагорбу, сумістивши тим самим умовну найвищу лінію водорозділу з композиційним стержнем планування нагірної частини міста. На цій композиційно-планувальній вісі було запроєктовано і головну, Соборну, площу. Причому, площа була намічена у центрі вершини тієї частини пагорбу, що обмежувала прибережну низину, тобто ансамбль з собором на площі, створений на природній просторовій домінанті, набував би значення головної архітектурної просторової домінанти міста. Композиційна цілісність усієї планувальної організації нагір'я та її взаємозв'язок з топографією були закріплені Окружним бульваром, що охоплював нагірну частину міста по кромці вершини пагорбу. До Окружного бульвару від Соборної площі відходили вулиці, котрі, таким чином, створювали видовий взаємозв'язок міського нагір'я з майбутньою низинною частиною міста та оточующим ландшафтом, включаючи акваторію Дніпра, гірло Самари та простори лівобережжя. Тобто при характерній для містобудівництва російського класицизму кінця XVIII ст. ортогонально замкнутій композиційно-планувальній регулярній схемі в план було закладено ідею його просторової відкритості в контексті перетворення планувальної ортогонали у тривимірне міське середовище. Так, на зверненому до ухилів пагорбу боці Окружного бульвару забудова не намічалася і тим самим малося на увазі використання принципу далеких відкритих перспектив для поперекових вулиць в напрямку від Соборної площі до Окружного бульвару, від центру до периферії нагір'я. І, навпаки, з прибережної низини, з Дніпра, з лівобережжя мала бути видимою просторова структура забудови нагір'я.

Враховуючи оточуючий ландшафт як один з основних факторів організації архітектурно-просторової композиції, І. Є.

Старов визначив і масштаб забудови, і розміщення будівель, і силует забудови нагір'я в цілому. До «піку» вершини пагорбу мали терасами підніматися невеликі житлові будинки. У центрі, розміщені по периметру Соборної площі, над ними височіли б більші адміністративні та громадські будівлі, над котрими, в свою чергу, домінував би собор, що увінчував вершину пагорбу у центрі площі. Тобто малося на увазі, що з підвищенням рельєфу мав укрупнюватися масштаб забудови і тим самим досягався органічний взаємозв'язок архітектури та ландшафту.

План м. Катеринослава. 1-й план І. Є. Старова. Між 2-ю пол. 1787р. і 1790р.

Передбачаючи неминучий для розташованого на річці міста його розвиток вздовж Дніпра і, таким чином, містобудівне освоєння примикаючої до пагорба прибережної низини, в цьому ж першому своєму плані І. Є. Старов намітив і напрямок планувального взаємозв'язку нагір'я та прибережної низини, зазначивши початок широкої вулиці, що з часом мала стати головною міською магістраллю. Ця ідея набула свого подальшого втілення у проектних

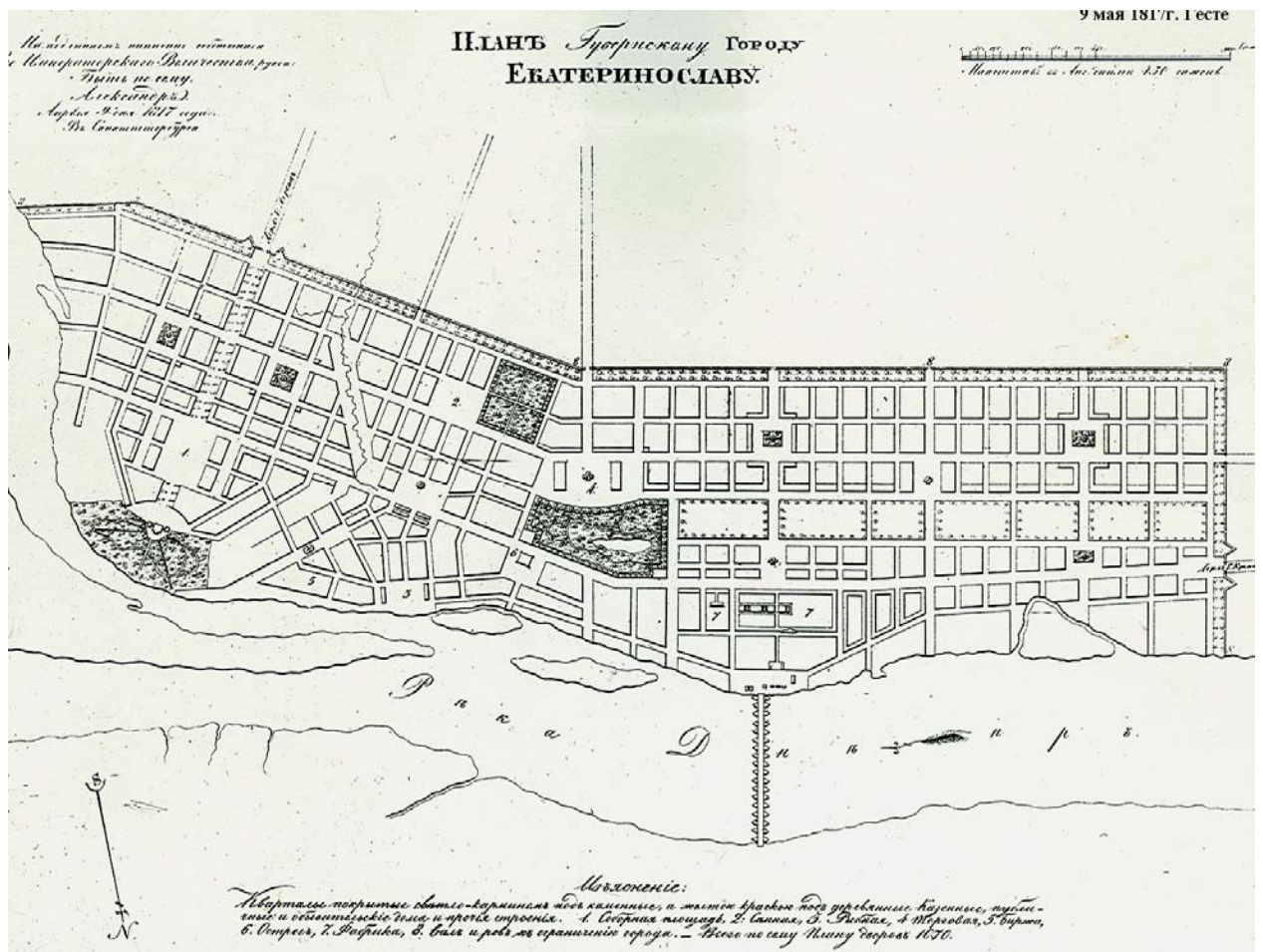
планах, що були складені у 1790-х – 1800-х рр. самим же І. Є. Старовим (2-й і 3-й його плани), а потім Л. Ігнатьєвим, К. Пальшау, П. І. Неєловим (Нейоловим). Завершене відображення ідеї про пов'язане з ландшафтом цілісне містобудівне утворення, що включає у єдину планувальну систему нагір'я, прибережну низину та звернені до ріки ухили пагорбів, котрі обмежують низину вздовж ріки, було надане в останньому класицистичному проектному плані всього міста, що був розроблений В. І. Гесте і затверджений у 1817 р.

Вигляд м. Катеринослава з р. Дніпро. Малюнок сер. XIX ст.

Вигляд м. Катеринослава з західної околиці. Малюнок сер. XIX ст.

План м. Катеринослава, затверджений у 1817 р. В. І. Гесте.

Відповідно до плану В. І. Гесте місто планувально формувалося до кінця XIX ст., і саме за цим планом в цілому (за винятком окремих незначних і територіально локальних ділянок) склалася основна історична частина правобережжя, котра нині включає історичне ядро, історичний та загальноміський центри, території історично цінного класицистичного планування та основного історичного ареалу міста.

Природний для бережних міст розвиток вздовж ріки обумовив планувальну схему з подовжніми та поперечними р. Дніпро вулицями. Щоб уникнути сухості та одноманітності просторової композиції міста при розплануванні його території за принципами регулярного плану, на додаток закладеної Пальшау і Неєловим ідеї про просторове "пожвавлення" багатокілометрових

загальноміських магістралей за рахунок площ-карманів, що до них примикають, Гесте включає в просторову систему міста великі зелені масиви. Загальноміського значення за планом Гесте серед подовжніх річці вулиць набувають дві широкі з бульварами посередині магістралі, котрі вздовж Дніпра пронизують все місто. Одна з них – це продовження наміченої ще Старовим вулиці, котра спускається з вершини Першого пагорбу до прибережної низини і котру Гесте далі протрасував у прибережній низині майже у підніжжя обмежуючих її Другого та Третього міських пагорбів (нині просп. Дмитра Яворницького). Друга – це продовжуючі одна одну по одній вісі нинішні вул. Чернишевського., вул. Святослава Хороброго та Пушкінський проспект. Ця, друга, магістраль була протрасована Гесте також від Першого пагорбу і далі по терасі, що вздовж прибережної низини пронизує уперек звернені до неї схили Другого та Третього пагорбів. Посередині протяжності цієї магістралі, на плато в геометричному центрі міської території, в яке розширювалась тераса на схилі Третього пагорбу, Гесте намітив й накрупнішу площу міста (нині сквер Героїв). Обидві ці подовжні загальноміські магістралі стали й головними еспланадними просторами, що створили на візуальний зв'язок між різними за рельєфом частинами Правобережжя.

При трасуванні поперекових Дніпру вулиць Гесте також враховував конкретну рельєфну ситуацію. Так, вулиці, що були намічені по водороздільних лініях пагорбів, переходили в дороги до м. Миколаїва, м. Кривий Ріг, а пізніше до м. Олександрівська (сучасн. Запоріжжя), м. Кам'янського. Саме вздовж цих вулиць з часом пішов розвиток міської території на правобережжі. І саме ці вулиці до нашого часу перетворилися в головні поперекові Дніпру міські магістралі – просп. Гагаріна (на Першому пагорбі), вул. Михайла Грушевського і просп. Олександра Поля (на Другому пагорбі), вул.

Робоча (на Третьому пагорбі), просп. Івана Мазепи і вул. Київська (на Четвертому пагорбі).

Вид з Першого пагорбу на прибережну частину міста вздовж Катерининського проспекту. Малюнок сер. XIX ст.

Вид з Першого пагорбу на прибережну частину міста вздовж Катерининського проспекту. Фото кін. XIX ст.

Вид вздовж просп. Дмитра Яворницького в напрямку на Нагірну частину міста.
Сучасне фото.

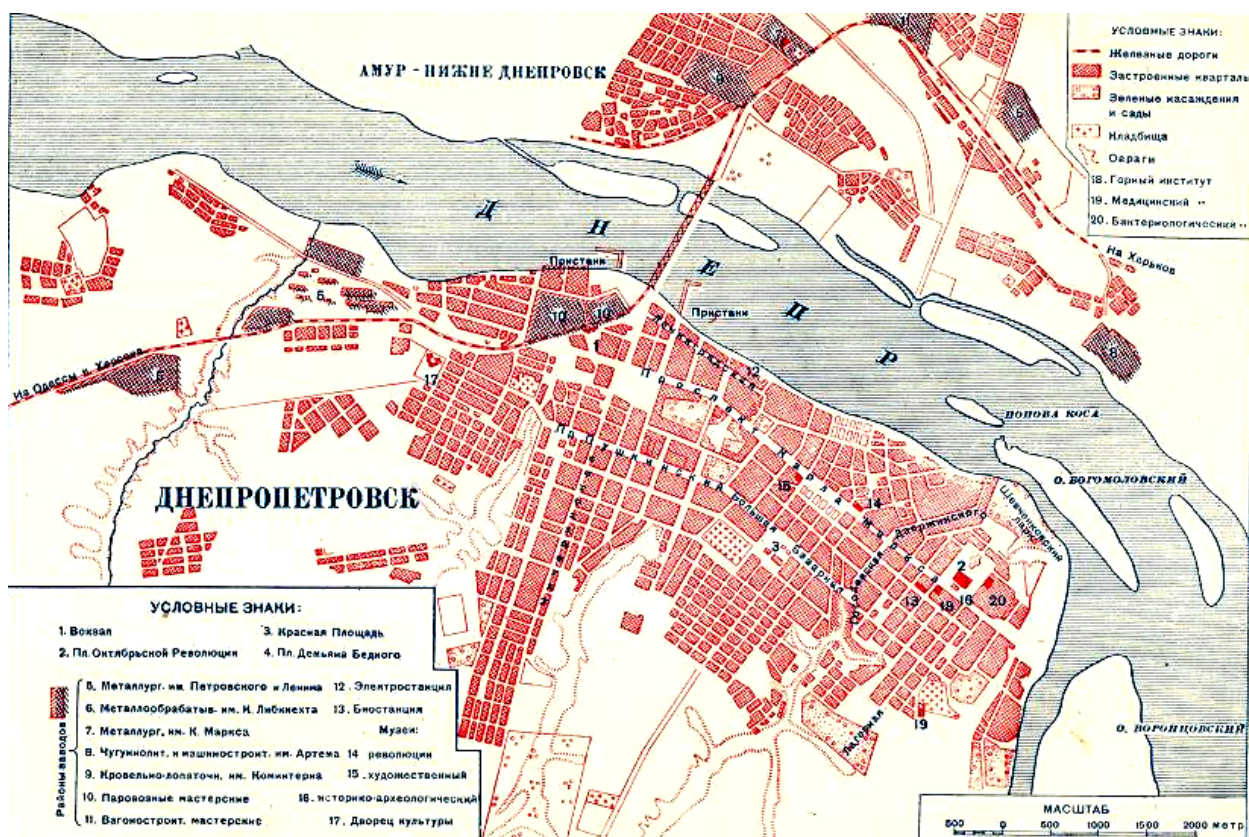
Вид вздовж вул. Ярослава Хороброго з пташиного польоту. Сучасне фото.

Гесте також розвинув і закладений Старовим в розпланування принцип видового взаємозв'язку міста і природного оточення. Об'єднавши роз'єднані райони, Гесте вивів Катеринослав до Дніпра на великій протяжності та на відміну від попередників

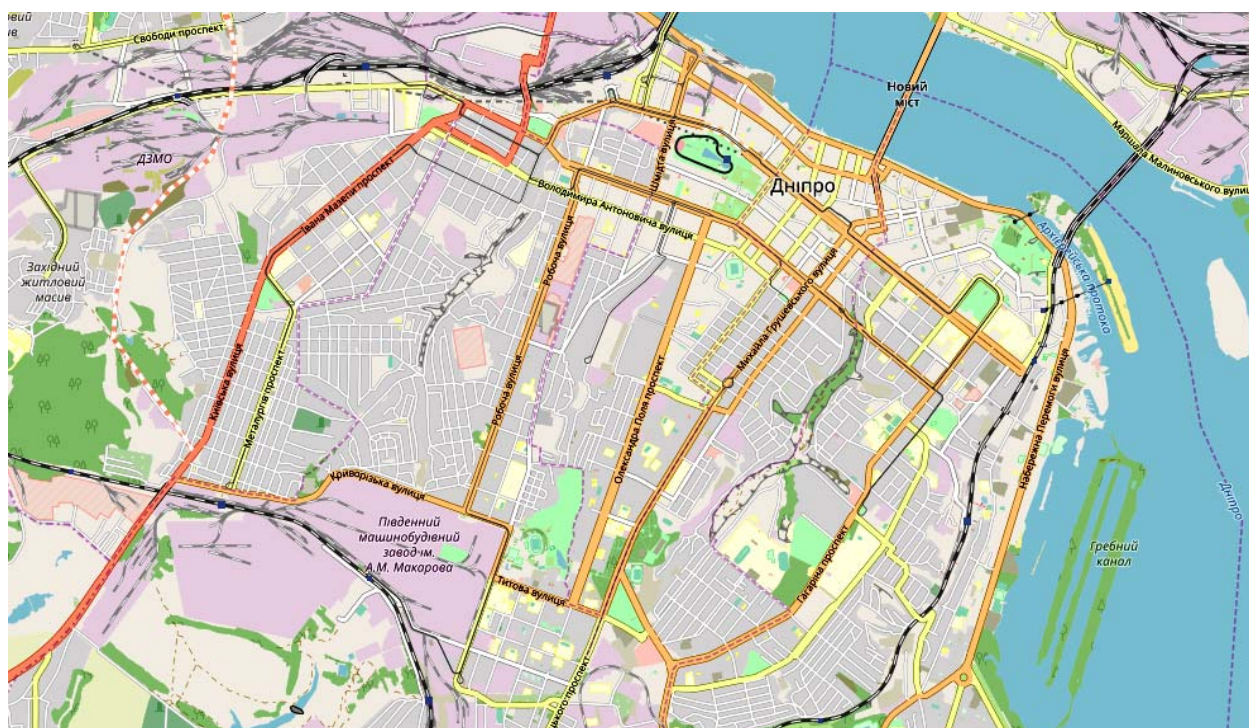
запроектував квартали безпосередньо у берегової лінії, що надавало можливість для створення набережної. До того ж поперечні вулиці виходили прямо на беріг, що, у свою чергу, організовувало прямі і зворотні візуальні зв'язки по всій протяжності Катеринослава. При цьому, головні поперечні вулиці – широкі районні магістралі, виступають в ролі еспланад, по осях яких з Дніпра і лівобережжя проглядаються Казенний сад і площі з церквами і скверами. З річки і лівого берега місто повинне було сприйматися вельми мальовничо – вгору по рельєфу паралельними річці терасами підіймається забудова, масштаб якої доцільно було збільшувати з підвищенням рельєфу і загальний горизонтальний силует якої уривається ритмічно розташованими (і по фронталі, і в перспективі) вертикалями церков, поставлених в більшості по осях еспланад, що виходять до Дніпра. Церкви повинні були скласти єдину систему містобудівних орієнтирів, як це взагалі було властиво російському містобудуванню.

На Лівобережжі, котре було включено в склад міста вже після Жовтневої революції, на якому був заплавно-рівнинний рельєф з озерами та протоками, що свого часу обумовило позасистемне планування території лівобережних поселень, за історичних часів не склалася планувальна система, яка б створювала виразні естетичні взаємозв'язки архітектури та ландшафту. Глибинно-просторові еспланади тут створилися лише починаючи з 1960-х рр. по окремих прямолінійних протяжних вулицях (просп. Слобожанський і деякі інші).

Таким чином, до натурно виразних умов видового сприйняття можливо віднести вказані вище особливості сприйняття системно створеного на правобережжі історичного містобудівного синтезованого утворення архітектури і рельєфу з врахуванням естетичного аспекту взаємозв'язку з оточуючим ландшафтом і також

План м. Дніпропетровська. 1930-х рр.

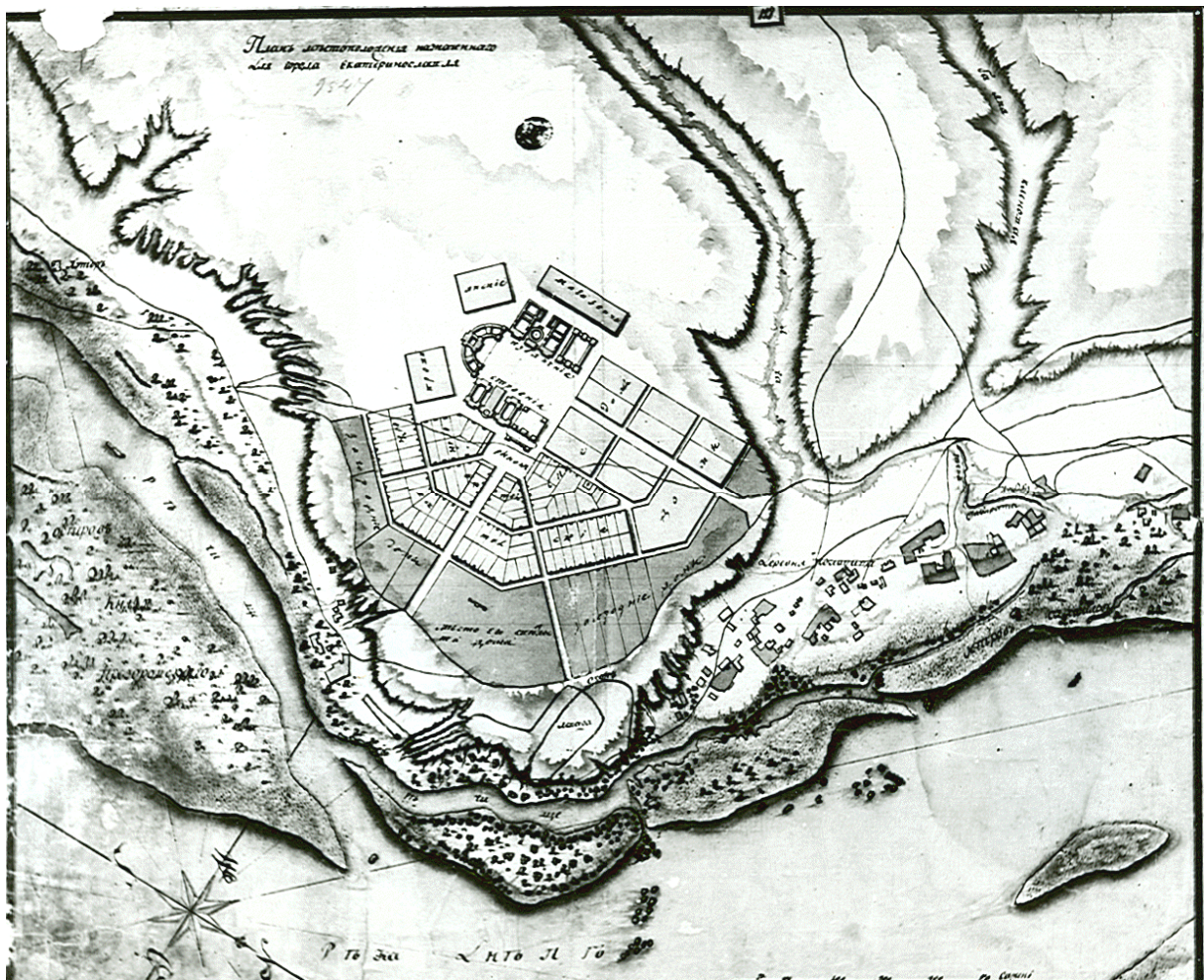
План м. Дніпро. 2018 р.

1.3 Основні етапи розвитку планування та історичного формування забудови населеного пункту

Обране місце знаходилося на великому пагорбі у закруті Дніпра між Старими Кайдаками, котрі знаходились на 10 км нижче по течії, та Новими Кайдаками, котрі розташовувались на 8 км вище по течії ріки. Біля підніжжя пагорбу розміщувалась козацька слобода Половиця.

Головним природним містоутворюючим чинником і планувально твірною основою міста Дніпро на всіх етапах розвитку була і залишається ріка Дніпро. Акваторія річки в місті справді грандіозна і не перестає вражати своєю міццю і пишністю. Іншим найважливішим природним компонентом нашого міста є своєрідний рельєф - значно пересічена, горбиста місцевість. Ці ландшафтні особливості ставили серйозні завдання перед зодчими, які займалися нашим містом на всіх етапах його розвитку.

Закладено місто Дніпро (кол. Катеринослав) було на вершині високого, що панує над місцевістю пагорба у вигину Дніпра, де річка майже під прямим кутом повертає з південного сходу на південний захід. Пагорб, виступаючи із загального масиву височини правобережжя безпосередньо до річки, обмежував прибережну майже кілометрової ширини низину, що йшла вниз за течією на 8,5 км від Кайдак. Біля підніжжя пагорба знаходилися два прибережних поселення – Половиця, в низині, і Мандриківка, за поворотом Дніпра, з протилежного боку пагорба. Слід підкреслити, що заснований нове місто було саме на вершині пагорба, а не на місці вже існуючих поселень. Спочатку вони навіть не включалися в територію проєктованого міста і увійшли до його складу значно пізніше, у міру неминучого розвитку. Це дає підстави стверджувати, що місто Катеринослав на Дніпрі «народився» саме 9 травня 1787 р., коли відбувся акт офіційної його закладки.

План 1793 р. М.Ф. Казаков

Перший з відомих планів Катеринослава на Дніпрі «План розташування, призначеного для міста Катеринослава» був розроблений в 1783 р. а указ, який стверджує назву і місце розташування намісницького центру було видано в січні 1784 р. Цей план розробив видатний зодчий російського класицизму М.Ф. Казаков, який брав участь у виборі місця і складанні перших проектів для Катеринослава на Дніпрі. Уже в цьому плані цілком логічно передбачалося створення на вершині пагорба величезною центральній площі, поблизу якої перебувала і ринкова площа. В цілому цей план є «віялову» планувальну схему, де селитьбу напівохоплює міський громадський центр, територіально розташований на її периферії, а пронизують все місто від центру до протилежних околиць поперечні, радіальні, вулиці організують

візуальні зв'язки між містом і природним оточенням. В основу плану закладена строго підпорядкованість планувальна композиція з яскраво вираженими основними осями і центром, яка тісно взаємопов'язана з конкретними топографічними умовами, що характерно для російського містобудування кінця XVIII ст. Однак М.Ф. Казаков «не спрацювався» з намісником краю князем Г.О. Потьомкіним і план його ні затверджений, а сам зодчий, пославшись на хворобу, поїхав до Москви і не брав участі в подальшій розробці проектних архітектурно-містобудівних матеріалів для Катеринослава на Дніпрі.

Після цього було складено два генплану, автором яких був французький архітектор Клод Герау. Обидва плану Герау також припускали створення на вершині пагорба центральній площі, але вони були накладені на топографічну підоснову вельми механістично і практично зовсім не співвідносилися з рельєфом - багато вулиць і квартали намічені без урахування особливостей сильно пересіченій місцевості. Перший план Герау був складений в квітні 1786 р. Він передбачав забудову не тільки на вершині пагорба, а й в низині, а також на височини, відокремленої від пагорба балкою і обмежує прибережну низину. Запропонована планування більше підходила для регулярного партерного парку, розбитого на відносно спокійному рельєфі, ніж для великого міста, розташованого на сильно пересіченій місцевості. Це сувора, типова для французького містобудування система круглих площ з вітальнями дворами і церквами посередині і радіальних вулиць - діагоналей, які пронизують всю територію міста. Дивно було ігнорування рельєфу не тільки в розташуванні вулиць і кварталів, але і в створенні практично ідентичних, композиційно рівнозначних композицій на вершині переважаючого, а, отже, композиційно ведучого, пагорба і на що обмежує низину височини.

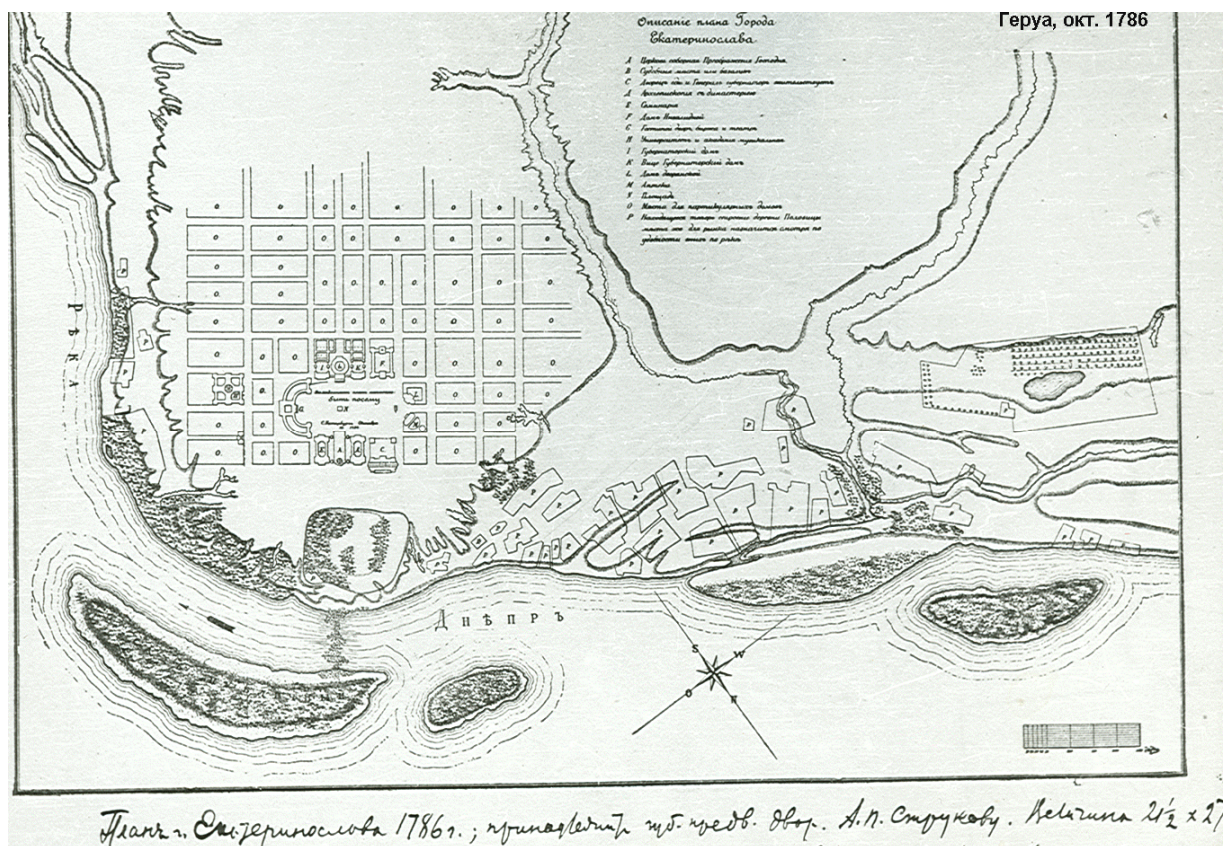

Перший план К. Геруа. Квітень 1786 р.

Другий свій план Катеринослава Клод Геруа склав через п'ять місяців - в жовтні 1786 р. На цей раз планування міста, тепер намічався тільки на вершині пагорба, була запроектована по строго прямокутної схемою. Вона теж не взаємопов'язувати з топографією ділянки, не мала ні основною композиційною осі, ні головної вулиці. Громадський центр проектувався у вигляді єдиної в місті площі, що розташовується на околиці з боку стрілки вершини пагорба і поперек його поздовжньої осі. Ця велика (приблизно 260x490 м) парадна площа оточувалася майже примикали один до одного великими з внутрішніми дворами адміністративними і громадськими будівлями. Об'ємно-просторова композиція була опрацьована досить ретельно. В її основу закладено строго обумовлений порядок підпорядкування. Одна торцева сторона площі композиційно провідного елементу не

має. У двох комплексах поздовжніх сторін такі елементи є (церква і судові місця), між собою ці комплекси рівнозначні. Вузловий елемент композиції площі передбачався на другий торцевої її боці - це величезне, на всю ширину площі, і розкрите до неї півкільце гостинного двору з будівлею театру і біржі посередині. Це півкільце як би стягує до себе простір площі, композиційно підпорядковуючи забудову інших її сторін. Не можна не відзначити той факт, що дана площа повністю - і за пропорціями, і по плануванню, і по забудові - повторює площа, запропоновану М. Ф. Казакова в своєму плані 1783 року. Однак якщо там присутній логічна при такому плануванні центру головна, осьова для всього плану, вулиця, то тут її немає. Крім того, на плані К. Геруа площа розташована поперек поздовжньої осі пагорба, що також алогічно. Таким чином, об'ємно-просторове рішення центру Геруа механічно переніс з плану Казакова. Сталося це, швидше за все, за наполяганням Г.А. Потьомкіна, якому, ймовірно, сподобався розроблений Козаковим ансамбль, що включав всі найважливіші суспільні будівлі міста, перераховані в потьомкінській програмі «Нарис міста Катеринослава», і який відрізнявся високими композиційними достоїнствами. Однак через механістичності перенесення, композиційна ідея ансамблю центральної площі була втрачена; дивно також те, що собор, будучи самим грандіозним за розмірами будівлею в ансамблі центральної площі і, відповідно, міста в цілому, проте, композиційно провідну роль в ансамблі площі не мав. Крім того, була порушена канонічна орієнтація православного храму - тепер апсида була зорієнтована не на схід, як було потрібно за християнськими канонами, і як припускав Казаков, а на північний схід. Ця невідповідність, до речі, збереглося і до сих пір, незважаючи на те, що в ряді наступних планів автори поверх існуючої ситуації

наносили плями з правильною, канонічною, орієнтацією православного храму.

Другий план К. Геруа. Жовтень 1786 р.

Крім вже згаданих будівель собору, судових місць і гостинного двору, на площі передбачалося розмістити будинку губернатора і віце-губернатора (єдиний комплекс з судовими місцями), будинок інвалідів, «будинок дворянського», аптеку, палац Генерал-губернатора, а також, в комплексі з собором, семінарією і «архієпископією з дикастерією». Решта території міста була «нарізана» на квартали, названі «місця для партикулярних будинків». Недалеко від центральної площі передбачалося розташувати Університет і музичну академію, велике єдине будівля яких займало цілий квартал. Цей квартал, однак, композиційно не виділявся з інших рядових житлових кварталів, і не мав будь-якої композиційної зв'язку з ансамблем центральної площі, але це

бачиться також не цілком логічним. В цілому, даний план «третьої столиці імперії», в якості якої передбачався новий Катеринослав після його перенесення з Кильчені на Дніпро, схожий на планування величезного римського табору з «втиснуті» в нього громадським центром.

Однак, незважаючи на цілий ряд негативних рис, 10 жовтня 1786 р. план цей був затверджений. Як вже зазначалося вище, він припускав забудову лише на вершині пагорба, і був, судячи з усього, планом «першої черги» будівництва Катеринослава на Дніпрі.

9 травня 1787 р. в присутності Катерини II, яка здійснювала подорож по нових земель, урочистій закладкою Преображенської соборної церкви був ознаменований акт офіційного заснування Катеринослава на Дніпрі. Соборну церкву, як і намічалось планом, заклали на стрілці вершини пагорба, поєднавши її головну подовжню вісь з подовжньою віссю пагорба. Проект церкви також виконав Клод Герау, а оформлення інтер'єру розробив художник Моретті. На відміну від генпланів, проект церкви був виконаний на досить високому рівні.

Прообразом церкви, як і передбачав у «Начертании міста Катеринослава» Потьомкін, послужила римська базиліка св. Павла за стінами (Santa Paolo fuori le mura), побудована в IV столітті. Преображенський собор був запроектований у вигляді колосальної пятинефной з трансептом базиліки. Його довжина майже 150 м, ширина - близько 45 м, висота до верху хреста на куполі - приблизно 50 м, а діаметр купола - без малого 30 м. Так як Катеринослав був задуманий як південна столиця, для додання місту величі храм цей повинен був стати найбільшим в Російській Імперії.

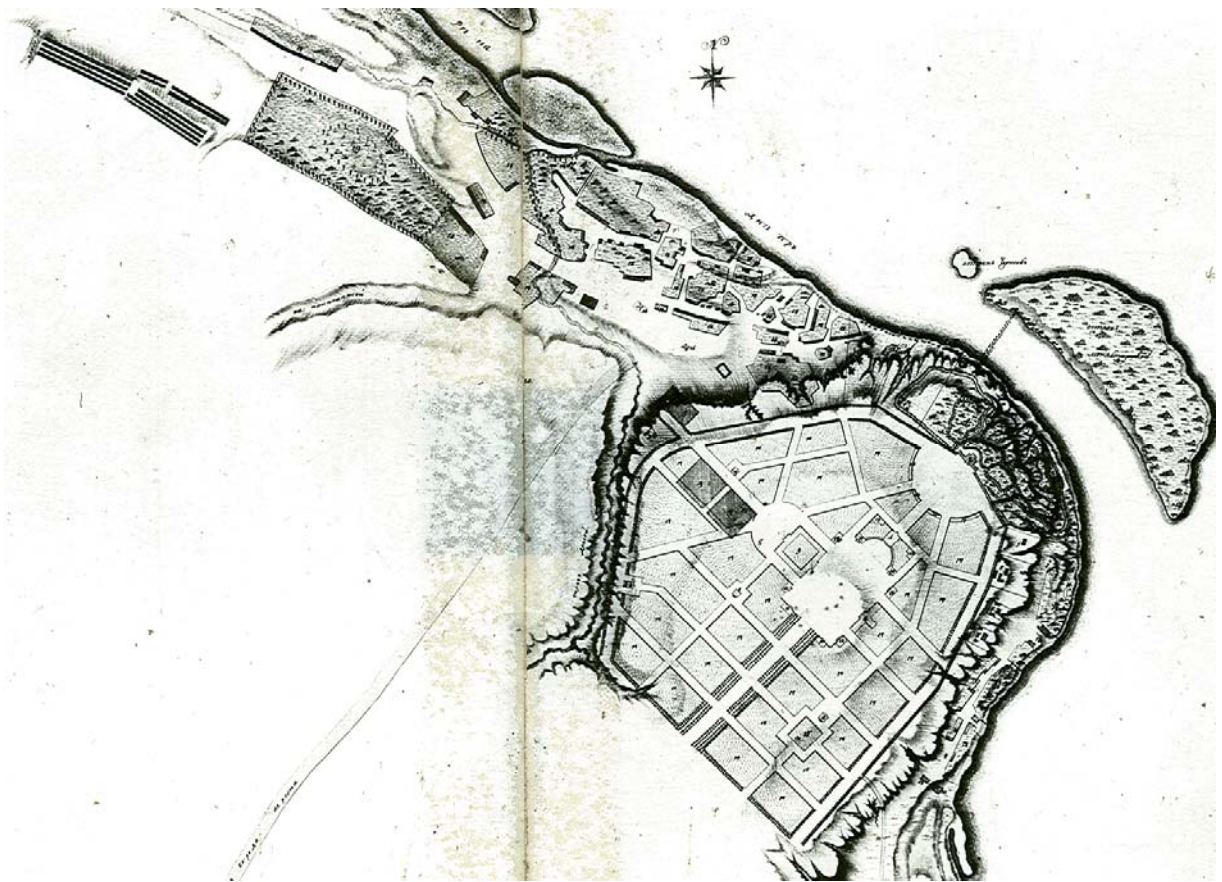
Однак через колосальну вартість будівництва такого грандіозного храму (спорудження тільки фундаменту обійшлося казні більше 71 тис. руб.) Виникли проблеми з фінансуванням -

великих коштів вимагала відбувалася в той час війна з Туреччиною. Разом з тим, нарешті, стало ясно, що генплан, запропонований Геруа, вкрай незручний - крім невідповідності рельєфу, недосконалості композиції і складності розвитку міста відповідно до наміченої плануванням, не були передбачені парафіяльні і ринкові площі, необхідні в російській місті. Все це змусило в 1788 році зупинити будівництво храму, а потім відмовитися і від всього генплану французького архітектора. І все ж задум Геруа зробив свій вплив на наступні проектні рішення - це стосується місця центральної площі на пагорбі і розташування собору.

Після відмови від плану Геруа місто реально почало формуватися за планами найбільшого столичного майстра архітектури російського суворого класицизму кінця XVIII століття І.Є.Старова. У серпні 1787 р. намісник Катеринославського намісництва князь Г.А. Потьомкін залучає його до проектування міста Катеринослава, згодом він розробляє три плани, які стали основою подальшого планувального розвитку міста.

Перший план, розроблений І.Є.Старовим між 1787-м і 1790-м рр., як і раніше затверджений, а потім відкинутий план К.Геруа, припускав забудову тільки на вершині пагорба. Однак планувальна суть проекту Старова принципово відмінна від планувального задуму Геруа. Саме за традиціями російського містобудування Старов, як свого часу і Казаков, при проектуванні Катеринослава прагне не протиставляти архітектуру і природу, а навпаки синтезувати їх. Головну вісь плану міста він поєднує з поздовжньою віссю пагорба. Їй підпорядковується вся планувальна і об'ємно-просторова структура, до неї прив'язані архітектурні доміанти, нею продиктовано розташування функціональних зон. З цієї осі прокладена центральна магістраль міста, шириною 160 м - «Гульбище середньої вулиці», яка з торця вливається в центральну

Соборну площу. Як видно, тепер головна площа міста знаходиться на головній композиційній осі, до того ж, на відміну від плану Геруа, розташована вона не околиці міста, а посередині між двома приблизно рівними сельбищними частинами, таким чином, стаючи дійсно композиційно чільної. Ця центральна прямокутна Соборна площа має композиційну зв'язок з двома іншими центральними площами міста - Палацовою та Ринковою. Обидві ці площі напівкруглі в плані.

Перший план І.Є. Старова. Між 1787-м і 1790-м рр.

Палацова площа розташована на головній планувальній осі трохи нижче по рельєфу в бік Дніпра, майже на кромці його вершини. За проектом Старова ж на площі до цього часу вже будується палац намісника Г.А. Потьомкіна, який замикає головну вісь. Ринкова площа знаходиться поруч з Соборною, вони розділені квадратним в плані гостинним двором з перестилаючи. У неї

вливається вулиця, що спускається в долину вздовж Дніпра. Ця вулиця з часом перетвориться на головний проспект міста і вже тоді намітила майбутній напрямок подальшого розвитку міста в низину вздовж Дніпра. Врівноважує план площа з басейном. Також, в тканини міста рівномірно розподілені чотири парафіяльні площі, композиційно підпорядковуючи селитьбу центру.

Малюнок всієї вуличної мережі міста підпорядкований основною композиційною осі плану. Від південно-західній околиці до району Соборній площі вулиці протрасирувати паралельно і перпендикулярно головній магістралі. На ділянці між Соборній і Палацовій площами вони утворюють трипроменеву планувальну композицію. У ролі середнього головного променя представлена вулиця між цими площами, яка, як зазначалося, прокладена по осі плану, вона ширше двох інших і забезпечує композиційну і візуальну зв'язок між головною домінантою - собором і палацом Потьомкіна. Застосуванням такого прийому підкреслюється значення краю стрілки вершини пагорба як кульмінаційної точки планувальної композиції міста. Крім того, цим досягається логічна ув'язка планування з конфігурацією ділянки. Ще одна трипроменевою композиція запроектована у Ринковій площі. Використовуючи трипроменеву композицію тут, в найбільш широкому поперечнику плану, Старов композиційно «стягує» селитьбу до центру. Один з бічних променів цієї композиції є продовженням аналогічного променя в трипроменевій композиції у Палацовій площі, а середній, так само найширший промінь - та сама, що спускається в долину вулиця, що намічає подальший розвиток міста вздовж Дніпра. Закріплюється композиційна цілісність планування і її органічний взаємозв'язок з топографією Окружним бульваром, який охоплює місто по кромці вершини пагорба. Таке розташування цього бульвару і відсутність забудови на його сторонах, звернених до

низині, забезпечує відмінну візуальну зв'язок з мальовничим оточенням міста - просторами Дніпра і лівобережжям - з будь-якої його точки.

У порівнянні з планом Геруа, центральна площа Старова не так суха і строго затиснута, вона композиційно розкрита по відношенню до оточуючих кварталів з житловою забудовою, більш «людяна» - масштабна, незважаючи на те, що не менше грандіозна за розмірами. У той же час композиційно чільна роль її виражена набагато сильніше, ніж в плані Геруа. На відміну від задумки француза, домінантою центральної площі і всієї єдиної об'ємно-просторової композиції міста повинен був стати собор, звідси і назва площі. Розташований на вершині пагорба, відповідно по головній осі генплану, саме «вертикальне» будівлю міста - собор дійсно ставав центром тяжіння не тільки в межах міста, але і за його межами. Крім уже згаданого гостинного двору, на площі перебували будівлі «намісницького правління» - навпроти гостинного двору; архієрейський будинок і консисторія - в комплексі з собором; а також «почтейний двір» і «доми казенні», рівномірно розподілені по периметру площі. Всі будівлі передбачалися кам'яними.

Таким чином, перший проект Старова вирішене за характерною для містобудування російського класицизму кінця XVIII століття замкнутої композиційно-планувальної регулярної схемою. Однак за цією ортогональної «замкнутістю» планування важко не помітити просторову «розкриття» плану. Зодчий виходив, насамперед, з просторової концепції планування. Як уже зазначалося, на зверненої до схилів пагорба стороні Окружного бульвару забудова не намічалася, тобто для поперечних вулиць (у напрямку від центру до периферії) застосований принцип далеких відкритих перспектив. Це зберігає можливість зорового сприйняття навколишнього ландшафту не тільки з околиць (з бульвару), але і з

глибини міста (з вулиць). І, навпаки, з низини, з Дніпра, з лівобережжя повинна проглядатися просторова структура міста. Отже, навколишній ландшафт трактується як один з основних чинників організації архітектурно-просторової композиції. У зв'язку з цим Старов визначає і масштаб забудови, і розташування будівель, і силует міста в цілому. До «піку» вершини повинні були терасами підніматися невеликі житлові будинки, в центрі над ними височіли б більші адміністративні і громадські будівлі, над якими, в свою чергу, домінував би собор. Тобто з підвищенням рельєфу укрупнювався масштаб забудови, і пагорб як би сприяв створенню мальовничій багатоплановості міста. Крім цього, план Старова композиційно більш гнучкий, що давало можливість подальшого планування міста без порушення вже закладеної системи і в той же час без «конфлікту» з рельєфом.

Як видно, план Старова значно перевершував план Геруа як за своїми функціональними якостями (відповідність топографії ділянки, функціональна наповненість, можливість подальшого розвитку планування), так і з естетичних (об'ємно-просторова і планувальна композиції, відкритість, взаємозв'язок з природним оточенням). Тому в подальшому саме цей план стає основою розвитку Катеринослава.

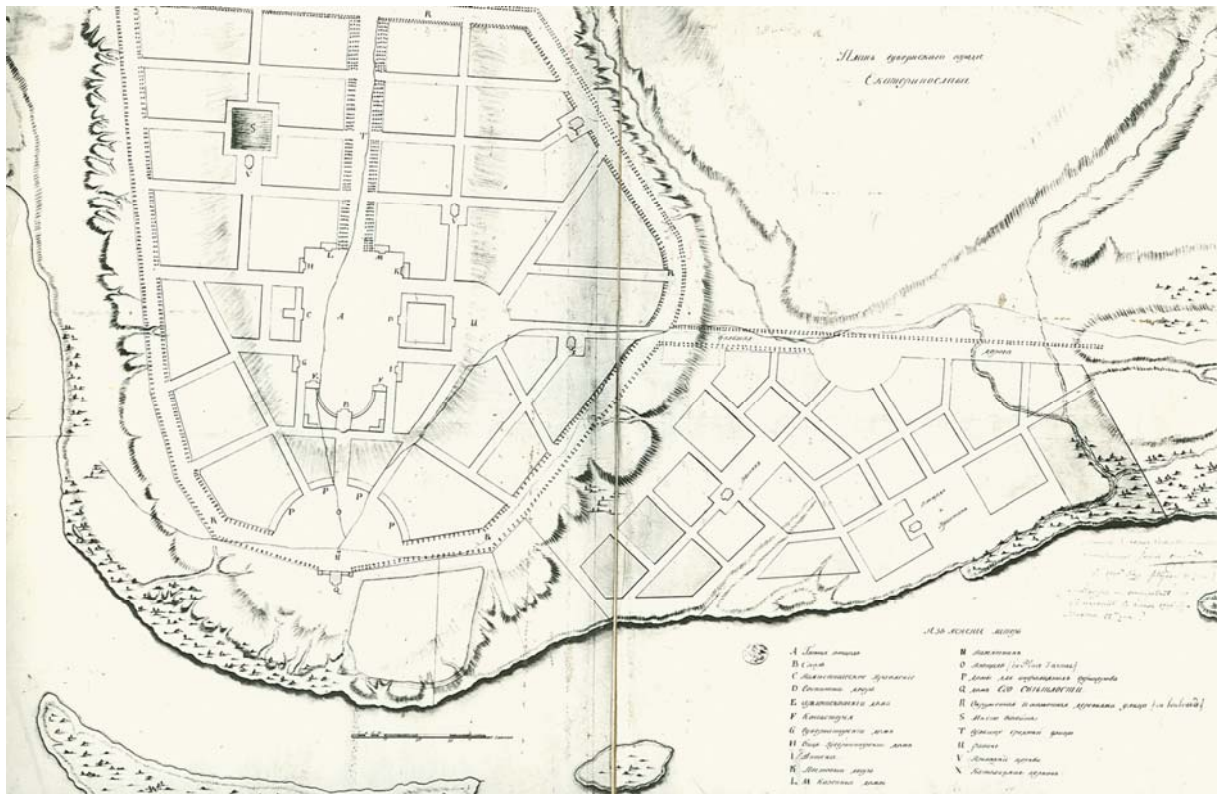
Труднощі доставки води на пагорб і неможливість споруди в його гранітному масиві колодязів (навіть залучений Потьомкіним в 1788-му р. «для зроблення криниці» могилівський машинний майстер Савел Сакер не зміг пробурити гранітне підставу пагорба) послужили причиною складання Старовим в 1790-му році 2-го плану, який (як після і третій) став логічним продовженням першого. Другий План намічав розвиток міста в прибережну низину, що зумовило напрямок розвитку Катеринослава уздовж Дніпра як головне в його подальшому формуванні. Продовживши в низину вздовж річки вісь вже двічі згаданого середнього променя композиції Ринкової площі,

Старов створює нову магістраль, названу «Велика дорога». Посередині її протяжності розміщується напівкругла в плані, що перекликається за формою з двома нагірними - Палацовій та Ринковій, площа. Між Великий дорогий і лінією паводкового розливу, на місці Мостини він розбиває нові квартали, а також ще дві площі. Вище за них за течією річки позначається місце для ткацьких фабрик.

На відміну від нагорного району, де, незважаючи на грандіозні плани, було побудовано лише кілька будівель, низинний район забудовувався досить інтенсивно. І Старов в 1792-му році становить 3-й план, в якому коригує планування між Великою дорогою і Дніпром, намічає квартали по іншу сторону Великий дороги, яка тепер трактується як головна магістраль низинній частині (ширина її 85 м) і намічає на місці напівкруглої тепер квадратну в плані головну (350x350 м) площа нового району міста. Саме ця, а не Соборна, площа з часом стане функціонально центральною не тільки в низинній частині, а й в усьому місті. У плануванні низинній частині Старов також враховує топографію. Через пересіченій місцевості в прямокутної схемою з'являються трапецієподібні квартали, однак при цьому зберігається їх принципова «поздовжні» і «поперечності» щодо Великий дороги і, отже, Дніпра. Так само тут присутні прямі (вулиці міста - річка - лівобережжя) і зворотні (лівобережжя - річка - вулиці міста) візуальні зв'язки, наявність яких свідчить про те, що і тут зодчий виходив з просторової концепції планування.

Як видно, однак, ні другий, ні третій плани Старова істотно не змінили запропоновану першим планом планування нагір'я. В цілому ж третій план Старова розроблений в дусі нової тенденції в плануванні російських міст межі XVIII - XIX ст., коли на зміну композиційно-планувально замкнутому, статичному плану з жорсткими центральними осями і вузловими композиціями на зміну

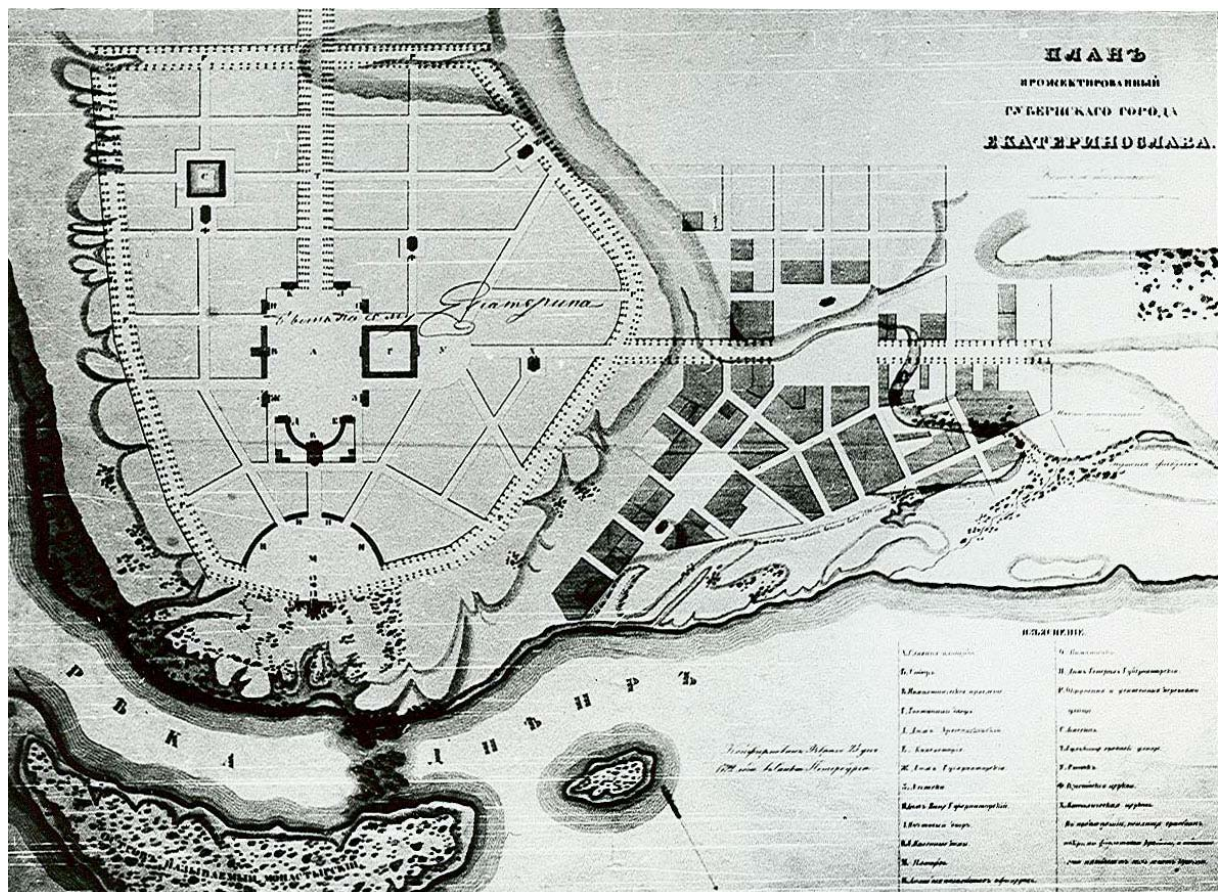
приходить композиційно-планувально відкритий, динамічний, раціональний план без жорсткої фіксації головних осей і автоматичним нарощуванням кварталів уздовж вулиць, і, перш за все, уздовж головної з них. В даному випадку уздовж Великої дороги, а, отже, вздовж Дніпра.

Другий план І.Є. Старова. 1790 р.

Подальше проектування та натурне розвиток Катеринослава підтвердили прозорливість І.Є. Старова щодо основного напрямку в планувальному і територіальному формуванні міста. Проблема забезпечення водою нагір'я відбилася не тільки в проектуванні, а й в реальному забудові. Будівництво здійснювалося в низинній частині. Вулична мережа формувалася відповідно до третього планом Старова. Саме в 1790-х рр. планувально визначилася ділянка, обмежена відрізками сучасних вулиць Старокозацької, Воскресенської, Князя Володимира, Коцюбинського, Магдебурзького права, Січових стрільців. У розвиток задумів Старова вже в 1792 і 1

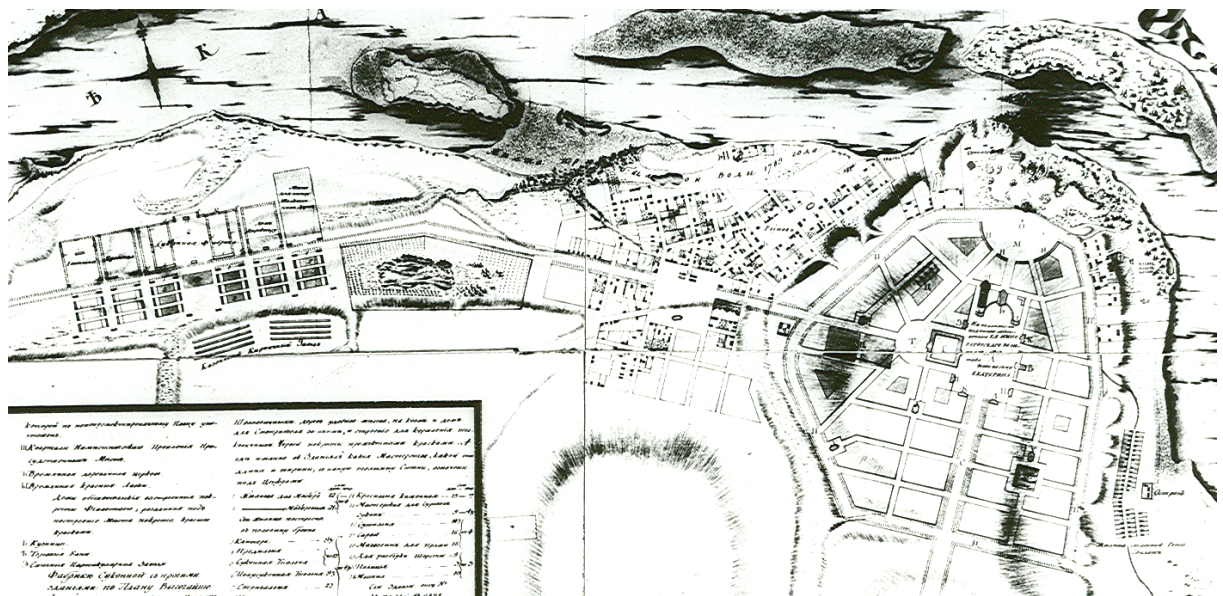
1793 рр. інженер-капітан Л.Ігнат'єв становить два плани, якими продовжує під назвою «Прощект від Катеринослава до Койдак» намічену Старовим Велику дорогу. Значна по протяжності частина «Прощекта» в даний час складає лінію центральної магістралі міста - проспекту К.Дмитра Яворницького.

Третій план І.Є. Старова. 1792 р.

Ідею Старова про лінійно-прибережне формування Катеринослава в напрямку у бік Кайдак в планах 1792 р. і 1793 р., розвиває катеринославський архітектор Л. Ігнат'єв, а пізніше, в І-м десятиріччі ХІХ ст., землемір К. Пальшау та губернський землемір П. Неєлов, які склали новий план подальшого розвитку міста вздовж Дніпра. На цих планах проміж низинною частиною міста та Кайдаками з'являється територіально відокремлений від селитьби новий район, що отримав назву "Фабрики" – виробничі споруди з

боку річки. Окрім того, план Пальшау і Неєлова корегує намічене Старовим розпланування нагірної частини міста на пагорбі і, зокрема, визначає ті форму, габарити та планувальну прив'язку до вуличної мережі, за якими Соборна площа надалі формувалася у виді величезної площі-карману, що примикає до головної магістралі міста, котра мала пронизувати усе місто вздовж Дніпра, об'єднуючи його нагірну та низинну частини. Відповідно до цього плану Соборна площа, таким чином, мала стати основним планувальним вузлом, котрий, знаходячись на найвищій точці міського ландшафту, зв'язував би розпланування обох основних частин міста.

План Л. Ігнат'єв. 1793 р.

План цей був відправлений на розгляд до Петербургу, де в 1811 р. його переробив В.І. Гесте. Війна 1812 р. припинила містобудівні роботи і казенне будівництво в містах Росії. Після її закінчення питання про проекти для Катеринослава було піднято знову. В 1817 р. план Гесте був затверджений.

Функціонально-раціоналістична тенденція в плануванні Катеринослава, яка була закладена 3-м планом Старова (низинна частина) і потім розвинена планом Пальшау та Неєлова (вся

селитьба), в плані Гесте доведена до концептуально повного і композиційно закінченого виразу (все місто, включаючи Фабрики). В своєму проекті Гесте розвиває ідеї про формування Катеринослава уздовж Дніпра, про територіальне і планувальне злиття окремих його частин. Фабричний район перепланується відповідно до загальної прямокутної схеми міської селитьби (її планування збережено) і, таким чином, включається в єдину систему вулиць. Місто тепер представляється у вигляді територіально і планувально цілісного містобудівного утворення, що тягнеться на 9 км вздовж Дніпра суцільною, приблизно рівноширокою (2 км) смугою від Мандриковки майже до Кайдак. Намічається транспортний зв'язок міста з лівобережжям – в районі Фабрик на плані показаний наплавний міст.

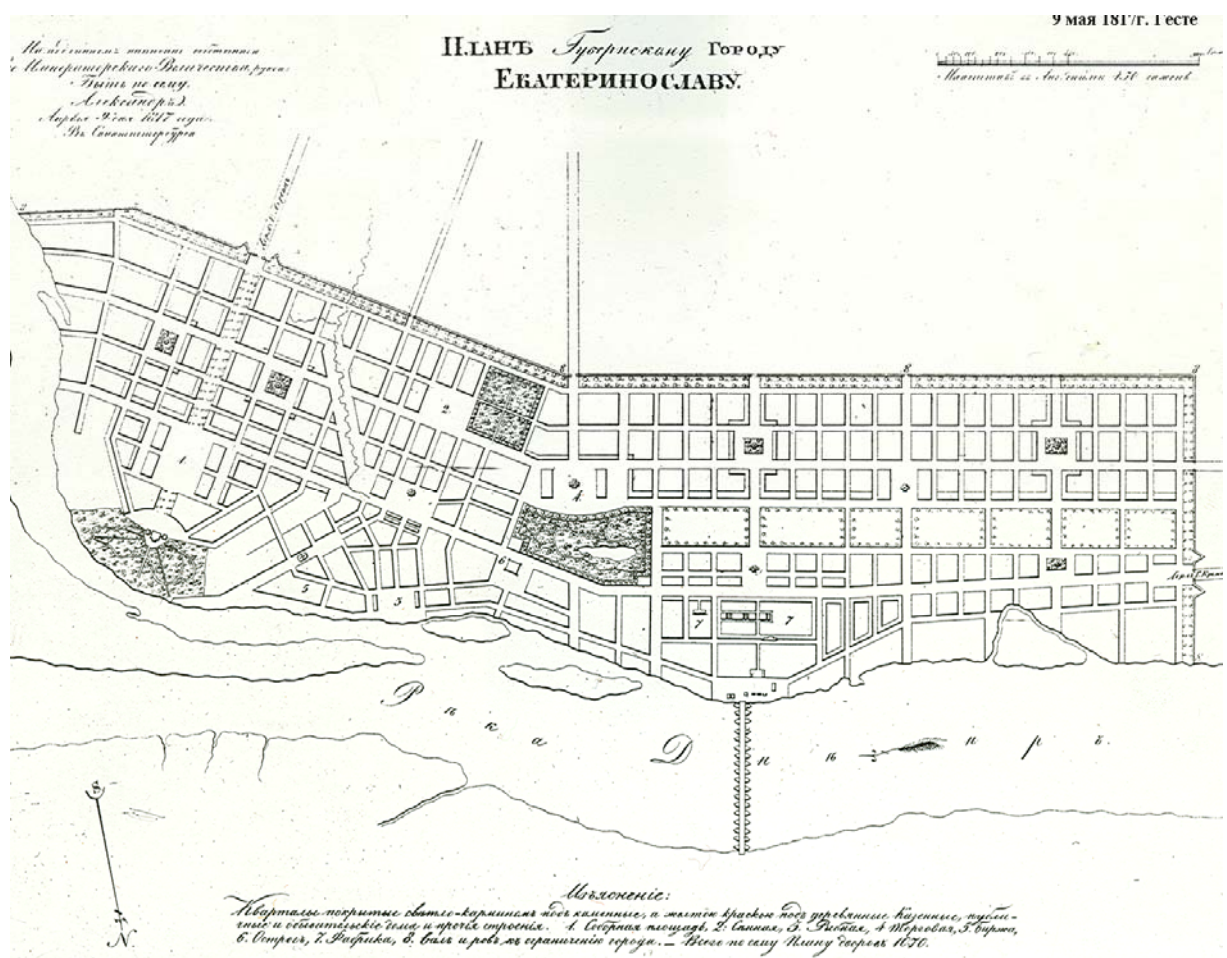

План К. Пальшау, П Неєлов. 1806 – 1809 рр.

Місто вздовж пронизане двома загальноміськими артеріями, які розтинають його на три приблизно однієї ширини смуги. Серед поперечних вулиць п'ять трактуються як магістралі районного

значення. Вони протрасовані на майже однаковій відстані одна від одної по лініях поперечних річці вододілів, котрі розділені ярами на піднесеності, що обмежує вздовж Дніпра прибережну низину. Таким розташуванням головних вулиць при конкретній конфігурації міської території і її плануванні найбільш раціоналістично вирішується питання про основні транспортні зв'язки, а також досягається чітке зонування міста на своєрідні мікрорайони – приходи. Локальні центри (приходські площі) розміщені в місті рівномірно – у перетину головних районних магістралей із загальноміськими. Територіально раціоналістично, в геометричному центрі території міста, намічено і ядро загальноміського центру – Торгову площу. Ця площа у Казенного саду, що вперше з'явилася на проекті Пальшау та Неєлова і розглядалася ними як рівнозначна із Соборною та головною в низині (на проспекті) площами, Гесте трактується як найбільш основна. На ній Гесте передбачає будівництво найбільших в місті торгових рядів і головного храму. Слід зазначити, що не тільки функціональний характер, але й простір площі, якій відводиться значення центральної, тепер (1817 р.) представляється інакше, ніж в кінці XVIII ст. Зі все більш виразним проявом практицизму, що привноситься в класицистичне містобудування капіталістичними відносинами, які розвиваються в надрах феодального суспільства, намічається трансформація центральної площі з парадної в ділову. Тому в проекті Гесте головна площа це не пустий простір-плац, а простір, розчленований вільно поставленими будівлями на три зони: центральну – урочисту, з собором посередині, і бічні – ділові, відокремлені від центральної корпусами торгових рядів. На Соборній же площі, хоча на плані вона як і раніше так і названа, Гесте взагалі не намічає ні собор, ні навіть рядову церкву. Поруч з тим, він прив'язує вісь площі не до фундаменту закладеного під час офіційного започаткування міста, але не

збудованого собору, як це зробили Пальшау і Неєлов, а до вже зведеного Потьомкінського палацу, який на початку XIX ст. передбачалося реконструювати під «присутственні місця». Таким чином, єдиний об'єкт, що утілювався з безлічі грандіозних задумів засновників міста і був побудований в ще довго неосвоєній нагірній частині, мав знов включитися до загальної композиції міста. Корегуючи розпланування навколо Соборної площі, Гесте змінив і габарити прилеглих до неї кварталів.

План В.І. Гесте, затверджений 9 квітня 1817 р.

Щоб уникнути сухості та одноманітності просторової композиції міста, на додаток закладеної Пальшау і Неєловим ідеї про просторове "пожвавлення" багатокілометрових загальноміських магістралей за рахунок площ-карманів, що до них примикають, Гесте

включає в просторову систему міста великі зелені масиви. Також він розвиває і закладений Старовим в розпланування принцип видового взаємозв'язку міста і природного оточення. Об'єднавши роз'єднані райони, Гесте вивів Катеринослав до Дніпра на великій протяжності та на відміну від попередників запроєктував квартали безпосередньо у берегової лінії, що надавало можливість для створення набережної. До того ж поперечні вулиці виходили прямо на беріг, що, у свою чергу, організовувало прямі і зворотні візуальні зв'язки по всій протяжності Катеринослава. При цьому, головні поперечні вулиці – широкі районні магістралі, виступають в ролі еспланад, по осях яких з Дніпра і лівобережжя проглядаються Казенний сад і площі з церквами і скверами. З річки і лівого берега місто повинне було сприйматися вельми живописно – вгору по рельєфу паралельними річці терасами піднімається забудова, загальний горизонтальний силует якої уривається ритмічно розташованими (і по фронталі, і в перспективі) вертикалями церков, поставлених в більшості по осях еспланад, що виходять до Дніпра. Церкви повинні були скласти єдину систему містобудівних орієнтирів, як це взагалі було властиво російському містобудуванню.

План В.І. Гесте визнано одним з кращих зразків містобудування російської імперії цього періоду. Він дуже практичний – зручний «в експлуатації», добре пов'язаний з топографією місцевості, відкритий для подальшого планувального розвитку, і в той же час красивий – композиційно цілісний, не одноманітно нудний, має відмінний взаємозв'язок з живописним природним оточенням. Цей план, затверджений в 1817 р., став останнім дореволюційним проектом, в якому був намічений загальний планувальний розвиток міста. Подальші плани лише уточнювали планування локальних міських частин, намічали окремі нові райони, констатували планувальне

формування і забудову міста. Цей план став основним проектом, по якому планування міста в цілому формувалося до кінця XIX ст.

До початку 1880-х рр. місто займало приблизно територію від Дніпра до лінії сучасних вулиць Светлова, Ульяновської, пр. Сергія Нігояна та від Соборної площі і вул. Олесь Гончара на пагорбі майже до Койдак та уособлювало у собі територіально цілісну містобудівну систему, як і намічав Гесте.

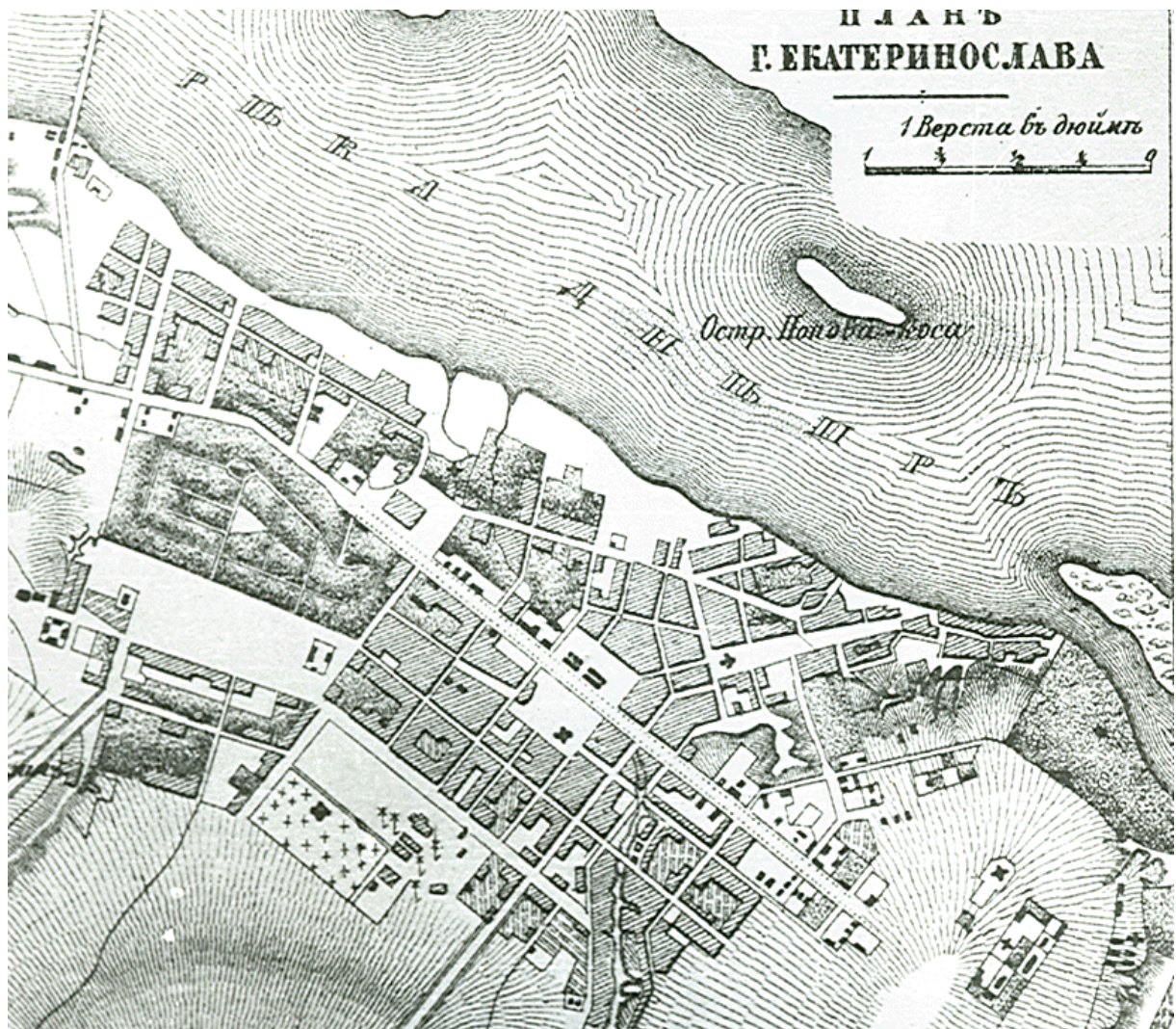
З перетворенням Катеринослава в сер. 1880-1917 рр. на велике промислове капіталістичне місто генплан Гесте перестає бути проектним керівництвом щодо розвитку міста. Нові загальноміські плани, не дивлячись на інтенсивне розширення міської території, не намічають структурний та композиційно-планувальний цілісний розвиток Катеринослава. Вони, за звичай, мають констатуючий характер. Місто розвивається, в загальному, стихійно. Проектна діяльність Міської управи зводиться до складання планів врегулювання планування і забудови деяких локальних частин міста, до принципового визначення вісей нових вулиць, вздовж яких механічно нарощуються однакові квартали – як, наприклад, райони Нові плани (нині ділянка вище вул. Светлова між вул. Уездной і Мініна) і Чечелівка (вище пр. Сергія Нігояна між вул. Леваневського і пр. Івана Мазепи).

Еволюціонує функціональна структура Катеринослава. Це відбувається у зв'язку з появою у місті залізниці та великих промислових підприємств. Залізниця підходила до міста з північно-західної сторони, міст було збудовано в районі «Фабрики». Біля мосту, відокремлюючи Старо-Фабричну Слободу від основної селитебної частини міста, складається велика Станційна зона, а за слободою, в бік Кайдак, уздовж залізничної лінії між нею і річкою формується промислова зона. Концентрація заводів в одному місці на околиці, поблизу станційної зони, безумовно, було економічно

вигідним і з містобудівної точки зору, в принципі, вірним рішенням. Однак у конкретних умовах Катеринослава їх розташування у ріки між містом та передмістям стало перепорою на шляху подальшого розвитку міської селітьби вздовж Дніпра вверх за течією, і зробило неможливим планувально-цілісне злиття Катеринослава і Койдак уздовж єдиного композиційного стрижня – Катеринінського (нині пр. Дмитра Яворницького) проспекту, як це було обумовлено планувальною композицією міста. Койдаки, приєднуючись до промислової зони Катеринослава, таким чином, територіально з'єднуються з ним, але не маючи планувального зв'язку з міською селітьбою, по суті, залишаються відокремленим передмістям.

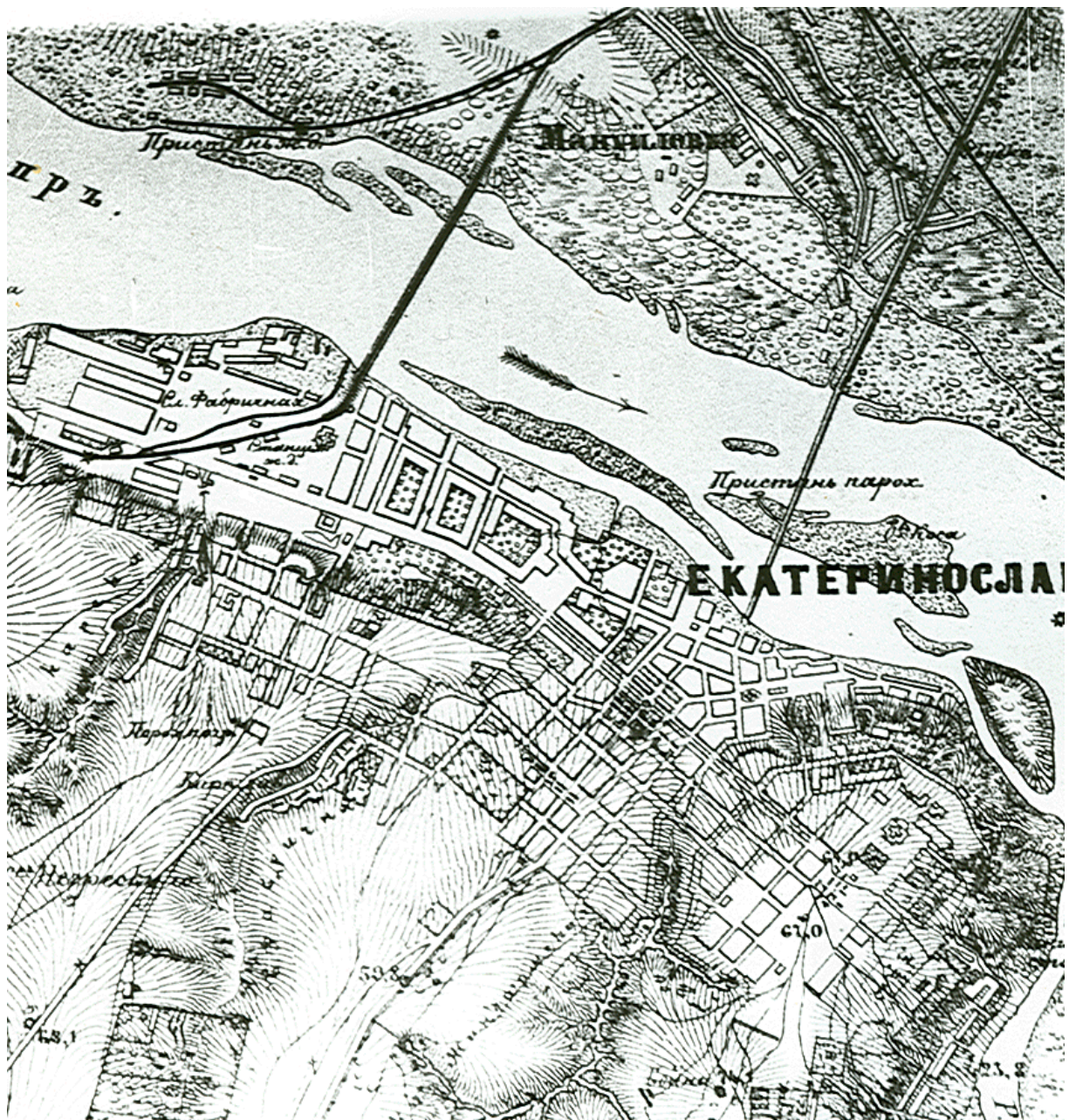
З виникненням у річки станційної і промислових зон притаманне капіталістичним містам черезсмузжя як би укрупнюється. Тепер це явище торкнулося не тільки кварталів, а й міста в цілому. Великий Катеринослав на правобережжі складається із функціонально різних зон, що чергуються уздовж Дніпра: основна селітьба міста, Станційна зона, Старо-Фабрична Слобода, Промислова зона, Койдаки.

Неможливість подальшого розвитку Катеринослава на прибережній низині послужила поштовхом до більш активного, ніж раніше, містобудівного освоєння пагорба і поздовжньо обмежуючу низину височини. Забудовуються вершина і Мандриківській схил пагорба. Відбувається злиття Мандриківки з містом. На височині між балками (по вододілах) складаються нові великі райони. На протилежній від промислової зони стороні залізниці формується робочий район "Чечелівка" і поблизу нього "Колонія Брянського заводу" - своєрідний мікрорайон для інженерно-технічного персоналу. А між Монастирською і Жандармською балками вгору по рельєфу розвивається район "Нові плани".

План 1840-х рр.

Починається містобудівне освоєння лівобережжя. Біля мосту, поблизу станції Нижньодніпровська і на місці дер. Мануйлівка, з'являються і швидко ростуть поселення Амур, Сахалін, Нижньодніпровськ, які після будівництва тут в 1880-1900 рр. декількох металообробних і залізнично-ремонтних підприємств значно розширилися і утворили агломераційне передмістя з населенням вже до 1911р. понад 35 тис. чол. Цей лівобережний район був включений в межі міста вже після революції.

План, складений Модінім у 1882 р.

Таким чином, на 1917 р. Катеринослав розташовувався на правобережжі и займав територію від Мандриківки до Койдак та від Дніпра приблизно до лінії сучасного пр. Пилипа Орлика.

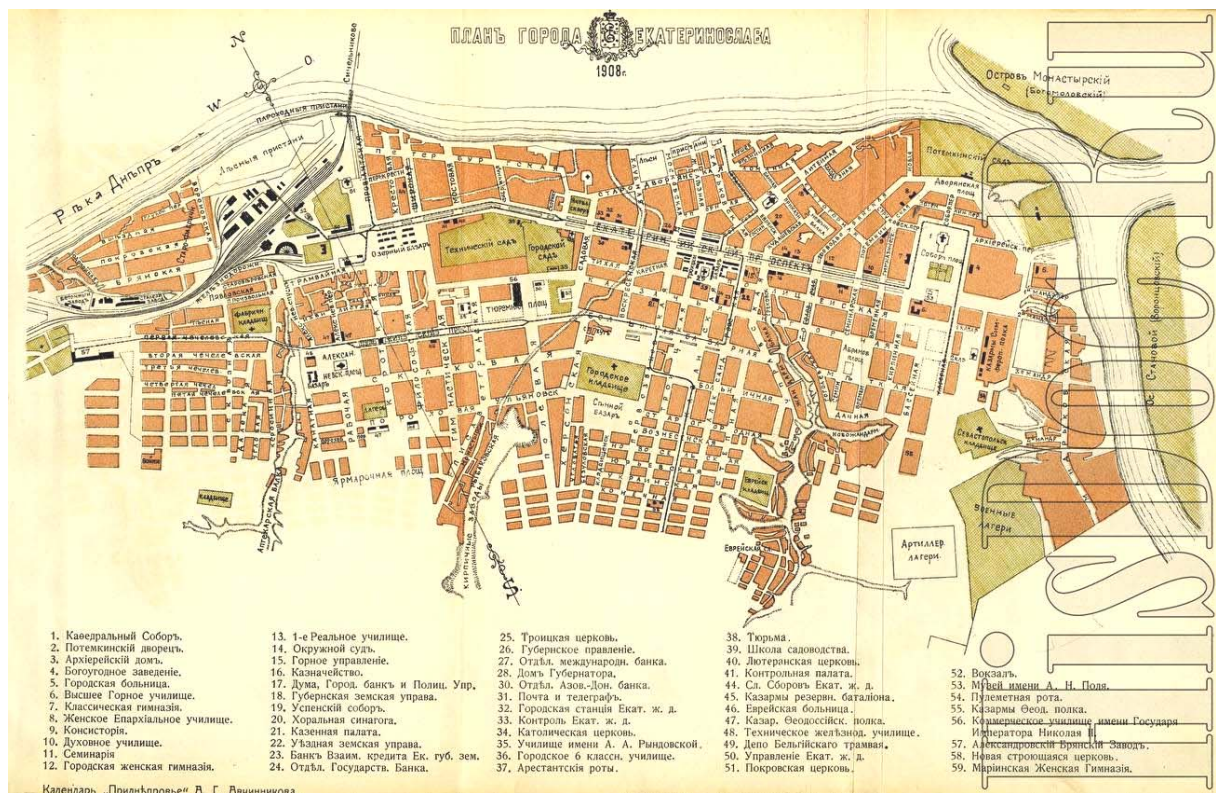
В кінці XIX – початку XX ст. в повній мірі проявився лінійний характер загальноміського центру. З будівництвом на проспекті будівель міської управи, окружного суду, костелу, 1-го реального училища, зимового театру, гімназії Товариства піклування про жіночу освіту, відділення Петербурзького міжнародного комерційного

банку, міської бібліотеки, поштамту, ряду державних і приватних адміністративних установ; збільшенням числа великих магазинів, ресторанів і т.д. центр уздовж проспекту складається від середини кварталу між нинішніми вулицями Володимира Вернадського і Барикадної до сучасної Вокзальної площі. Разом з тим, значні суспільні об'єкти будуються і на тих, що примикають, і на деяких прилеглих до проспекту кварталах поперечних вулиць – такі як: театр-клуб Громадського зібрання, нова будівля англійського клубу і його театр, аудиторія народних читань, відділення державного банку, ряд готелів, комерційних і адміністративних установ і т.п. Тому розуміти в даному випадку під лінійним центром тільки вище вказаний відрізок проспекту було б не зовсім вірно. Загальноміський центр являв собою витягнуту вздовж проспекту зону, яка трохи розширюється в районі центральної площі.

План 1898 р.

Водночас з розвитком загальноміського центру, формуються локальні громадські центри. Їх формування в значній мірі залежало від розвитку трамвайної мережі міста. Так відбувалося, наприклад, в Чечелівці, Нових планах і на пагорбі. При цьому компактна громадська зона на пагорбі в районі Соборної площі мала загальноміський характер, тому що тут розташовувалися об'єкти загальноміського значення: Преображенський собор, Земська лікарня, історичний музей, Класична чоловіча гімназія, Вище гірниче училище, Дворянське зібрання.

До 1910-х рр. остаточно сформувалася характерна для капіталістичних промислових міст соціально-містобудівна структура. Центральна частина міста була місцем проживання заможних верств населення. По периферії місто було охоплено суцільним кільцем районів, населених пролетарями. Як і в багатьох капіталістичних містах, в стороні від загальноміського центру межах визначився район (на пагорбі) концентрації найбільш багатих городян. Відбувається активне ущільнення забудови. Більшість кварталів міста були переущільнені і по периметру замкнуті суцільною забудовою. При всій хаотичності забудови і черезсмузжя територій кварталів в центральному районі міста стихійно склалася, проте, певна система. Квартали тут, сплановані ще в кінці 18-початку 19 ст., були відносно великі (3-6 га). У їх центрах, в основному, розташовувалися склади, кустарні або невеликі промислові підприємства. Навколо цих внутрішньо кварталних виробничо-складських зон розміщувалася низько комфортна малоповерхова житлова забудова. У свою чергу, по периметрах кварталів ця забудова оточувалася переважно великими репрезентативними громадськими та житловими будинками.

План 1908 р.

В районі знаті на пагорбі переважали особняки. Однак тенденція ущільнення забудови позначилася і тут. На зміну великим присадибним ділянкам з садами і городами, відгородженим від вулиць найчастіше глухими парканами, прийшли невеликі прибудинкові ділянки у вигляді маленьких затишних скверів, відділених від вулиць ґратчастими прозорими огорожами.

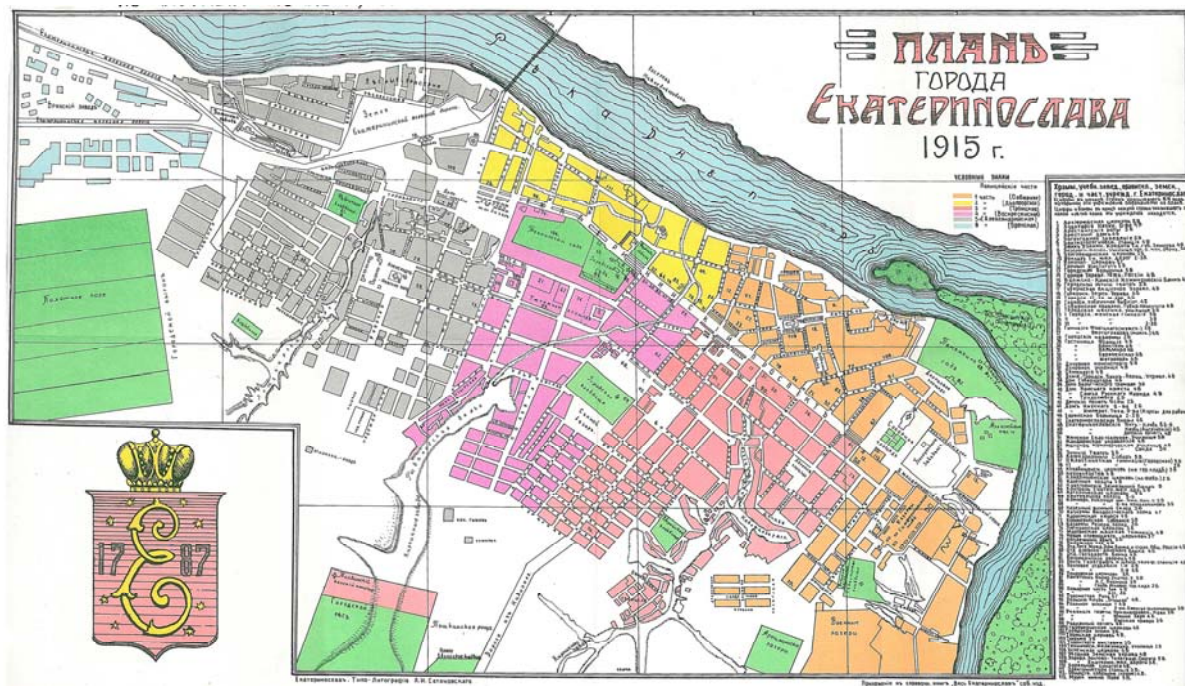
Робочі околиці переважно були забудовані хаотично розміщеними, позбавленими елементарних зручностей старими будинками.

Після революції, до середини 1930-х рр. забудова міста здійснювалася за тенденціями містобудівного розвитку, що раніше намітилися. Новий генплан був відсутній. Місто поступово нарощувалося уздовж основних поперечних до Дніпра магістралей. У районі колишньої Колонії Брянського заводу з'явилося регулярно сплановане робітниче селище. Включений до складу міста

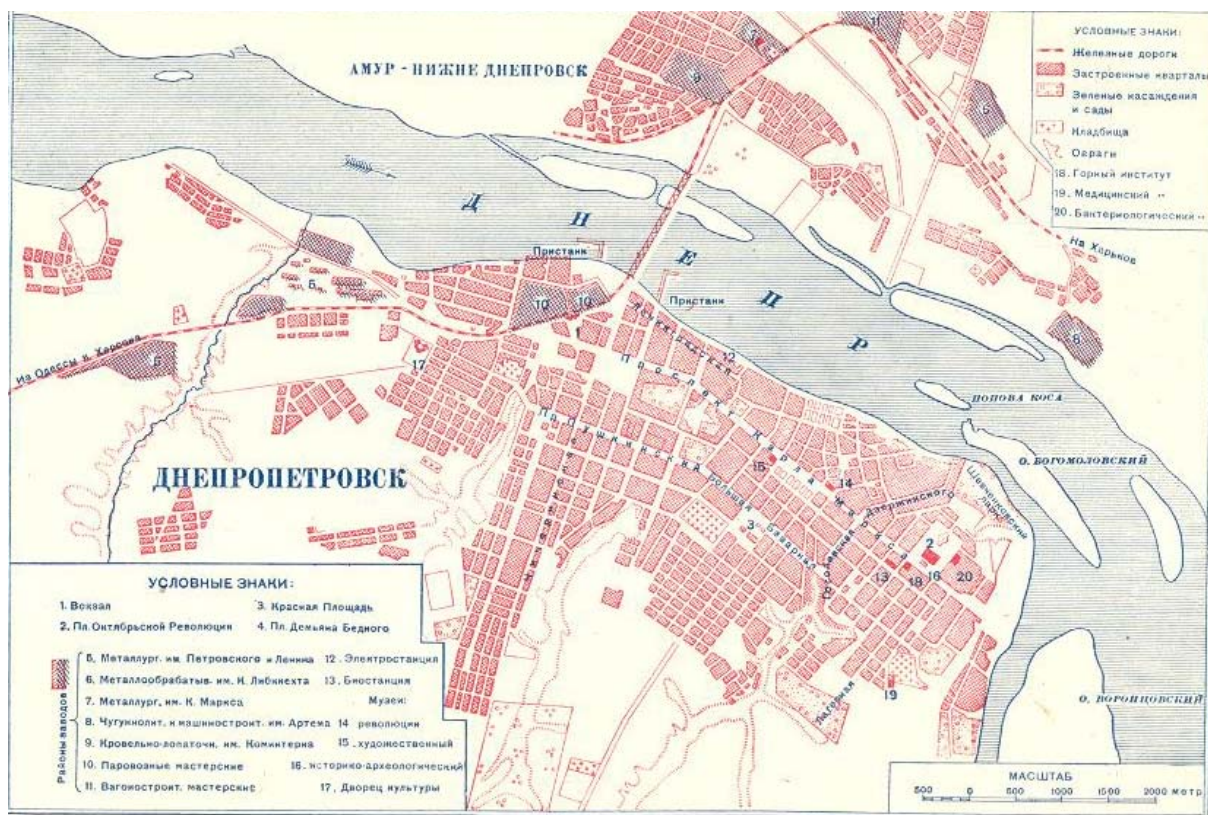
лівобережний район планувально формувався в основному неорганізовано. Загальноміський центр існував приблизно в передреволюційних межах.

З середини 1930-х рр., коли почалося втілення першого радянського міського генерального плану, складеного в 1933 р. М. Шаповаловим, М. Карповичем і Т. Вовненко, в Дніпропетровську почали втілюватися корінні містобудівні заходи, спрямовані на поліпшення композиційно-планувальної ситуації, вдосконалення функціональної структури, перетворення системи соцкультпобуту, санітарно-гігієнічного оздоровлення міської території. За рахунок інтенсивного розвитку лівобережжя і приблизно рівновеликого розширення міста від Дніпра на обох берегах намічалось перетворити акваторію річки в головну вісь просторово-планувальної композиції міста. Почалися реконструкції деяких поперечних вулиць, що виходять до річки з метою перетворення їх в еспланади, розчищення берегової смуги правобережжя і створення тут набережної. Загальноміський центр в розвитку його лінійної спрямованості дещо збільшився (переважно в бік залізничного вокзалу). Реалізація генплану була зупинена війною.

Після війни настав етап відновлення зруйнованого Дніпропетровська, який в основному тривав до другої половини 1950-х рр. З 1960-х рр. місто переживає етапи (1960-ті - поч. 1980-ті рр.; 1990-ті - 2010-ті рр.) сучасного свого розвитку. Ще за радянських часів Дніпропетровськ багаторазово збільшився. У 1-й пол. 1980-х рр. кількість його мешканців перевищила 1 млн. 100 тис. У наш час кількість населення м. Дніпро коливається близько 1 млн. мешканців

План 1915 р.

План 1930-х рр.

Розділ 2 АНАЛІЗ ІСНУЮЧОЇ АРХІТЕКТУРНО-МІСТОБУДІВНОЇ СИТУАЦІЇ НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ

2.1. Аналіз існуючої планувальної структури міста

Формування планувальної структури міста від самого початку його на новому місці після перенесення з р. Кільчені у 1780-х рр. базувалось на втіленні регулярної планувальної схеми, що була безпосередньо пов'язана з конкретним рельєфом обраного для міста місцезнаходження та з первісним функціональним призначенням окремих частин його території. Таким чином, саме рельєф первісно став основним чинником, що сприяв утворенню планувальної системи у відповідності до первісної функціональної структури міста.

За планами міста, котрі стали першими планами його реального формування на обраній території – це 3 плани, що були складені І. Є. Старовим відповідно між 2-ою пол. 1787 р. та 1790 р., в 1790 р. і в 1792 р., в основному склалися вуличні мережі нагірної частини на першому міському пагорбі та низинної частини у його підніжжя. Ідея І. Є. Старова про планувально-цілісний зв'язок нагір'я та прибережної низини набула свого подальшого втілення у проектних планах, що були складені у 1790-х – 1800-х рр. Л. Ігнат'євим, К. Пальшау, П. І. Неєловим (Нейоловим). Завершене відображення ідеї про пов'язане з ландшафтом цілісне містобудівне утворення, що включає у єдину планувальну систему нагір'я, прибережну низину та звернені до ріки ухили пагорбів, котрі обмежують низину вздовж ріки, було надане в останньому класицистичному проектному плані всього міста, що був розроблений В. І. Гесте і затверджений у 1817 р.

Відповідно до плану В. І. Гесте місто, як це природно для прибережних міст, планувально формувалося за планувальною

схемою з подовжніми та поперечними річці вулицями до кінця XIX ст., і саме за цим планом в цілому (за винятком окремих незначних і територіально локальних ділянок) склалася основна історична частина правобережжя, котра нині включає історичне ядро, історичний та загальноміський центри, території історично цінного класицистичного планування та основного історичного ареалу міста.

Таким чином, основна історична частина правобережжя має суто класицистичне регулярне планування з кварталами, котрі первинно були розраховані на забудову за принципом міських садіб з пунктирним розміщенням будинків по червоних лініях та садібними ділянками на внутрішньоквартальних територіях. У зв'язку з цим квартали мають значну площу – 3-6 га. Проте з часом, з 2-ої пол. XIX ст., забудова кварталів по периметрах почала інтенсивно ущільнюватися і к початку XX ст. майже поспіль перетворилася по червоних лініях з пунктирної у суцільну. На внутрішніх просторах кварталів дисперсно розташовувалися в основному малоповерхові житлові будинки, що поруч з периметральною забудовою створювали двори, та господарчі, складські і промислові будівлі, що створювали на кварталах функціональне черезсмужжя.

Надзвичайно важливе значення в загальній просторово-планувальній організації міської території на правобережжі за планами доби класицизму повинні були мати площі, котрі за задумом, починаючи з І. Є. Старова та закінчуючи В. І. Гесте, визначали би головні місця громадського життя та рівномірно поділяли би місто на церковні приходи. В першому випадку це 3 найвеличезніші площі міста, які фіксували б центр нагорної частини, центр низинної частини та центр частини, що знаходиться на схилі височини, що обмежує прибережну низину вздовж Дніпра. На них окрім інших об'єктів загальноміського значення повинні були

розміщуватися найкрупніші храми, котрі у просторі та планувальній структурі міста акцентували б ці найважливіші місця. Перші дві площі відбулися та дійшли до нашого часу, хоча і в не повністю первісному композиційному задумі – Соборна площа та площа Героїв Майдану з головними міськими соборами, відповідно зі Спасо-Преображенським та Свято-Троїцьким. Третя площа, як загальноміська за задумом В. І. Гесте, так і не відбулася. Нині на її місці знаходиться сквер Героїв. Приходські площі з приходськими церквами, котрі рівномірно у шаховому порядку мали розміститися по всій території міста, що була спланована планом В. І. Гесте, не усі були створені, а до нашого часу на зазначених планом місцях ні одної з них немає. Навіть ті з цих площ, що свого часу були створені, згодом були перетворені у забудовані квартали.

З кінця XIX ст. за межами нинішньої центральної частини, що має класицистичне розпланування, забудова на правобережжі в основному продовжувала здійснюватися за регулярною планувальною схемою, але нові квартали були значно меншими (1-2 га) і суто механістично «нарощувались» вздовж поперекових Дніпру вулиць по пагорбових вододілах, які складали височину, що обмежувала вздовж річки прибережну низину. Забудову нових кварталів складали в більшості малоповерхові будинки, щільно розташовані по червоних лініях, інколи фрагментарно формуючи угруповання суцільної забудови. Найвиразнішим прикладом цього є район, так званих «Нових планів». Подібний вигляд мала і забудова району «Чечелівка», що формувався по подовжніх Дніпру вулицях але тут квартали були не близькими до квадратних у плані як в «Нових планах», а вузькими витягнутими не чіткої прямокутної форми в плані.

З точки зору цільності та єдності просторово-планувальної організації історичних районів радянської доби передвоєнних та

повоєнних років найбільший інтерес представляють відповідно селище «Будівельник» з комплексною малоповерховою забудовою та «містечко» Південмашу у верхній по рельєфу частині вулиці Робочої, де за ансамблевим принципом композиційної просторово-планувальної підпорядкованості сформувалася багатоповерхова забудова.

Вулична мережа історичної частини лівобережжя, котре було включено в склад міста вже після Жовтневої революції, на якому був рівнинний рельєф з озерами та протоками, що свого часу обумовило позасистемне планування території лівобережних поселень, за історичних часів не склалася як чітка планувальна система, яка б створювала виразні естетичні взаємозв'язки архітектури та ландшафту. Глибинно-просторові еспланади тут створилися лише починаючи з 1960-х рр. по окремих прямолінійних протяжних вулицях (просп. Слобожанський і деякі інші).

Найбільш насичена нерухомими об'єктами культурної спадщини та історичною забудовою центральна частина міста, яка включає загальноміський центр, історичне ядро, історичний центр, історично цінне розпланування доби класицизму і територія якої увійшла в межі основного, Центрального, історичного ареалу міста. Тримірність просторів вулиць та площ тут визначає саме історичні будівлі від архітектури класицизму до архітектури радянського неокласицизму, котрі в центральній частині міста по червоних лініях складають фронти щільної, в більшості суцільної забудови. Історичні будинки формують тут ансамблеві утворення з видовими вісями, фронтами та зонами, особливо на площах, Т-подібних перехрестях та утвореннях курдонерного типу. Внутрішньоквартальна історична забудова в більшості є малоповерховою, значною мірою історично малоцінною і такою, що не впливає на уяву про відкрите міське історичне середовище та на систему історичної просторово-

планувальної організації міста. У зв'язку з чим вона може підлягати суттєвій реконструкції на відміну від периметральної забудови кварталів, котра в превалюючій більшості є історично цінною і відіграє визначаючу роль у представленні історизму не тільки центральної частини міста, а й в середовищі і планувальній структурі всього міста і від того потребує охорони та збереження своїх історико-архітектурних характеристик.

На територіях вздовж верхньої по рельєфу частини вулиці Робочої, де в кінці 1940-х – 1950-х рр. було створено «містечко» Південного машинобудівного заводу, представлене найбільше і, так би мовити, в найбільш «рафінованому» у м. Дніпрі вигляді містобудівне утворення з одночасною, єдиномасштабною та єдиностильовою багатоповерховою забудовою, що здійснена за єдиним цілісним просторово-планувальним композиційним задумом як по периметрах, так і в середині кварталів і котра нині майже уся є історично значною і в якій є нерухомі об'єкти культурної спадщини. В зв'язку з чим це містобудівне утворення і включено в територіально окремий історичний, Південний, ареал.

Самостійну історико-культурну та історичну архітектурно-містобудівну роль відіграє район Чечелівки та колишньої Колонії Брянського металургійного заводу, що сформувався на межі XIX – XX ст., як великий при заводський район з кварталами робочого поселення (Чечелівка) та поселення інженерно-технічного персоналу (Колонія Брянського заводу) і який включено до окремого історичного (Західного) ареалу. Особливо специфічний вигляд в загальній історичній частині правобережжя, де території в більшості сплановані за регулярною системою розпланування, має Чечелівка. Тут, як вказувалось вище, забудову кварталів складали в більшості малоповерхові будинки, щільно розташовані по червоних лініях, інколи фрагментарно формуючи угруповання суцільної забудови.

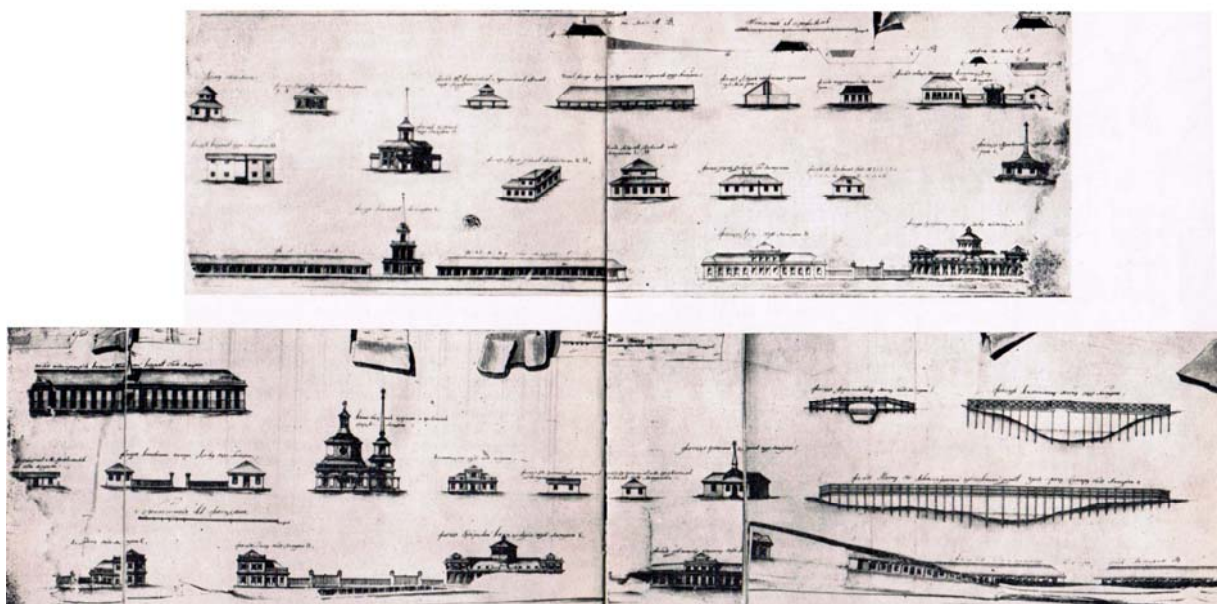
Квартали мають в плані форму вузьких витягнутих чотирикутників, що розділені паралельними поперечними та непаралельними подовжніми вулицями, що, до речі, надає нині можливість при реконструкції району здійснити укрупнення кварталів, але із збереженням периметральної історично цінної забудови, як визначника архітектури та планувальної структури цього району свого часу.

2.2 Архітектурно-художні особливості історичної забудови

На початковому - "Кільченському" - етапі існування міста і його забудови переважали одноповерхові і одноповерхові з мезоніном дерев'яні оштукатурені, іноді на кам'яному цоколі, а також мазанкові будинки. Будівництво велося в основному по "зразковим" проектам. Кам'яне будівництво здійснювалося переважно в фортеці. На вигляді забудови позначився процес зміни архітектурно-художніх поглядів. Одні будівлі були ще відверто бароковими, фасади інших при класицистичній композиції декорувалися характерними для бароко деталями, треті були типово класицистичними. Керував забудовою Катеринослава Кільченського архітектор Н. Алексєєв. Значний внесок у проектування забудови міста вніс І. Едков. Жодна з будівель Катеринослава на Кільчені не збереглася.

При заснуванні Катеринослава на Дніпрі як намісницького центру і столичного міста архітектура його забудови намічалася в стилі класицизм. У проектуванні міста і його будівель брали участь К. Геруа, І. Старов. Однак, за вказаних раніше причин, високим намірам про "столичність" Катеринослава не судилося втілитися. До початку XIX ст. забудова Катеринослава була аналогічна рядовій забудові більшості дрібних провінційних міст. І житлові, і адміністративні будинки зовні мали однотипне рішення. Майже всі вони були одноповерховими, рідко з мезоніном або цокольним

поверхом; в переважній більшості дерев'яні, оштукатурені і побілені на дерев'яному або кам'яному цоколі. Єдиним представницькою будівлею був Потьомкінський палац (нині Палац культури студентів), побудований в 1787-1790-х рр. за проектом І.Є. Старова. Палац був одноповерховим цегляним оштукатуреним на білокам'яному цоколі. Він мав типову для класицистичних міських садибних палаців функціональну структуру і центрально-осьову композицію - головний центральний об'єм і бічні крила з флігелями.

Фасади будівель і споруд до плану від 15 квітня 1782 р.

Архітектурно-художнє рішення палацу було витримано у властивій Старову строгій і лаконічній манері з використанням доричного ордера.

З кінця 18 ст. збереглися також два "казенних" класицистичних житлових будинки (вул. Сергія Єфремова, №8 та 10).

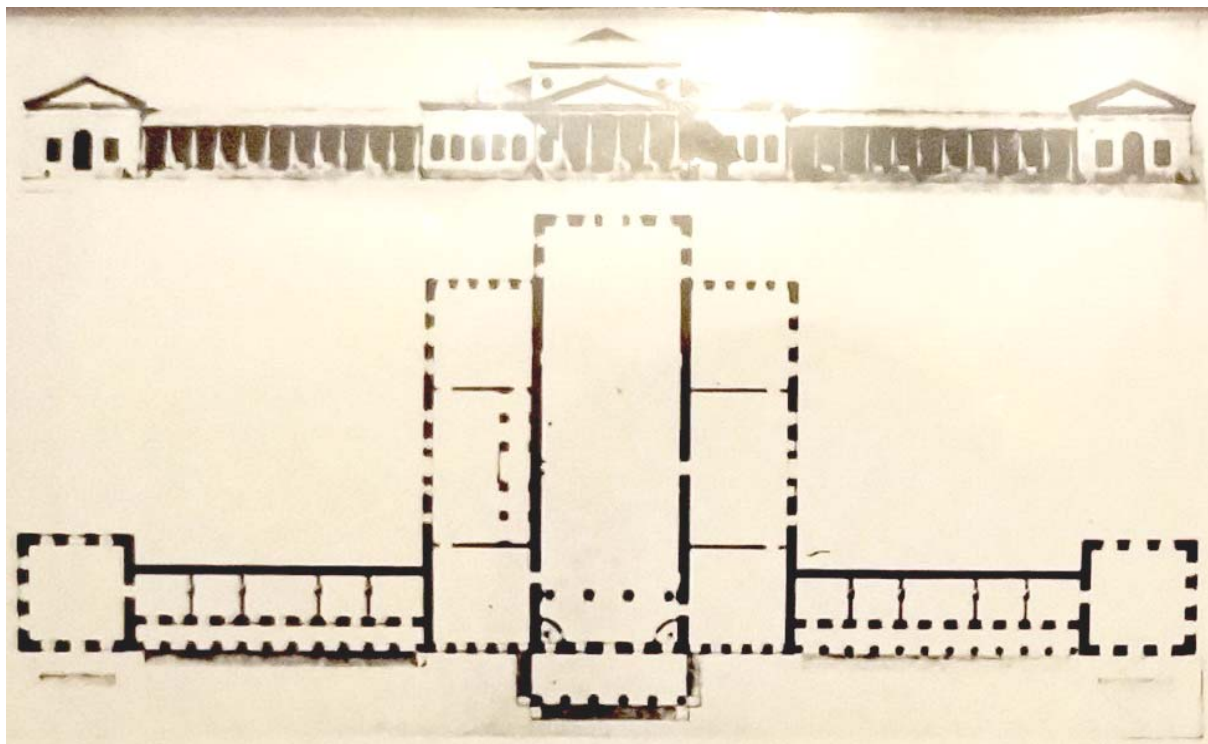
Формуванню міської забудови на початку-середині 19 ст. були притаманні деяка загальмованість і обмеженість архітектурно-художніх концепцій епохи. Так, в першій чверті XIX ст. Катеринослав був забудований майже виключно дерев'яними або мазанковими будинками суто утилітарної архітектури. Лише лічені кам'яні будівлі

мали скромне оздоблення фасадів - наприклад, будинок І. Н. Інзова (пр. К. Маркса, №64). Великих громадських будівель з представницькими фасадами не будували. Місто не мало коштів для їх зведення, хоча місцевими та столичними архітекторами був складений ряд проектів собору, реконструкції напіврозібраного за Павла І палацу Потьомкіна і т.д. (А.Д. Захаров, Н.П. Насеткін, П.І. Неєлов, В.П. Стасов).

Світанок класицизму в архітектурі Катеринослава припадає на другу чверть ХІХ ст. Збільшується кількість кам'яних будівель. Якщо в 1824 р. в місті було 1091 дерев'яних і 4 кам'яних будинки, то в 1850р. -1331 дерев'яних і 50 кам'яних будинків. Було побудовано ряд будівель з характерними для класицизму центрально-осьовими об'ємно-планувальними композиціями і ордерними фасадами. Найбільш значним витвором класицизму був побудований в 1830-1835 рр. на пагорбі Преображенський собор, що став провідною архітектурно-просторовою домінантою міста.

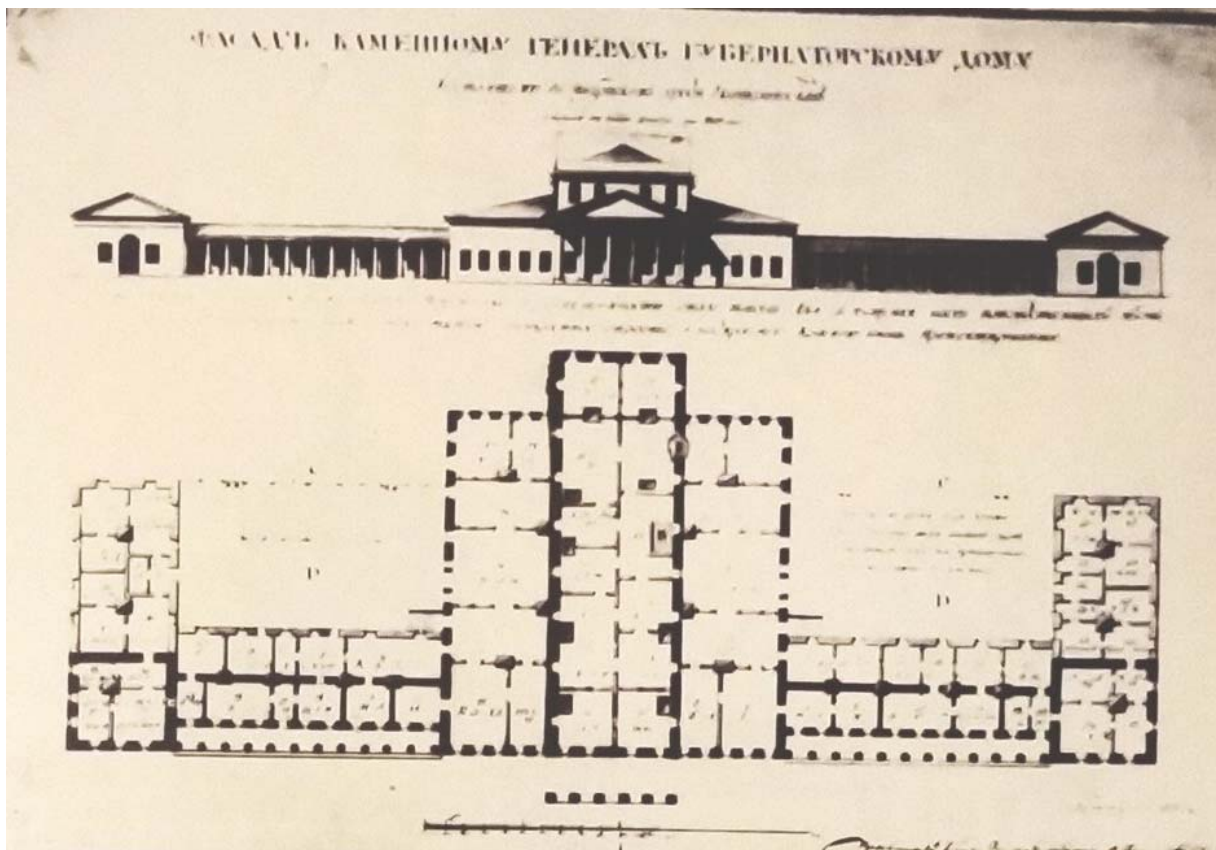
Він був побудований за кресленнями відставного вітебського губернського архітектора Ф. Санковського, відкоригованими в Петербурзі П. Мельниковим. Можливо, що креслення були зроблені з проекту, що виконав в 1805 р. А.Д. Захаров. Цей трьохчастинний храм був споруджений на місці недобудованої базиліки Геруа, тоді як вісь проєктованої площі була прив'язана до вже зведеного палацу намісника. Це призвело до розбіжності осей собору і Потьомкінського палацу, які Старовим, а потім і іншими авторами планів міста, намічалися по одній лінії, що, в свою чергу, призвело до спотворення ідеї про композиційний взаємозв'язок між ансамблями Соборної і Палацової площ. У зв'язку з цим в генплан Гесте було внесено відповідну корективу. Загальна вісь Соборної і палацової площ була «повернена» до осі собору, а Потемкинській палац виявився в стороні від композиційної осі розпланування

нагірної частини і на краю Палацової площі. Було уточнено планування території, що безпосередньо охоплює Соборну площу. Тепер на собор, розташований в ближньому до стрілки горба торцевому кінці площі, були зорієнтовані ті, що не тільки вливаються, в неї по подовжній осі вулиці, а й вулиці, що виходять на неї з подовжніх сторін. З такими поправками план Гесте було перезатверджено в 1834 р.

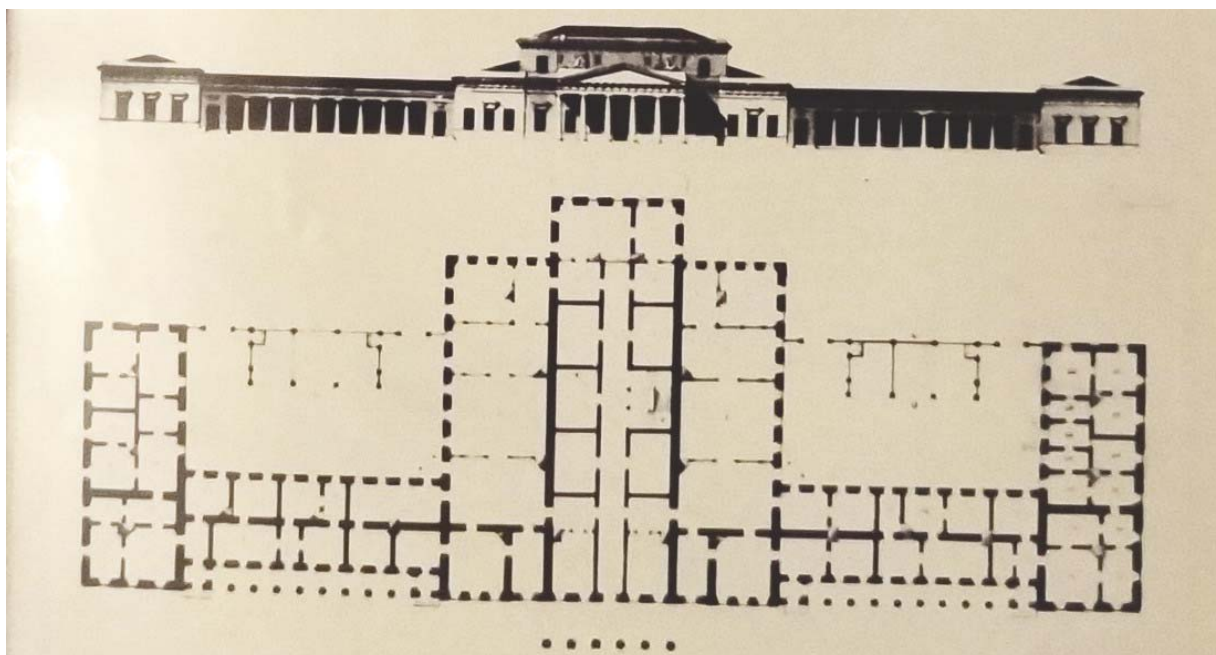
Палац Г.О. Потьомкіна. Проект І.Є Старова 1788 – 1790 рр.

Кресленики Голікова кін. XVIII ст.

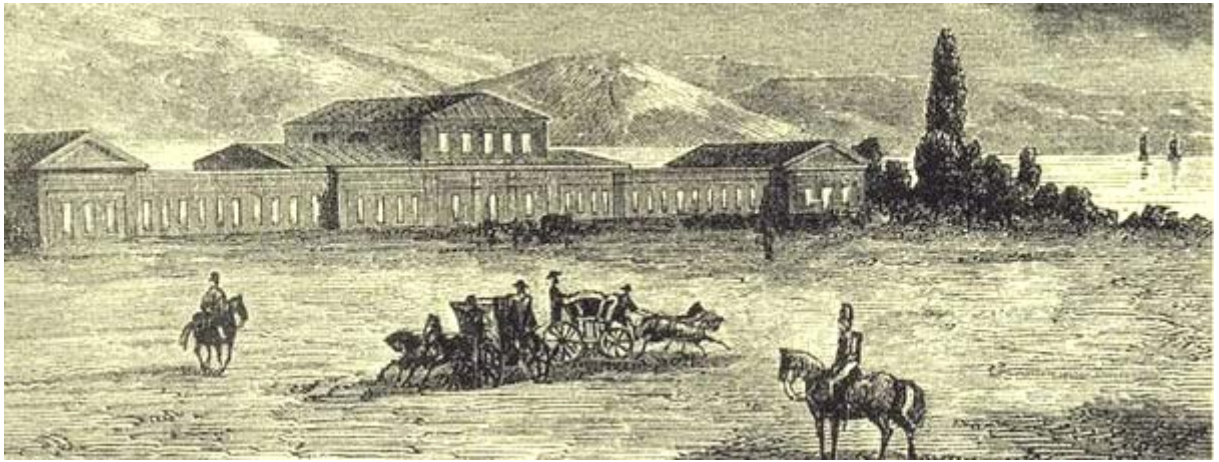
Проект реконструкції палацу Потьомкіна під „присутственные места”.

П. І. Неєлов. 1809 р.

Проект реконструкції палацу Потьомкіна під „присутственные места”.

В. П. Стасов. 1811 – 1817 рр.

Палац. Гравюра 1840-х рр.

Преображенський собор є значним витвором російського класицизму. Це – трьохчастинний храм з чотирьохстовпним однокупольним основним об'ємом, склепінчастою трапезною і триярусною дзвіницею. У плані будівля має Т-подібну конфігурацію. У архітектурно-художньому вирішенні собору все підпорядковано досягненню враження статичності і монументальності горизонталі об'єму основної частини та трапезної і динамічності, спрямованості вгору, легкості глави і стрункої вертикалі дзвіниці. Урочистої зовнішності будівлі додають однакові шестиколонні, на всю висоту горизонтального об'єму, іонічні портики з фронтонами, що виділяють головний (у дзвіниці) і бічні (у підкупольному четверику) входи. Інтер'єр по оздобленню був лаконічний і строгий, але, тим не менш, досить виразний.

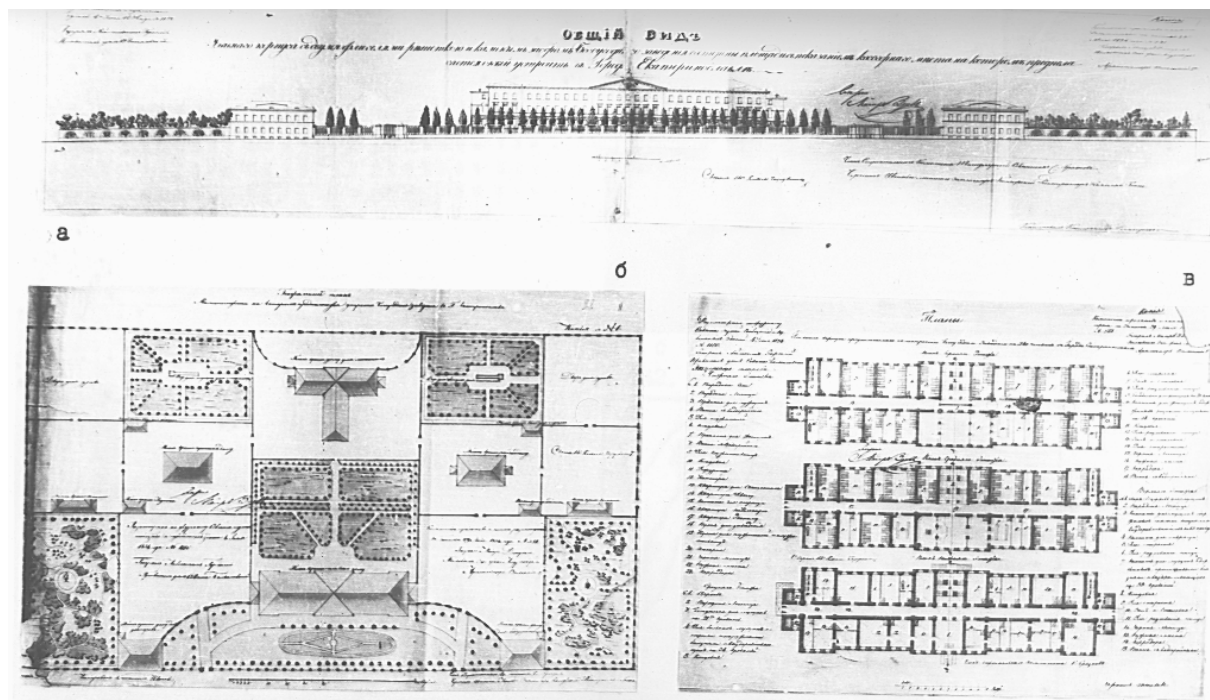
Преображенський собор та пам'ятник Катерині II.
Малюнок сер. XIX ст.

Преображенський собор. Фото кін. XIX ст.

Важливою архітектурною подією для Катеринослава стало створення комплексу богоугодних закладів (нині лікарня ім. Мечникова). Комплекс був побудований в 1842-1845 рр. по затвердженому в 1834 р., в результаті конкурсу, проекту катеринославського архітектора С. І. Грязнова. Це перший в Катеринославі крупний громадський комплекс, всі будівлі якого кам'яні (переважна більшість будинків в місті будувалася тоді ще з дерева). Комплекс повністю відповідав архітектурно-містобудівним принципам класицизму. Він займав весь квартал, що подовжньо обмежує Соборну площу з південного сходу. Цей квартал включав ближню до площі половину нинішньої території лікарні ім. І.І. Мечникова. Його розпланування є симетричним відносно поперекової осі кварталу, котра перпендикулярна до площі. По цій осі з боку площі, з відступом від красної лінії вглиб кварталу поставлений головний корпус, а з протилежного боку кварталу – будинок божевільних. Між ними розташовувався центральний сад комплексу. По обох сторонах від головної планувальної осі, симетрично їй, розміщувалися інші будівлі, господарські двори і сади для хворих і персоналу, що жив при лікарні. Всі двори і сади розділялися огорожами. Головною фронталлю комплексу була сторона, що звернена до площі. Три прямокутні в плані будівлі, які виходили до неї поздовжніми головними фасадами, складали характерну для класицизму симетричну центральновісьову трьохчастинну фронтальну композицію, котра розрахована на панорамне сприйняття з площі: в центрі – крупніший, трьох с половиною поверховий (з цокольним поверхом), дещо заглиблений в квартал об'єм головного корпусу, а по сторонах від нього, на красній лінії, – менші, двох с половиною поверхові (з цокольним поверхом), об'єми будинку докторів (ліворуч) та будинку наглядача Богоугодних закладів (праворуч).

Головний корпус сполучався з бічними будинками дуговими в плані огорожами, а бічні будинки, у свою чергу, об'єднувались між собою огорожею по красній лінії з воротами біля них. Таким чином, перед головним корпусом створювався замкнутий парадний під'їзний авандвор з партерним сквером. Чотири основні споруди комплексу (головний корпус, будинки докторів, наглядача і божевільних) з незначними змінами збереглися до нашого часу зі своїми характерними для класицизму зовнішніми архітектурно-художніми рисами, як частково і огорожа.

Проект Богоугодних закладів. Сер. XIX ст.

Богоугодні заклад. Фото кін. XIX ст. (на той час вже земська лікарня).

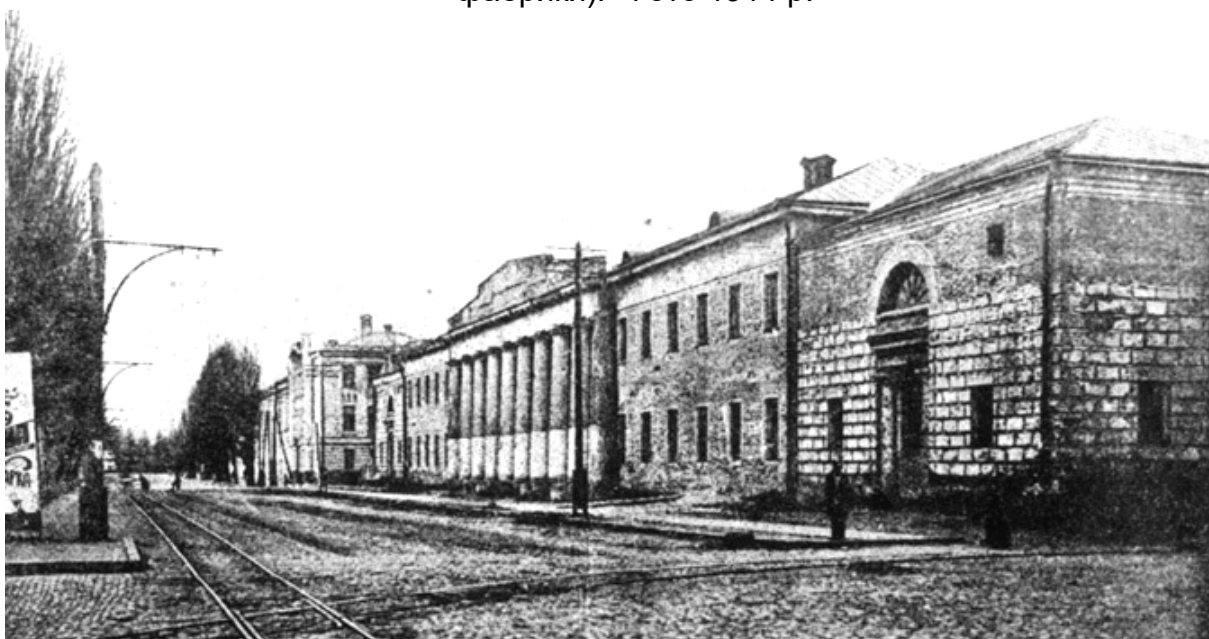
Стиль класицизм в Катеринославі був представлений і в промисловій архітектурі. У 1820 - початку 1830-х рр. при розширенні виробничого комплексу ткацьких фабрик, зокрема, були побудовані три великих кам'яних виробничі корпуси з класицистичними фасадами. Один з них, прядильний двосвітний корпус, побудований в 1825 р. за проектом Д. Торопова, зберігся (пр. К. Маркса, №106). Це велика прямокутна в плані, із симетричною композицією будівля, що складається з трьох частин, центральна з яких виділена тричвертним десятиколонним доричним портиком. В архітектурно-художньому рішенні бічних частин використані прийоми, аналогічні виробничо-складським будівлям В.П. Стасова. Пізніше будівля неодноразова змінювала функціональне призначення (госпіталь, провіантські склади, дитячий будинок, хлібозавод, тощо).

Провіантські склади військового відомства (колишній ткацький корпус Катеринославської казенної сукняної фабрики). Фото 1912 р.

Провіантські склади військового відомства під час перебудови під військовий шпиталь (колишній ткацький корпус Катеринославської казенної сукняної фабрики). Фото 1914 р.

Дитячий будинок (колишній ткацький корпус Катеринославської казенної сукняної фабрики). Фото 1920-х рр.

Рядова забудова Катеринослава у 2-й чверті XIX ст. як і раніше в основному складалася з одно - півтораповерхових дерев'яних, з чисто утилітарним виглядом особняків. Але, поряд з цим, стала нерідкою поява двоповерхових будівель із художньо (в тій чи іншій мірі) класицистично обробленими фасадами. Композиційна вісь фасаду фіксувалася щипцевим або трикутним фронтоном, в якому

іноді було прорізано слухове кругле або напівкругле вікно. У деяких будинках в центрі головного фасаду був ризаліт. Між поверхами - горизонтальні членування. Нині подібну забудову представляють будинки № 8, 10 на вулиці Сергія Єфремова (будівлі 1790-х рр., реконструйовані в 1840-х рр.), № 36 на вул. Шевченко.

При декоративному оформленні особняків найбільш заможних городян застосовувався ордер. До наших днів збереглося два таких будинки (№ 41 на пр. Дмитра Яворницького і № 14 по вул. В'ячеслава Липінського). Вони побудовані в 1830-1840-х рр. і мають традиційну для високого класицизму (особливо московської школи) трактування фасадів з портиком на рівні другого поверху центрального ризаліту.

Казені житлові будинки; лазарети. Вул. Сергія Єфремова №№ 8 (ліворуч) та 10 (праворуч). Початок 1790-х рр.; 1840-і рр. Фото поч. 1980-х рр.

Особняки по пр. Дмитра Яворницького, №41 (ліворуч) та вул. В'ячеслава Липінського, №14 (праворуч) 1830-і – 1840-і рр. Фото поч. 1980-х рр.

В архітектурі катеринославських будівель середини XIX ст. відобразився загальний для зодчества країни процес згасання класицизму і розвитку еклектичних ретроспективних течій. Виявлення цього процесу, який відносять до початку 1830-х рр., в Катеринославі (з хронологічної поправкою на провінційність) простежується з 2-ї половини 1840-х рр. Саме з цього часу в Катеринославі починають з'являтися будівлі, в одному випадку, хоча і з властивим класицизму оздобленням, але з трансформацією класицистичних композицій, подрібненням деталей, еклектичністю їх поєднань, а в цілому часто з відходом від загального принципу класицизму - суворої ієрархічності елементів; і в іншому випадку - стилізаторські, ретроспективно звернені по вигляду до некласичних історико-архітектурних образів.

У першому випадку у більшості будівель, при збереженні характерних для класицизму горизонтальних членувань, непарного числа отворів, руста на нижньому поверсі і надвіконних сандриків, зникає пластичне виділення центру (ризаліт, портик, мезонін або комбінація). Фасад стає площинним і композиційно рівнозначним, з рівномірним розподілом елементів оздоблення по всій його площині. Такими, як правило, були перші в місті прибуткові будинки. У Катеринославі середини XIX ст. вони представляли собою невеликі дво- рідко триповерхові будівлі, що мали входи з двору. На головному фасаді у них було в більшості випадків 5, 7, 9 віконних осей. Основними елементами оформлення фасаду були горизонтальні членування - цоколь, міжповерхові тяги, завершальний карниз. Міжповерхові членування майже завжди складалися з двох паралельних тяг - найчастіше прості гладкі пояси. Нижня тяга робилася на рівні міжповерхового перекриття, а верхня - по нижній горизонталі вікон. Ця загальна архітектонічна схема доповнювалася рівномірно розподіленими по всій протяжності

фасаду оздоблювальними деталями. Особливо широко поширеними були підвіконні ніші. Вони були врізаними, або утворювалися накладними рамками, що виконувалися в обмеженому міжповерховими поясами фризі. У деяких будинках нижній поверх оброблявся рустом. Іноді вікна прикрашалися сандриками, або обрамлялися лиштвами. Часом в будівлях з композиційно рівнозначним оздобленням фасаду застосовувався інший елемент, що фіксує вісь, - наприклад, аттик або балкон. В основному це ілюструють прибуткові будинки (вул. Барикадна, №1 і № 10; вул. Глінки, № 18; пр. Дмитра Яворницького, № 34; пл. Успенська, №17; вул. Князя Володимира Великого, №5).

Прибуткові будинки. Вул. Барикадна, №10 (ліворуч) та вул. Князя Володимира Великого, №5 (праворуч). Середина XIX ст. Фото поч. 1980-х рр.

У Катеринославі з середини XIX ст. продовжували будуватися будинки і з фасадами, що мають композиційно вузлову частину. Це в основному особнякового типу і громадські споруди. Однак і тут відображався процес згасання класицизму і зародження нових тенденцій.

Прикладом цього може служити особняк Струкова (вул. Володимира Вернадського, №33). При реконструкції в 2-й половині

1840-х рр., садиби, що існувала з кінця 1790-х рр., особняк отримав характерні для класицизму П - подібну конфігурацію в плані і центральновісьовий головний фасад, на якому центр був виділений чотирьохколонним портиком тосканського ордера і мезоніном. Загальна композиція та декоративне оздоблення будівлі - типово класицистичне і відрізняються високою якістю опрацювання. Але, разом з тим, відома перевантаженість і роздрібненість декоративного оформлення (колони, лиштви, фільончасті нишки, ліпні пальмети, пілястри, рустовані лопатки), деяка подрібненість деталей свідчить про те, що відбувалося переосмислення архітектурно-художніх концепцій.

Особняк Струкова. Вул. Володимира Вернадського, №33.

2-га половина 1840-х рр. Фото поч. 1980-х рр.

Аналогічна картина спостерігалася і в будівлі чоловічої класичної гімназії, побудованій в 1858 - 1861 рр. за проектом архітектора І.М. Скотнікова (пл. Соборна, № 2).

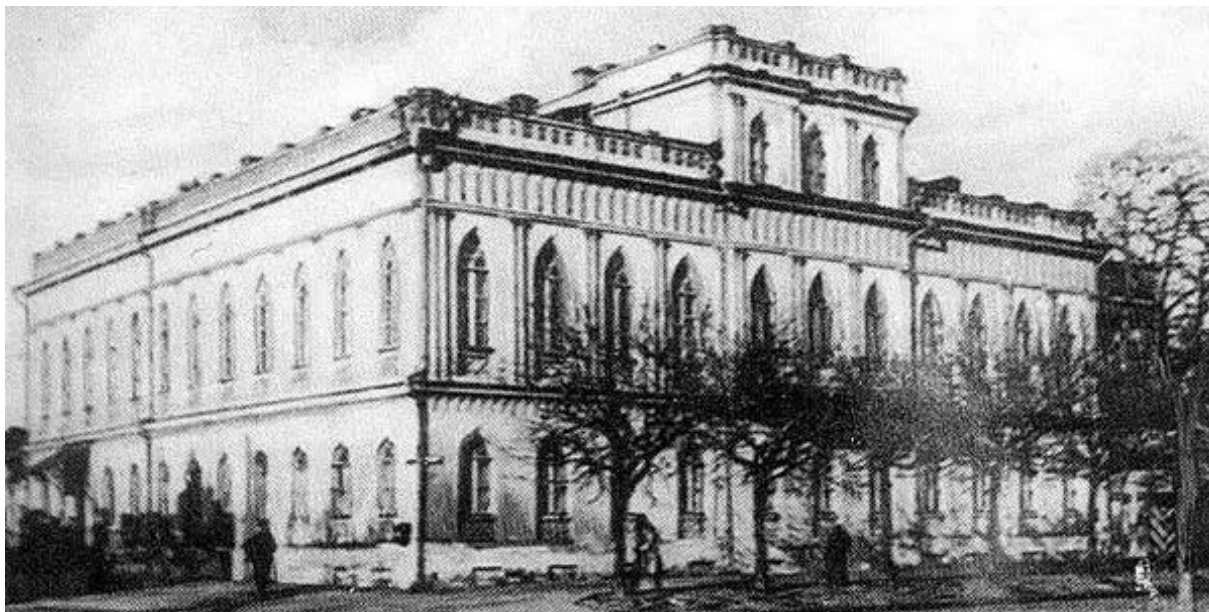
Разом з тим, вже будувалися будівлі, хоча і з композиційно ієрархічними фасадами, але з розташуванням головної частини не по центральній осі фасаду. Подібна ситуація знаменувала вже властиву еклектиці манеру поєднання неокласицистичної композиції з властивим класицизму оздобленням. Такий, наприклад, один зі збережених особняків (пр. Дмитра Яворницького, № 32), в якому композиційно вузловий на фасаді чотириколонний тосканський портик в антах зсунуто вліво від центру фасаду.

Стилізаторські напрямки в архітектурі Катеринослава середини XIX ст. були представлені "російсько-візантійським стилем" і "готикою". Збереглися споруди, що представляють ці стилізації: Троїцька церква, побудована в 1845-1855 рр. за проектом столичних архітекторів П. І. Вісконті і Л. І. Шарлеманя, і будівля колишнього Англійського клубу (нині більш відома як Будинок Губернатора), побудована в 1840-1850-х рр. (вул. Воскресенська, № 14).

Перша чоловіча класична гімназія. І.М. Скотніков. 1858 - 1861 рр.

Пл. Соборна, № 2. Фото кінця XIX ст.

Англійський клуб (Будинок Губернатора) Вул. Воскресенська, № 14.
1840-і - 1850-і рр.. Фото кінця XIX ст.

Троїцька церква. П. І. Вісконті і Л. І. Шарлемань. 1845 - 1855 рр.
Фото кін. XIX ст.

Зі становленням капіталізму процес впровадження типологічних, архітектурно-художніх і об'ємно-планувальних тенденцій, що змінюють класицистичну архітектуру дворянської імперії, в Катеринославі відбувається значно інтенсивніше, ніж в середині XIX ст. Однак, в пореформені роки, в порівнянні з провідними містами держави, це відбувається як би в провінційному трактуванні. У зв'язку зі специфікою міста еволюція архітектури позначилася насамперед на житлових і торгових будівлях.

У 1860 - поч. 1880-х рр. в Катеринославі, на відміну від великих промислових міст, де формувався тип багатоповерхового секційного багатоквартирного прибуткового будинку, великого поширення набули одно-двоповерхові прибуткові будинки особнякового типу з двома-п'ятьма квартирами. При цьому, проте, принцип секційності все ж своєрідно намітився в житловому будівництві міста. У двоповерхових двоквартирних будинках по поверхах розташовувалися квартири, що планувально часто були тотожні, і сходові клітки зі входом з вулиці розташовувалися в торцевій частині будинків. Вони, таким чином, фактично представляли собою двоповерхові односторонні секції. У небагатьох побудованих в місті в 1860 - початку 1880-х рр., багатоквартирних двох -, двох-з-половиною - триповерхових дохідних будинках внутрішня структура була досить складною (вул. Самарського, № 12; вул. Харківська, № 5).

Типологічно по-іншому, ніж у першій половині XIX ст., вирішували і торгові ряди. Замість колишніх одноповерхових дерев'яних галерейних корпусів з крамницями будують одно-двоповерхові кам'яні блоковані будівлі з магазинами. З'явилися і двоповерхові будівлі, на першому поверсі яких розміщувалися магазини - наприклад будинки під № 40 на пр. Дмитра Яворницького.

В композиційній побудові головних фасадів поширеним стає рівномірно-ритмічний принцип без художньо акцентованого композиційного вузла. Такий принцип в основному використовувався в композиціях фасадів будівель з поздовжньою планувальною схемою і тому принципово виражав в зовнішньому вигляді структурну суть інтер'єру. Але в Катеринославських, переважно особнякових, будівлях число вікон по горизонталі інерційно від композиційних канонів класицизму ще залишалося непарним - найчастіше 7. Вхідна частина, яка перемістилася з дворової сторони будинку на його вуличну сторону, як би пристроювалася збоку. З вуличного фасаду вона виконувалася або в одній площині зі стіною будівлі, або незначно виступала у вигляді ризліта. Але завжди не перекривалася 2-х або 4-х скатним дахом будинку, а мала свою пологу покрівлю, що часто не проглядалася з вулиці.

Поряд з широко розповсюдженою в архітектурі забудови Катеринослава рівномірно-ритмічною композицією, фасади багатьох будинків вирішувалися і по центрально-вісьовій композиційній схемі. Однак на зміну контрастному, об'ємному, тектонічному виділенню всієї центральної частини будівлі прийшли нюансне, площинне, декоративне акцентування вісі в одних випадках, висунення на перший план бічних частин без осьового акцентування центральної частини в інших.

Архітектура еkleктики відрізнялася найширшим розмаїттям декоративного оформлення. Однак при цьому фасади катеринославських будинків 1860 - поч.1880-х рр. декорувалися ще не насичено, але вже рівномірно. Фасади обов'язково штукатурились і декор був ліпним, а цегла, за рідкісним винятком, ще не застосовувався як лицьовий матеріал.

При всьому різноманітті еkleктичного оздоблення намітилося 2 основних методи декоративного оформлення. Перший полягав у

використанні ложно-конструктивних прийомів, коли стіна декоративно стилізована під іншу (стійко-балочну або арочну систему). Одні фасади декорувалися під колонаду як, наприклад, в одному з будинків під № 40 на пр. Дмитра Яворницького. Інші декорувалися під аркаду, що було найбільш поширеним прийомом, який можна визнати особливістю архітектури міста. Цей прийом отримав умовну назву "катонославоський ложноаркадний стиль". Аркада була не тільки ложно-конструктивною, а й отримала за масштабом орнаментальний вид. Початок цьому було покладено ще в середині XIX ст. (будинок № 11 на вул. Сергія Єфремова). Розвиток зазначеного "стилю" в 1860-початку 1880-х рр. ілюстрували ряд будівель (пл. Успенській, № 1; вул. Старокозацька, № 19; вул. Короленка, № 10 та ін.).

а

б

в

г

Житлові будинки. а – пл. Успенська, № 1. 1860-і рр. Фото 1979 р.

б – вул. Старокозацька № 19. 1860 – 1870-і рр. Фото 1979 р.

в – вул. Старокозацька № 23. 1860 – 1870-і рр. Фото 1980 р. Будинок знесено.

г – вул. Короленко, № 10. 1870-і рр. Фото 1979 р. Будинок знесено.

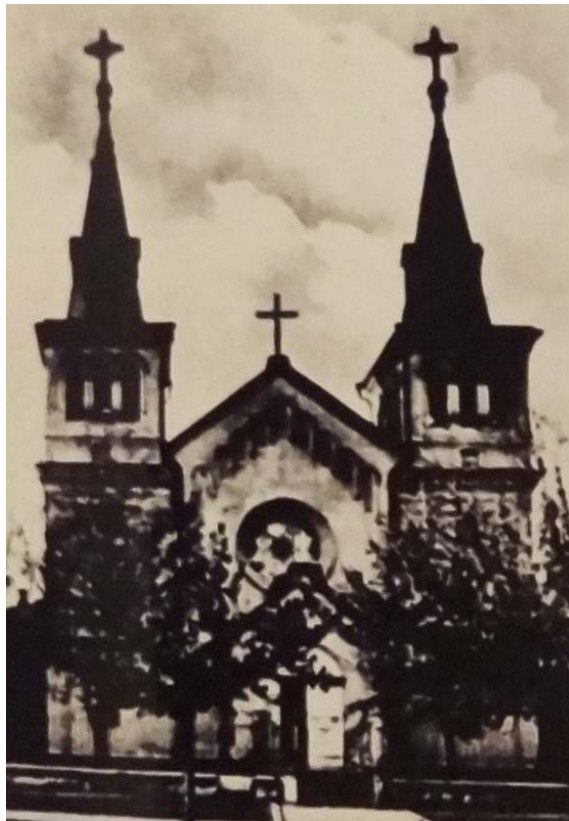
Житлові будинки. Вул. Барикадна, №9. 1860-і рр. (ліворуч).

Вул. Харківська, 19. 1860 – 1870 рр. (праворуч). Фото поч. 1980-х рр.

Другий метод декоративного оформлення полягав у використанні орнаментальних прийомів, коли декор застосовувався як орнаментика на фрагментах стіни. При цьому, прообразом для ліпних декоративних деталей служили барокові і класицистичні мотиви (пальмети, фестони, канделябри, лиштви, волюти, сандрики, едикули і т.п.) - вул. Барикадна, № 9; вул. Центральна, № 14; вул. Харківська, № 19, пр. Дмитра Яворницького, № 87; вул. Андрія Фабра, № 9; вул. Європейська, № 13 та ін.

Стилізаторські течії еклектики на даному етапі в місті не були поширені. Найбільш значною стилізаторською по архітектурі будівлею був "готичний" костел (реконструйований; пр. Дмитра Яворницького, № 91). Його побудували в 1870-х рр. за затвердженням в 1869 р. проекту, який виконав катеринославський архітектор А. В. Бродницький і відкоригував в Петербурзі в Будівельному комітеті Міністерства внутрішніх справ П. П. Меркулов.

Будівництво великих громадських будівель було дуже незначним. Серед них за масштабом і досить високому рівню архітектурного пророблення виділялася будівля Духовної семінарії, побудована в 1870-х рр. за проектом, складеним в 1868 р. К. Е. Лазарєвим.

Костел. пр. Дмитра Яворницького, № 91. А. В. Бродницький. П. П. Меркулов. 1870-і рр. Фото кін. 1890-х – поч. 1900-х рр.

Особливо швидко в дореволюційний період архітектура Катеринослава розвивалася в 2-й пол. 1880-х. - 1917 рр., Коли, як зазначалося вище, Катеринослав переживав найбільш бурхливе зростання і перетворився на велике капіталістичне промислове місто, став провідним металургійним центром країни. Архітектура Катеринослава цього часу в повній мірі відображала процес еволюції функціональної, конструктивної і художньої сторін зодчества Російської Імперії. У місті будуються багато житлових, громадських, промислових об'єктів широкого типологічного діапазону. У будівництві застосовуються метал, залізобетон, оздоблювальна червона і жовта цегла, глазурована плитка. Значну своєрідність Катеринославській забудові надавав місцева обробна шлакова цегла, виготовлена з відходів металургійного виробництва. В оздобленні будівель відобразилися всі основні напрямки стильових пошуків архітектури.

Особливої різноманітності досягли відмінності в забудові районів з різним соціальним складом населення. Район знаті на пагорбі був забудований репрезентативними особняками і 2-х – 3-х поверховими прибутковими будинками з порівняно невеликою кількістю великих односімейних квартир.

У центральному районі міста переважали представницькі багатоквартирні секційні прибуткові будинки і громадські будівлі. Процес підвищення поверховості тут протікав дуже швидко. Так, якщо в 2-й половині 1880 - середині 1890-х рр. забудова вулиць переважно була двоповерховою, то в кінці 1890-1900-х рр. вже переважала забудова триповерхова. А наприкінці 1900-х рр. найбільш широкого поширення набули чотириповерхові будинки. Не рідкістю в 2-му десятилітті ХХ ст. було будівництво і п'ятиповерхових будинків. Незважаючи на дуже велику щільність внутрішньо квартальної забудови, двори-колодязі були явищем рідкісним. З'явилися вони тільки на рубежі 1900-1910-х. рр. і тому широкого поширення отримати не встигли. У зв'язку з переушільненням забудови і погіршенням санітарно-гігієнічних умов середовища робилися спроби їх поліпшити. З дотриманням підвищених санітарних вимог до квартир і ділянки був побудований один з небагатьох в Російській імперії комплекс вільно розташованих багатопверхових прибуткових будинків з упорядкованим двором - "містечко" Першого Катеринославського будинкового суспільства (вул. Старокозацька, № 70-74).

Забудова центрального району відрізнялася великою функціональною різноманітністю. Робочі околиці і слободи були насичені маленькими дерев'яними і саманними хатинками сільського типу, халупами, бараками. Лише по периметрах деяких кварталів та вздовж основних транспортних вулиць розташовувалися кам'яні, в

основному, малоповерхові будинки з простим архітектурно-художнім оформленням або без нього.

Містечко Першого Катеринославського будинкового суспільства.

Вул. Старокозацька, № 70-74. Кін. 1900-х – сер. 1910-х рр. Фото до 1917 р.

У 1880 - початку 1900-х рр. в Катеринославі широко затвердилася еклектика. Проявилися практично всі її рухи: і у вигляді образно-художніх конгломератів, коли оздоблення фасадів не стилізовані під будь-який історичний прообраз, і у вигляді всіляких псевдо стилів - "готика", "російський", "ренесанс", "бароко" і т.д. Причому стиль будь-якої окремої стилізованої будівлі не був якимось чином пов'язаний ні з його функціональним призначенням, ні з його конструктивною основою. Винятки, мабуть, складали лише культові споруди, в яких романтичний характер їхнього вигляду зазвичай відповідав історичним паралелям: православні церкви стилізувалися під візантійську або російську XVI – XVII ст. архітектуру; костьол - під архітектуру мусульманського Сходу;

лютеранська кирка і костьоли під готичну архітектуру. При цьому характер ретроспектив був дуже умовний.

Але якщо вибір ретроспективних "стилів" при оформленні культових будівель був якось обумовлений, то характер стилізацій інших за призначенням споруд обирався довільно, наприклад: "російський стиль" - два прибуткових будинки рубежу 1880 - 1890-х рр. (вул. Барикадна, № 2) і Благовіщенська церква (1896 р.; вул. Робоча, № 3б); "Мавританський стиль" - особняк 1900-х рр. (вул. Сергія Єфремова, № 9); "Готика" - особняк Гурєєва (1880-1890-ті рр.; вул. Короленка, № 17), житловий будинок лікарів лікарні Червоного Хреста (1900-і рр., Г. І. Панафутін; вул. Шевченка, № 59) і будівля служби зборів Катеринославської залізниці (1900-і рр.; вул. Княгині Ольги, № 3); "Ренесанс" - окружний суд (кін.1890-х рр.; А. Н. Векшинський; пр. Дмитра Яворницького, № 38), Англійський клуб (поч. 1890-х рр., А. І. Фон-Гоген; вул. Воскресенська, № 3), прибуткові будинки 1890-х рр. / вул. Січових Стрільців, № 3а; вул. Південна, № 2) і міська дума (1900-1901, Д. С. Скоробогатов, пр. Дмитра Яворницького, № 47); "Бароко" - особняк 1890-х рр. (вул. Самарського, № 12а) і прибутковий будинок 1880 - 1900-х рр. (вул. Глінки, № 12).

Найбільш же поширена була так звана "позастильова" еkleктика, коли оздоблення фасадів представляло собою поєднання різноманітних декоративних деталей, в сукупності, що не асоціюються з будь-яким конкретним стилем минулого. Фасади і невеликих, і великих будинків були і різних кольорів, і оштукатурені, і цегляні, і з переважанням або ліпного, або з лекальної цегли декору, і з рівним поєднанням ліпнини та фігурно-цегляної орнаментики.

Прибуткові будинки. Вул. Барикадна, № 2 рубеж 1880 - 1890-х рр.

Фото кін. 1890-х – поч. 1900-х рр.

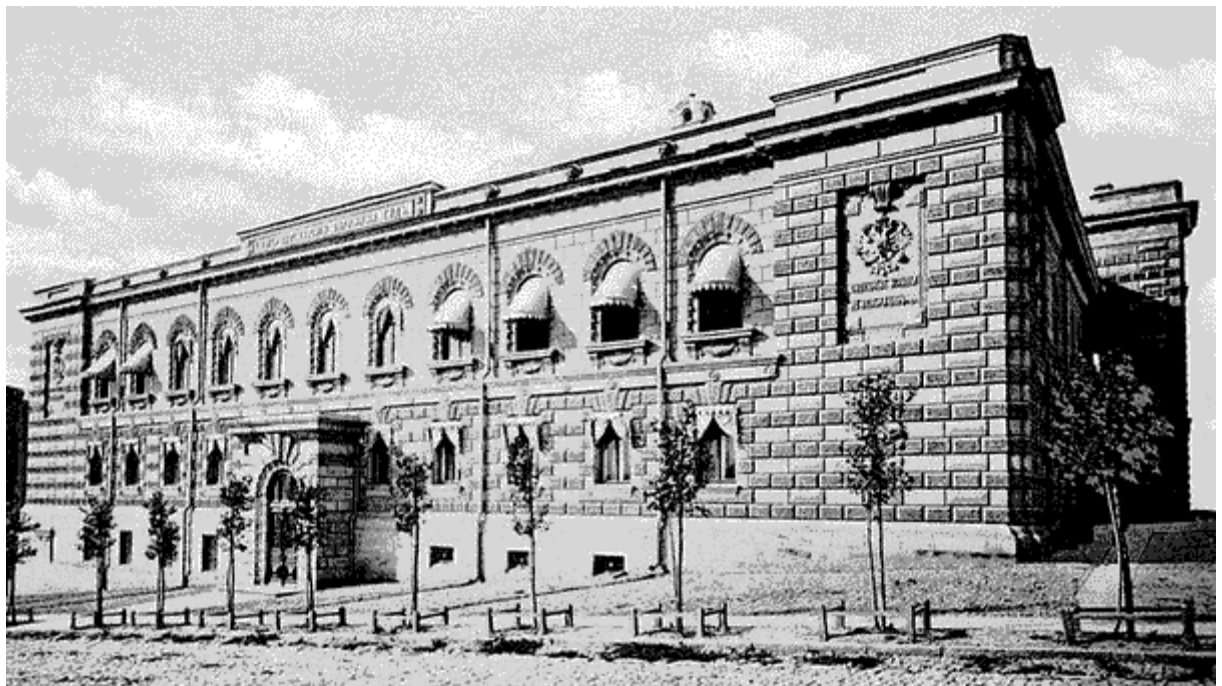

Англійський клуб. А. І. Фон-Гоген. Поч. 1890-х рр. Вул. Воскресенська, № 3.

Фото початку XX ст.

Благовіщенська церква. Вул. Робоча, № 36. 1896 р. Фото початку XX ст.

Окружный суд А. Н. Векшинский, пр. Дмитра Яворницького, № 38. Кін. 1890-х рр.
Фото початку XX ст.

Прибуткові будинки. Вул. Південна, 2 (ліворуч).
Вул. Січових стрільців, 3а (праворуч). Фото кінця 1970-х рр.

Міська дума. пр. Дмитра Яворницького, № 47. Д.С. Скоробогатов, 1900-1901.
Фото початку ХХ ст.

Таких житлових і громадських будівель було побудовано в місті дуже багато, і серед них значне число відрізнялося ретельністю художнього опрацювання (вул. Січових Стрільців, № 3; пр. Дмитра Яворницького, № 39; вул. Старокозацька, № 29; вул. Володимира Вернадського, № 13; вул. Воскресенська, № 10; вул. Харківська, № 6; вул. Магдебурзького права, № 2; вул. К. Михайла Грушевського, № 6 та ін.).

Прибутковий будинок. Вул. Європейська, 12. Фото кінця 1970-х рр.

Прибутковий будинок. Вул. Барикадна, 11. Фото кінця 1970-х рр.

Значним явищем в архітектурі кінця XIX - початку XX ст. був "цегляний" стиль. Переважна більшість катеринославських дохідних будинків цього часу було споруджено в "цегляностилевому" трактуванні. Варіантів цегляного оформлення фасадів було багато. Один з них, що найбільш часто застосовувався, сформувався в Катеринославі в 2-ій половині 1880 - в 1-ій половині 1900-х рр. і був

специфічно катеринославським. Цей катеринославський варіант "цегляного" стилю або, умовно, "катеринославський цегляний стиль" (по С. Б. Ревському) використовувався при оформленні двох-чотириповерхових дохідних секційних будинків. Він полягав у тому, що край фасаду секції і його центр, де по осі секції розташовувалася сходова клітка, завжди виділялися різолітом з невеликими екседрами по краях на першому поверсі і зі спареними тричвертними гіпертрофованими колонами, іноді пілястрами, також по краях на вище розташованих поверхах.

По вертикалі фасад розчленовувався міжповерховими карнизами. Карнизним, з модульонами, було і завершення будівлі. Ризаліти закінчувалися вгорі або аттиком, або фронтоном, або поєднанням. Нижній поверх, за рідкісним винятком, оброблявся кладкою під великий руст "вперебіжку" і мав прямокутні вікна без обрамлень. Отвори другого поверху, в разі, якщо він не верхній, були або прямокутними (частіше), або арочними (рідше) з обрамленнями в стилі едікул, завершених відповідно або карнизом, або архівольтом. Вікна верхнього поверху завжди прямокутні і обрамлені едікулами з фронтонним завершенням. Такий принцип оформлення фасаду секцій не порушувався і якщо будівля складалася з декількох секцій або була Г-образним в плані. У першому випадку однакові секції просто примикали одна до одної, а в другому - або два однакових різнофасадних ризаліти утворювали кут будівлі, або в місці сполучення фасадів робився загальний для обох фасадів ризаліт, закруглений в плані. Звичайно, пропорції окремих фасадних частин і фасадів в цілому, кількість осей отворів в ризалітах і пряслах, обриси, пропорції та ритм розташування деталей в різних будівлях абсолютно однаковими не були. Однак, при всіх модифікаціях, загальна схема оформлення фасадів, виконаних в "катеринославському цегляному стилі", залишалася

незмінною, типовою. Цей "стиль" в різних його модифікаційних проявах нині представлений добре збереженими фасадами ряду будинків (вул. Короленко, № 15; вул. Магдебурзького права, № 3; вул. Старокозацька, № 9, № 14, № 16; вул. Виконкомівська, № 13; вул. Європейська, № 10; вул. Барикадна, № 11; вул. Гоголя, № 10; вул. Січових Стрільців, № 26; пл. Соборна, № 6 і багато інших).

В кінці 1890 - 1900-х рр. в катеринославській еклектиці намітилося тяжіння до класичної архітектури. В основному це відбилося на вигляді громадських будівель звичайної для класики центрально-осьової об'ємно-планувальної композиції з великим приміщенням (залом) по головній осі. Аудиторія народних читань (1896; вул. Половицька, № 5), історичний музей (1904, Г. І. Панафутін; пр. Дмитра Яворницького, № 16), ряд навчальних закладів, побудованих в кінці 1880-1900-х рр. за проектом Д. С. Скоробогатова (вул. Старокозацька, № 65; пр. Олександра Поля, № 2; вул. Володимира Мономаха, № 6 та ін.).

Значне місце в архітектурі Катеринослава початку ХХ ст. займає стиль модерн. Його принцип формоутворення "зсередини-назовні" призвів до появи в будівлях вільних об'ємно-планувальних композицій (в основному особняки), великих вертикальних вітражів і багатоярусних еркерів (переважно прибуткові будинки).

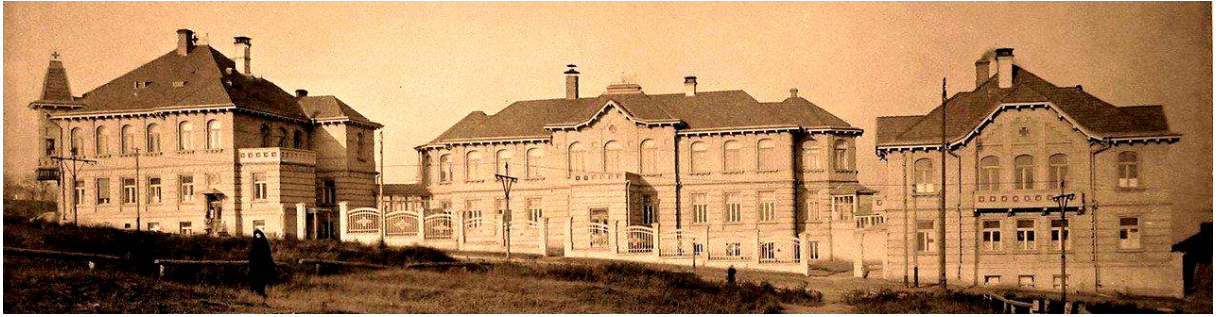
На початку 1900-х рр. ще помітно позначалася спадщина еклектики - явне стилістичне тяжіння декору до "готиці", як це властиво для раннього романтичного модерну (особняки: Крутогірний узвіз, № 1; пров. Євгена Коновальця, № 2а).

Аудиторія народних читань. Вул. Половицька, №5. 1896 р.
Фото першої чверті XX ст.

Історичний музей. пр. Дмитра Яворницького, №16. Г. І. Панафутін. 1904.
Фото початку XX ст.

Лікарня Червоного Хреста. вул. Корорленко, № 22. Г.І. Панафутін. 1910 – 1911 рр. Фото сер. 1910-х рр.

В середині 1900-початку 1910-х рр. у вигляді ряду особняків (вул. Андрія Фабра, № 16; вул. Архітектора Дольника, № 6), прибуткових будинків (пр. Олександра Поля, № 11; вул. Старокозацька, № 57), громадських будівель - лікарня Червоного Хреста (1910-1911 рр., Г . І. Панафутін; вул. Корорленко, № 22) позначається безпосередній вплив англійського "modern stile" з властивим йому майже повною відсутністю декору, тектонічною виразністю стін, застосуванням масивних еркерів, візуальним зменшенням масштабу будівлі за рахунок розташування верхніх отворів в високих щипцях.

З середини 1900-х рр. була поширена і так звана "декоративна" спрямованість модерну, в якій вираз стилю зводився до хитромудрого декору, особливо верхніх частин фасадів - прибуткові будинки (вул. Короленка, № 1; вул. Святослава Хороброго, № 5; вул. Шевченка, № 18), адміністративна будівля (вул. Леваневського, № 15), Фабрика Лур'є (1914, вул. Михайла Грушевського, № 4), що збереглися в реконструйованому вигляді Зимовий театр (1904, Ф. Ф. Булацель; пр. Дмитра Яворницького, № 97) і Управління Єкатерининської залізниці (1907, А. Н. Бекетов; пр. Дмитра Яворницького, № 108).

Зимовий театр. Пр. Дмитра Яворницького, № 97 Ф. Ф. Булацель. 1904 р.

Фото поч. XX ст.

Управління Єкатерининської залізниці.

Пр. Дмитра Яворницького, № 108. А.Н. Бекетов. 1907. Фото поч. XX ст.

З рубежу 1900-х рр. поширення набуває так звана "раціоналістична" спрямованість модерну, коли головна увага приділялася конструктивній суті стіни: вертикальні (простінкові) ділянки висунуті вперед у вигляді суцільних пілонів, а горизонтальні (міжповерхові) втоплені і трактуються як окремі несомі перемички, зазвичай заповнені декором. Такі будинки, як правило, облицьовувались сірою шлаковою цеглою - прибуткові будинки Андріївського, Губергрица, на Наказовій (вул. Андрія Фабра, № 15; вул. Старокозацька, № 5; вул. Самарського, № 2) особняк Непокойчіцького (вул. Шевченка, № 33), землемірне училище (вул.

Івана Акінфієва, № 23). Особливо яскраво і своєрідно раціоналістичні тенденції проявилися в архітектурі театру-клубу Громадського зібрання (1912, А. М. Гінзбург; вул. Воскресенська, № 6). Ясна вираженість в зовнішньому вигляді функціонально-планувальної структури, виявлення "конструктивного" характеру залізобетонних стін передбачають конструктивізм 1920-початку 1930-х рр.

Театр-клуб Громадського зібрання. Вул. Воскресенська, № 6. М. Гінзбург.
1912 р.

Фото поч. 1920-х рр.

Завершенням розвитку модерну в Катеринославі стали напрямки, що привнесли в цей стиль риси національної ("неоруський стиль", "український модерн") і класичної ("класицизуючий модерн") архітектури. В обох випадках ретроспективізм художньої теми мав образно-асоціативний, а не історично достовірний характер. Такими є Комерційний клуб (1913, Ф. Ф. Булацель; вул. Володимира Вернадського, № 23) і особняк на Крутогорній (Крутогірний узвіз, №

4) - "неоруський стиль"; прибутковий будинок Хреннікова (1913, В. Н. Хренніков, П . П. Фетисов; вул. Короленка, № 2) - "український модерн"; готель Асторія (1912; пр. Дмитра Яворницького, № 66) і "мебльовані кімнати" на Волоській (вул. Гоголя, № 15) - "класицизуючий модерн".

Прибутковий будинок Хреннікова. Вул. Короленка, № 2.

В.Н. Хренніков, П.П. Фетисов. 1913 р. Фото поч. 1920-х рр.

Значним етапом стилістичної еволюції архітектури дореволюційного Катеринослава явився неокласицизм. У ньому простежувалися два основні методи формоутворення. Один з методів, який полягав майже в точному копіюванні вигляду будівель класицизму, використовувався рідко. Нині він представлений головним корпусом Гірничого інституту, побудованим в 1901 р. за проектом А. Н. Бекетова в стилі модерн і після реконструкції 1912 р. по проекту братів Бернардіні набув вигляд, подібний великим суспільним і палацовим будівлям ампіру з портиком на ризаліті в центрі фасаду (пр. Дмитра Яворницького, № 19). Інший метод, основою якого служило творче використання мотивів класицизму,

синтезованих з сучасними об'ємно-просторовими рішеннями, застосовувався частіше. В даний час найбільш яскраво і оригінально він представлений в житлових і громадських будівлях (Крутогірний узвіз, № 12; вул. Андрія Фабра, №13; вул. Мечникова, № 3; вул. Михайла Грушевського, № 11; пр. Сергія Нігояна, № 14; вул. Севастопольська, № 17), побудованих в 1913 - 1916 рр. по проектам А. Л. Красносельського.

Головний корпус Гірничого інституту. пр. Дмитра Яворницького, № 19.
Брати Бернاردцці. 1912 р. Фото поч. 1920-х рр.

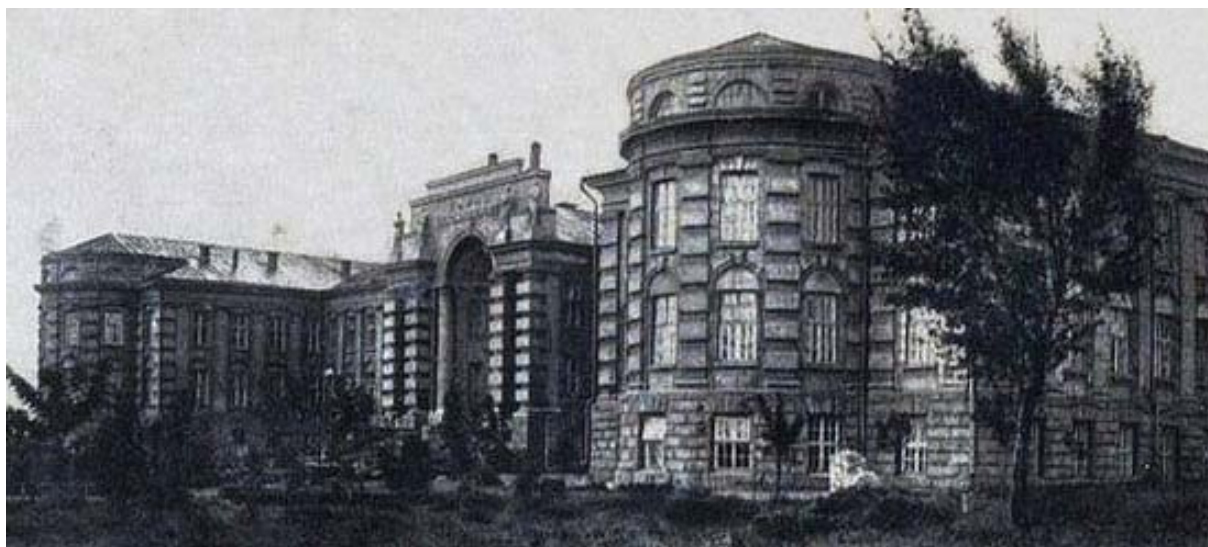
На 1917 р. архітектура Катеринослава була представлена всіма основними тенденціями розвитку вітчизняної архітектури з кінця XVII ст. по початок XX ст. Місто мало характерний для великих капіталістичних міст Російської імперії вигляд, провідне місце в якому займала забудова кінця XIX - початку XX ст., яка мала ряд специфічно місцевих особливостей.

Після жовтневої революції в Катеринославі архітектура міста вступила в новий період свого розвитку. У 1920-х рр. відновлюються і реконструюються промислові підприємства, починає розгортатися широке житлове будівництво, споруджується ряд громадських будівель нових функціональних типів, обумовлених становленням і розвитком соціалістичного суспільства.

До 2-ї половини 1920-х рр. в місті, за винятком селищ ім. Фрунзе і Крупської, що забудовувалися малоповерховими будинками особнякового типу, будівництво багатопверхових житлових будинків було обмеженим. В архітектурно-художній образності більш-менш значних будівель, як житлових, так і громадських, ще позначалися тенденції архітектури безпосередньо попередніх революції років. В оформленні фасадів багатосекційних житлових будинків помітні риси, властиві і модерну раціоналістичного трактування, і неокласицизму (наприклад, будинки № 29 і № 31 по вул. Святослава Хороброго). В архітектурі громадських будівель цього часу переважали характеристики неокласицистичної архітектури: центрально-вісьові композиції, активне виділення центру, ордер, руст, аттики, балясини, кронштейни і т.д. Найбільш значними з подібних громадських будівель були будівлі колишнього Амур-Нижньодніпровської райради (1926 р, арх. Д. І. Скоробогатов) і будівлі колишнього Палацу Профілактики або Палацу Здоров'я (1926 р, арх. А. Л. Красносельський; вул. Профілакторна, № 1).

З середини 1920-х рр. до середини 1930-х рр. в архітектурі Дніпропетровська розповсюджене поширення набуває конструктивізм. Однак, при цьому, до кінця 1920-х рр. більшість жилих 3-х - 4-х - поверхових секційних будинків мали спрощене трактування шлакоцегляних фасадів, художня виразність яких полягала лише в рівномірної ритміці прямокутних і квадратних вікон, вітражних вертикалях сходових клітин та міжповерхових поясах (

наприклад: вул. Привокзальна, № 4; вул. Старокозацька, № 65; вул. Володимира Мономаха, № 8 та ін.).

Палац Профілактики або Палац Здоров'я вул. Профілакторна, №1.

А.Л. Красносельський 1926 р. Фото 1931 р.

З кінця 1920-х рр. і особливо на початку 1930-х рр. в Дніпропетровську будується ряд житлових, громадських і промислових будівель, вигляд яких представляє архітектуру конструктивізму в повній її виразності. Відмінною рисою цих будівель була контрастна гра обсягів, поєднання плоских і криволінійних поверхонь, великі квадратні і прямолінійні віконні отвори, велике вітражне скло (перш за все сходових клітин), круглі вікна, оштукатурені і пофарбовані "під бетон" лоджії і галерейні балкони, характерні пілоноподібні (вертикальні) і стрічкові (горизонтальні) членування, що імітують каркасну конструктивну структуру і т.п. З числа збережених в Дніпропетровську будівель, що найбільш яскраво представляють архітектуру конструктивізму, можна назвати такі як: житловий будинок колишніх політкаторжан (вул. Івана Акінфієва, 14; 1930-1933 рр., арх. В. В. Самодрига); житлові будинки по вул. Громова, № 5 (1-а половина 1930-х рр.), по вул. Івана Акінфієва, № 2 (1931-1936 рр. Арх. Корсунський), колишній житловий

будинок борошномелів (пр. Дмитра Яворницького, № 94; 1-а половина 1930-х рр.), колишній житловий будинок залізничників (пр. Олександра Поля. № 8а; 1-а половина 1930-х рр.), житловий будинок по вул. Жуковського, 26 (кінець 1920-х - 1-а половина 1930-х рр.), Палац праці (пр. Сергія Нігояна, № 47; 1926-1932 рр., Арх. А. Л. Красносельський), головний корпус інженерно-будівельного інституту (вул. Чернишевського, 24а; 1930 р арх. Г. Л. Швецько-Винецький), старий корпус металургійного інституту (пр. Гагаріна, № 4; 1930 р. арх. А. П. Красносельський), будівля телеграфу і телефонної станції (пр. Пушкіна, № 75б; кінець 1920-х - початок 1930-х рр.), головний корпус швейної фабрики ім. Володарського (вул. Барикадна, 7; 1928-1937 рр.), комплекс будівель транспортного інституту, побудований на початку 1930-х рр. за проектами архітекторів М. Бареща, Б. Соколова, К. Щукіна та ін.

Палац праці. Пр. Сергія Нігояна, № 47. А.Л. Красносельський.
1926-1932 рр. Фото 1930-х рр.

У другій половині 1930-х рр. в архітектурі Дніпропетровська, як і всієї країни, відбувається принципова зміна загальностильової спрямованості. При вирішенні художніх завдань архітектури зодчі знову звертаються до традицій класики. Провідною темою оформлення фасадів дніпропетровських будинків стає ордерна

образність. Архітектори при проектуванні фасадів і нових реконструйованих будівель впроваджують колонади, портики, трьохчастний тектонічний лад, всілякі сандрики, аттики і фронтони, балюстради і антаблементи, руст, круглу і рельєфну скульптуру. Неокласицистичні будівлі в новому, радянському трактуванні відрізнялися особливою урочистістю і монументальністю. Як правило, це були великі громадські будівлі і житлові будівлі, наприклад: житлові будинки по вул. Короленка, 2 і по вул. Святослава Хороброго, 22 (1937р., арх. А. Л. Красносельський), школи на Успенській площі, 14 і пр. Дмитра Яворницького, 14 (кін.1930-х - 1941 рр. і 1940 - 1948 рр.), універмаги - Центральний і "Дитячий Світ" (пр. Дмитра Яворницького, 48 і 52; 2-га половина 1930-х рр., арх. А. Л. Красносельський), гуртожитки по пр. Гагаріна, 33 (2-а пол. 1930-х рр.; арх. В. С. Кащенко і М. Г. Клебанов), адміністративний будинок по вул. Червона, 20а (2-а пол. 1930-х; арх. В. В. Самодрига), Палац Культури будівельників - колишній Зимовий театр, нині Дніпровський академічний театр драми і комедії (реконструкція 1941р., арх. А. Л. Красносельський) і т.д.

У післявоєнний період до середини 1950-х рр. в архітектурі Дніпропетровська неокласицистичні тенденції передвоєнного часу отримали подальший свій розвиток. Правда, при цьому, набули особливу ошатність, помпезну вираженість. Поряд з власне ордерною темою широкого поширення набувають рясні композиції, що символізують пафос перемоги над фашизмом (пальмети, гірлянди, картуші з державною і військовою емблематикою), а також атрибути досягнень культури, науки і промисловості. Крім того, на відміну від передвоєнної і безпосередньо післявоєнної архітектури, коли фасади, в основному, були оштукатуреними, до середини 1950-х рр. все частіше будівлі стали облицьовувати лицьовою цеглою і жовтими оздоблювальними плитами. Будівлям першої половини

1950-х рр. властива велика масштабність, великі розміри, значна композиційна варіабельність і часто ансамблевість. Найбільш значні з них були споруджені на центральній магістралі міста - проспекті Дмитра Яворницького. Тут були побудовані такі будинки, що в основному визначають його архітектурний вигляд, як дома під №№ 26, 46, 55, 63, 71, 88, 94а, 100б, 123 та багато ін. (арх. А. В. Баранський, Т. Т. Вегман, Л. Р. Ветвицький, В. Е. Горбоносів, В. А. Зуєв, М. М. Іванюк, О.Б. Петров, Д. І. Щербань та ін.). Багато післявоєнних неокласицистичних будівель було побудовано і в інших місцях міста. Найбільш цілісний ансамбль був створений на Привокзальній площі. Він складається з будівлі центрального залізничного вокзалу (1951 р. арх. А. П. Душкін) і житлових будівель з магазинами (1-а пол. 1950-х рр., арх. І. Зінченко, В. А. Зуєв, Д. І. Щербаков).

Як вже зазначалося, з 2-ї половини 1950-х рр. в архітектурі Дніпропетровська починається розвиток індустріального масового житлового будівництва, що знаменує собою початок становлення сучасної архітектури.

Універмаг "Дитячий Світ", пр. Дмитра Яворницького, №48.

О.Л. Красносельський. 2-га половина 1930-х рр. Фото 1970-х рр.

Житловий будинок, пр. Дмитра Яворницького, №55.
О.Б. Петров. 2-га половина 1950 – 1954 рр. Фото 1960-х рр.

Ансамбль Привокзальної площі. Центральний залізничний вокзал (1951 р. арх.
А. П. Душкін), житлові будинки з магазинами (1-а пол. 1950-х рр., арх. І.
Зінченко, В. А. Зуєв, Д. І. Щербаков). Сучасне фото.

2.3 Характеристика елементів історичного озеленення та благоустрою

Для м. Дніпра історично традиційним було озеленення вулиць. Історично традиційний принцип озеленення вулиць по тротуарах вздовж проїжджих частин в історичних ареалах зберігся. Практично всі вулиці мають таке озеленення.

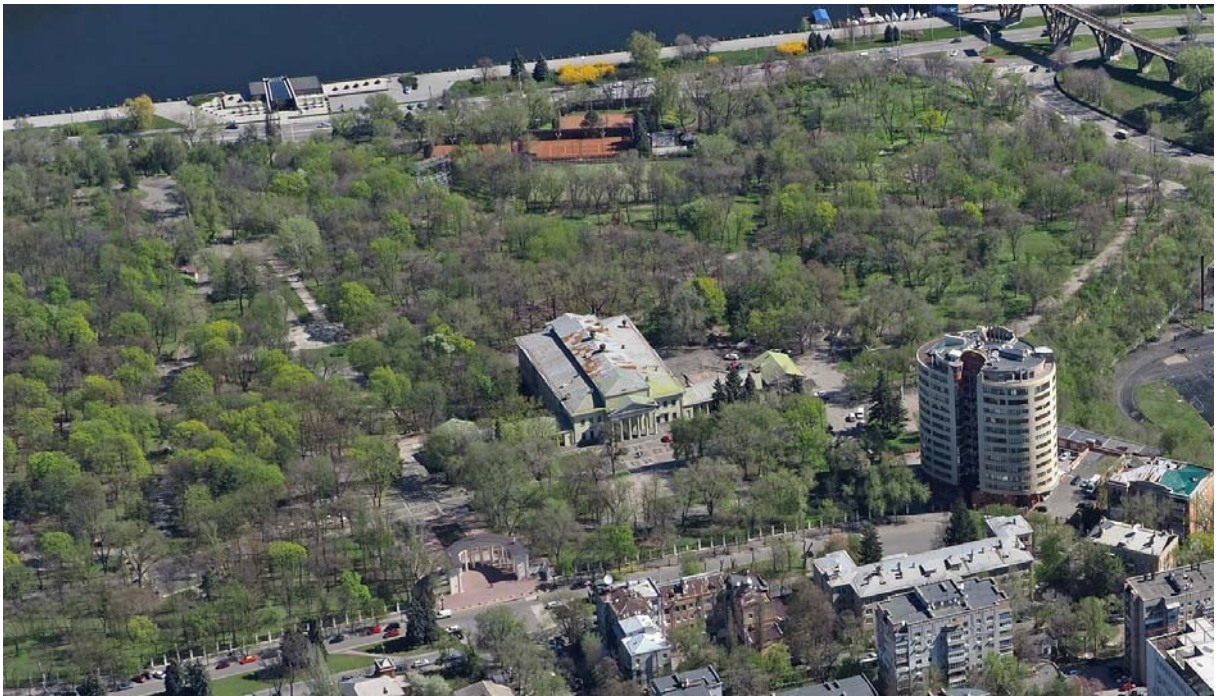
Важливими складовими озеленення міста були великі парки, що виникли ще наприкінці XVIII ст. – Казенний сад (пізніше Міський сад і Технічний сад; парк ім. М. Хатаєвича; парк ім. В. Чкалова) у низинній частині міста та Потьомкінський сад (Сад Потьомкінського палацу, пізніше Сад Дворянських зборів) в нагірній частині. Обидві парки в цілому збереглися на первісних місцях. Проте їх планування зазнало помітних змін. У наш час території цих парків входять до центральної частини міста і вони є елементами історичного центру міста.

Нині на місті Казенного (Міського) саду знаходиться парк ім. Лазаря Глоби. Посередині парку розташовано велике озеро з обхідною доріжкою. Квартал парку обмежений проспектом Дмитра Яворницького, вулицями Андрія Фабра, Старокозацькою та Шмідта. Більша частина парку розташована на поздовжній поверхні у прибережній низині і частково парк займає нижню частину схилу височини, що обмежує прибережну низину вздовж Дніпра. З боків вулиць Андрія Фабра, Старокозацької і Шмідта парк оточений забудовою і має окремі входи в розривах забудови. З боку проспекту Дмитра Яворницького парк також закритий забудовою, але частково – по флангах своєї протяжності вздовж проспекту. В середньому відрізку своєї протяжності вздовж проспекту він відкритий у міський простір, центральну частину якого суттєво оживлює своїм великим зеленим масивом.

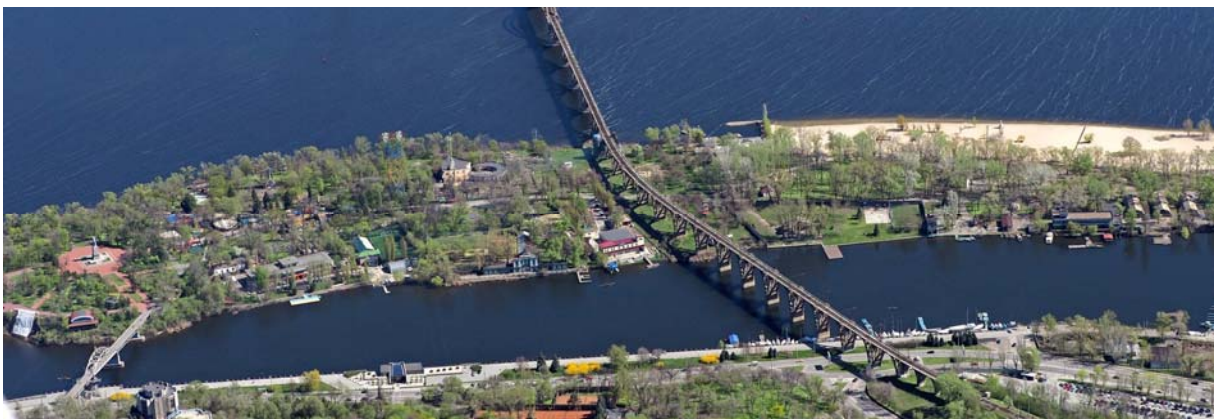
На місці колишнього Потьомкінського саду (Саду Дворянських зборів) знаходиться Парк культури та відпочинку ім. Т. Г. Шевченка. Він займає велику територію на схилі стрілки Першого міського пагорбу, який розташований на зламі Дніпра і на якому відбулася урочиста закладка міста у 1787 році. У верхній частині парку схил пологий, але в бік Дніпра він стає крутішим і подекуди виходить на Січеславську набережну (раніше безпосередньо до річки) крутими скелями. Парк з'єднується пішохідним мостом з Монастирським островом, котрий огинає пагорб у зламі річки. Планування парку змішане – регулярне (центральна алея) та мальовниче. Великий зелений масив парку Шевченка відіграє важливу роль у сприйнятті правобережної частини міста, а відтак тут і його історичного центру, з Дніпра та лівобережжя, як мальовничого елемента що підкреслює міський ландшафт та оживлює міський простір.

Загальний вид парку ім. Лазаря Глоби

Загальний вид парку ім. Т. Г. Шевченка

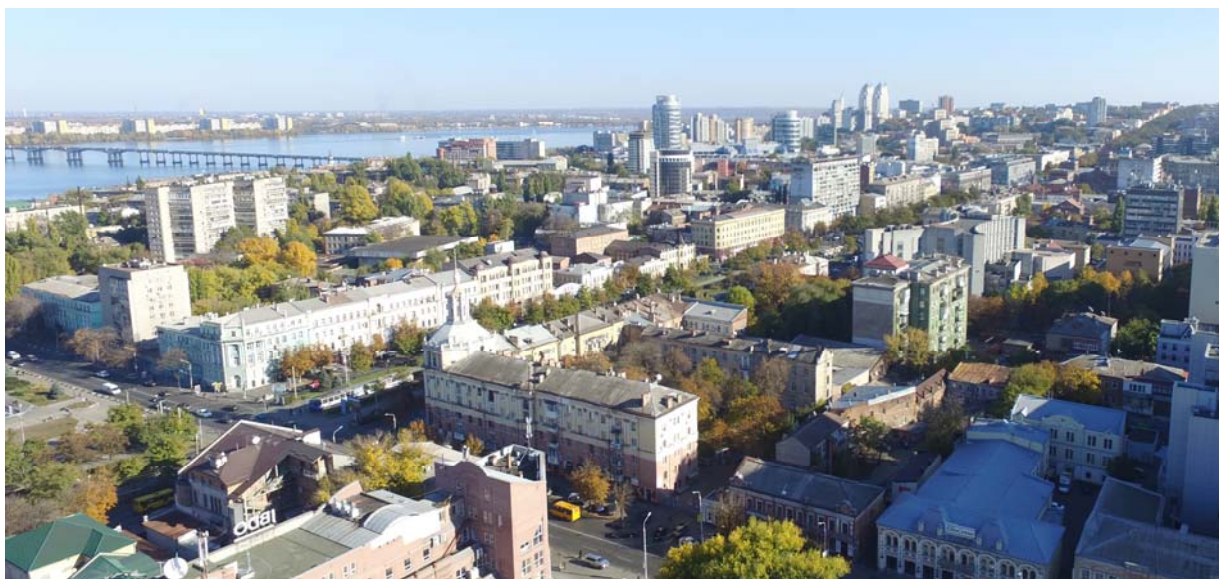
Загальний вид Монастирського острову

Найбільш специфічно характерними історичними елементами благоустрою та озеленення міста були широкі бульвари посередині головних поздовжніх вулиць, котрі протяжністю у 4 кілометри пронизували його вздовж Дніпра. В цілому, не дивлячись на природню з часом заміну дерев, ці вулиці зберегли свій історичний середовищний характер. Це головна центральна магістраль міста – проспект Дмитра Яворницького (колишній Катерининський проспект; проспект Карла Маркса) з закладеними ще наприкінці 1840-х рр. одноалейними та двоалейними на різних кварталних відрізках

бульварами. І проспект Пушкіна – вулиця Святослава Хороброго (Пушкінський проспект – вулиця Велика Базарна; вулиця Чкалова) з одноалейними бульварами на терасі схилу височини, що обмежує прибережну низину вздовж Дніпра. Окрім того одноалейні бульвари були розбиті на недовгих у свій час відрізках поперечних річці нинішніх проспектів Олександра Поля, Івана Мазепи, вулиць Княгині Ольги, Столярова, Юрія Савченка, Гоголя, Робочої.

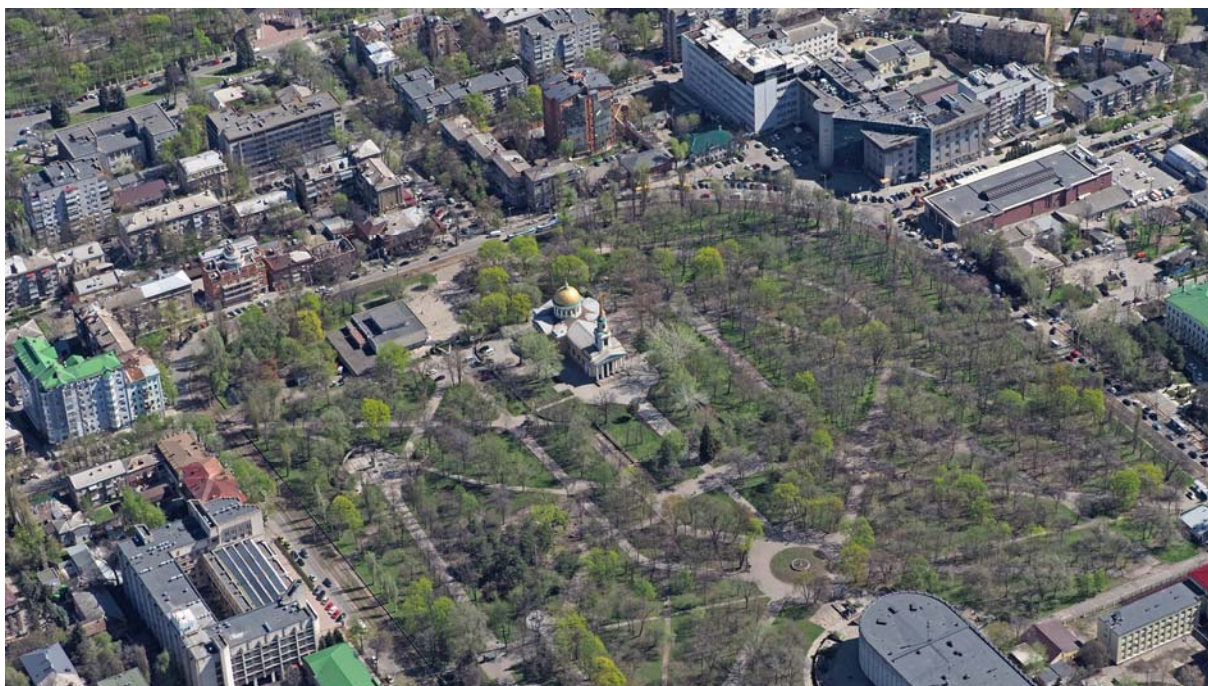
Рівномірне пронизування центральної частини зеленими бульварами надає їй і, відповідно, історичному центру та цим широким артеріям просторово-середовищний характер, що одночасно гармонійно поєднує такі, на перший погляд ніби суперечливі, риси як масштабна величність та масштабнісна камерність.

Слід також відзначити, що бульвари в деяких місцях набули ще й культурно-історичної та меморіальної значності. На них у різні часи були розміщені пам'ятники О. С. Пушкіну, Катерині II (пізніше на її місці М. В. Ломоносову), М. В. Гоголю, С. М. Кірову (знесений), В. П. Чкалову, генералу Є.Г. Пушкіну, О. М. Горькому.

Загальний вид бульвару на пр. Дмитра Яворницького

З часом важливе місце в загальноміській системі озеленення зайняли сквери, що виникли на великих територіях центральних площ – нині сквер ім. Івана Старова на Соборній площі, сквер ім. Кирила і Мефодія на Успенській площі, сквер Героїв в районі Облдержадміністрації.

Загальний вид скверу ім. Івана Старова на Соборній площі

Загальний вид сквер Героїв в районі Облдержадміністрації

2.4. Архітектурно-просторова та пейзажно-видова структура історичного центру міста

Історичний центр м. Дніпра у наш час займає територію, що охоплює загальноміський громадський центр попереднього історичного періоду, тобто центр, котрий, як функціонально-структурне утворення, сформувався до 1960-х рр.

Первісний загальноміський центр концентрувався навколо Успенської площі, котра була першою за часом формування площею міста на початку його розвитку після перенесення з Кільчені на Дніпро. На зламі XVIII і XIX століть міські квартали займали територію на прибережній низині у підніжжя першого міського пагорбу та у нижній частині схилу другого міського пагорбу. Це територія, яка визначає, таким чином, місцезонаштування історичного ядра, що простягається вздовж Дніпра від вісі вулиць Юліуша Словацького – Андрія Фабра до вісі вулиць Барикадної – Катеринославського бульвару – Виконкомівської та поперечно річці від вулиць Князя Володимира Великого і Ламаної до вулиці Святослава Хороброго.

З кінця XVIII ст. до середини XX ст. загальноміський центр поступово розвивався від Успенської площі у історичному ядрі міста до нинішньої центральної площі міста, площі Героїв Майдану, і потім від неї вздовж головного проспекту міста, проспекту Дмитра Яворницького, в обидві від площі його кінці – на північний захід у бік Вокзальної площі та на південний схід у бік першого міського пагорбу, і розширюючись на квартали по обидві сторони проспекту – на північний схід у бік р. Дніпра та на південний захід у бік височини, котра обмежує прибережну низину та складається тут з другого і третього міських пагорбів.

Таким чином, історичний центр у наш час включає територію, що узагальнено замкнута:

з північного сходу послідовно (по карті зліва направо) – вулицею Вокзальною, площею Старомостовою, вулицями Вокзальною, Княгині Ольги, Князя Ярослава Мудрого, Князя Володимира Великого, Юліуша Словацького, Січеславською Набережною, Павла Нірінберга, Ламаною, Крутогорним Узвозом, Барнаульською, Колодязною, Січеславською Набережною;

з південного сходу послідовно (по карті зверху вниз)– вулицею 6-ої Стрілецької Дівізії, межею парку Т. Г. Шевченка, вулицями 8-го Березня, Дмитра Донцова, внутришньоквартальним проїздом поперек території лікарні ім. Мечникова (колишня межа Богоугодних закладів), проспектом Дмитра Яворницького, проспектом Гагаріна;

з південного заходу послідовно (по карті зправа наліво) – вулицями Паторжинського, Василя Жуковського, Чернишевського, Гоголя, Паторжинського, Старокозацькою, Андрія Фабра, проспектом Пушкіна, вулицею Шмідта, вулицею Боброва;

з північного заходу послідовно (по карті знизу вгору) – Січевим провулком, вулицею Курчатова, площею Вокзальною.

У зв'язку з тим, що на протязі останніх тридцяти років територіальне розповсюдження міської забудови, тобто територіальний розвиток міста, практично зупинилось, майже зупинився і територіальний розвиток загальноміського центру. Незначне його розширення, за рахунок поступового насичення значними спорудами деяких безпосередньо прилеглих до нього кварталів, а не тільки властиво його кварталів, в тому числі важливими комерційними та фінансовими організаціями, торгово-розважальними центрами, офісними закладами і т. ін., проходить на першому міському пагорбі та на нижній частині схилу височини, що обмежує прибережну низину. Це призвело до того, що сучасний загальноміський громадський центр територіально майже не відрізняється від історичного центру, що відповідає аксіомному

поняттю про припинення територіального розширення загальноміського центру в містах, котрі припиняють свій територіальний розвиток. І в історичних містах це може призвести до того, що поняття загальноміський громадський центр та історичний центр територіально сполучаться і можуть з часом замінитися єдиним поняттям – «центр історичного міста». Однак, слід відзначити, що в такій ситуації відбувається процес розвитку локальних громадських центрів на територіях поза центральної частини міста. Саме такий процес відбувається в наш час в м. Дніпрі, де вже визначились та продовжують свій розвиток локальні центри вздовж пр. Гагаріна, на масиві Перемоги, на масиві Західному, на масиві Тополі, на пр. Слобожанському і вул. Калиновій та інші.

Поруч із тим, в контексті розуміння центру як територіально центральної частини міста, це поняття узагальнено включає в себе територіальну смугу на правобережжі, шириною від Січеславської набережної до вісі вулиць Чернишевського, Святослава Хороброго та проспекту Пушкіна, до якої входять «Гора» - 1-й міський пагорб, та «Низина» з прибережною низиною і нижньою частиною схилів 2-го і 3-го міських пагорбів, тобто з нижньою частиною схилу височини, що вздовж Дніпра обмежує прибережну низину. Таким чином, центральна частина міста включає в себе більшу частину території з історично цінним плануванням, котре містить в собі містобудівну спадщину класицистичних планів кінця XIII – початку XIX ст., історичне ядро, історичний центр і сучасний загальноміський громадський центр з прилеглими до нього територіями.

Видову структуру сприйняття історичного центру, а поруч із ним і всієї центральної частини міста, композиційно ведучих історичних об'єктів та історичного середовища, складають такі умови (види)

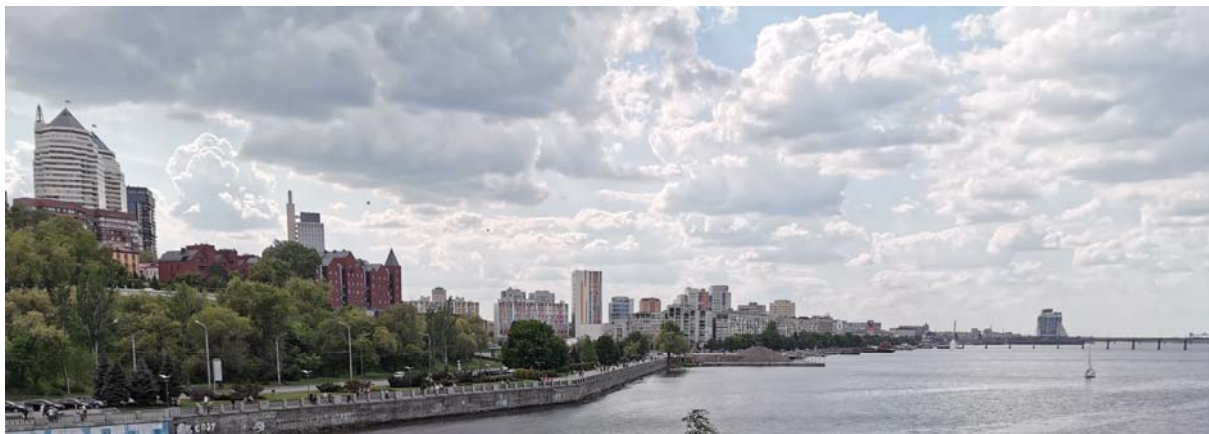
візуального сприйняття як панорамні огляди, видові фронти, видові вісі та видові зони.

Панорамні огляди мають характер взаємопов'язаних прямих та зворотних напрямів широкого сприйняття центру з позацентрових просторів та позацентрових просторів з центру.

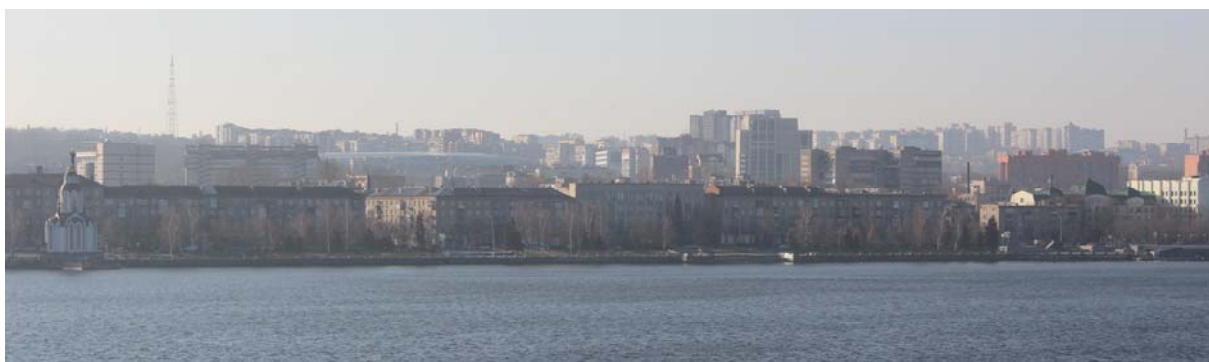
Центральна частина міста на всьому своєму протязі вздовж Дніпра (близько 5 км), включаючи і низинну частину, і нагірну частину центру, панорамно сприймається з північного сходу з лівобережжя від Амурського (Старого) мосту до гирла Самари і, відповідно, при русі з лівобережжя на правий беріг з Амурського та Центрального мостів, які зв'язують лівобережну частину міста з його центральною частиною на правобережжі. Окрім того, «торцева», південно-східна, частина територіальної смуги центру, тобто його нагірна частина, сприймається з південного сходу з боку Придніпровська. Відповідно у зворотних напрямках з Січеславської набережної та мостів панорамно сприймаються лівобережжя та з нагірної частини Лівобережжя і Придніпровська. Слід також відзначити, що в самому центрі на деяких його ділянках панорамно сприймаються фрагменти низинної частини з нагірної частини (від вулиці Чернишевського, проспекту Дмитра Яворницького, парку Шевченка) і, навпаки, фрагменти нагірної частини з низинної частини (від Січеславської набережної, проспекту Дмитра Яворницького, вулиці Святослава Хороброго).

Видові фронти сприйняття, як окремих об'єктів культурної спадщини, так і історичного середовища, формуються вздовж вулиць та сторін площ, де є такі об'єкти і таке середовище. Протяжність видових фронтів окремих об'єктів культурної спадщини залежить від ширини та озеленення вулиць чи протяжності та озеленення площ, що впливають на відкрите сприйняття об'єкту, але ніде, окрім Соборної площі, не перевищує 200 метрів. Для

переважної більшості об'єктів культурної спадщини протяжність видових фронтів складає менше 200 метрів.

Вид правобережжя з монастирського острова

Вид правобережжя з центрального мосту

Видові вісі, що замикаються центральноосевим фасадом чи композиційно ведучою, майже завжди центральноосевою, частиною фасаду історичного архітектурного об'єкта за принципом замкнутої перспективи в межах історичних ареалів, наступні:

- Спасо-Преображенський собор – вісі по центральній алеї скверу ім. Івана Старова на Соборній площі, по вулицям Яворницького, Дмитра Донцова, провулку Євгена Коновальця;
- Колонада головного входу в парк Шевченка з площі Шевченка – вісь по вулиці Яворницького;
- Діорама «Битва за Дніпро» - вісь по центральній алеї скверу ім. Івана Старова на Соборній площі;
- Будинок № 19 по вул. 8-го Марта (Вчительський інститут) – вісь по лівому відгалуженню вулиці Дмитра Донцова;
- Дніпровський державний аграрно-економічний університет – вісь по вулиці Івана Акінфієва;
- Дніпровська медична академія (Адміністративний корпус: вул. Володимира Вернадського, № 9) – вісь по вулицям Гоголя, Володимира Вернадського;
- Хоральна синагога – вісь по вулиці Магдебурзького права;
- Прибутковий будинок (вул. Магдебургського права, № 2) – вісь по вулиці Харківській;
- Будинок № 6 по вул. Барикадній – вісь по вулиці Шолом-Алейхема;
- Успенська церква (відбудовується) – вісі по вулицям Ливарній, Ширшова;
- Дзвіниця Свято-Троїцького собору – вісь по вулиці Шевченка;
- Дніпровський національний академічний український музично-драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка (Театр Англійського клубу) – вісь по вулиці Воскресенській;

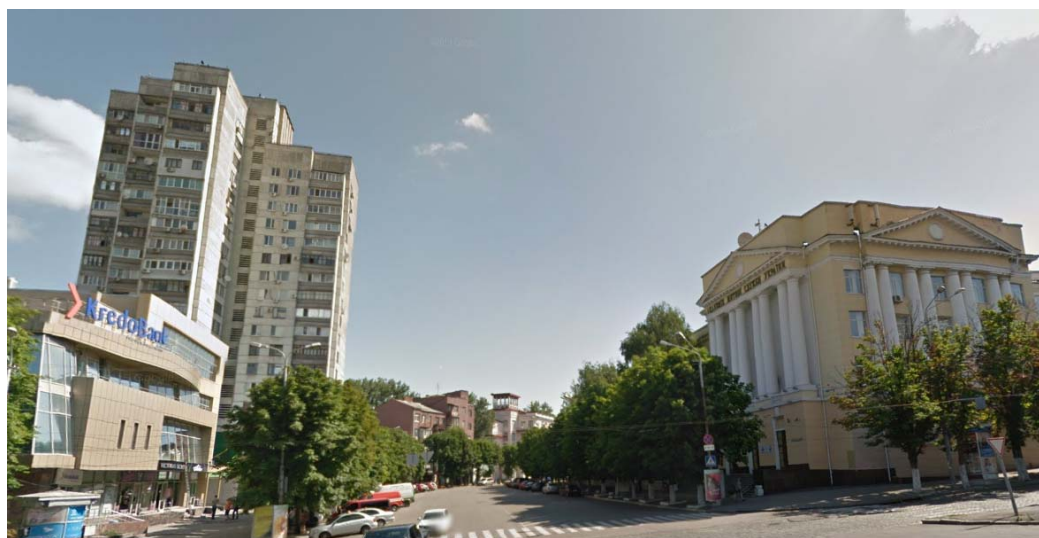
- Будинок № 82 по просп. Дмитра Яворницького – вісь по проспекту Дмитра Яворницького;
- Будинок № 2Б на Вокзальній площі – вісь по вулиці Курчатова;
- Будинок № 1 на Вокзальній площі – вісь по проспекту Дмитра Яворницького;
- Прибутковий будинок (просп. Сергія Нігояна, № 50) – вісь по проспекту Сергія Нігояна;
- Дніпровський Будинок органної та камерної музики (Брянська церква) – вісь по проспекту Сергія Нігояна; Колокольня Брянської церкви – вісь по вулиці Мічуріна;
- Головна прохідна Південного машинобудівного заводу – вісь по вулиці Робочій;
- Східна прохідна Південного машинобудівного заводу – вісь по вулиці Титова.

Видові зони формуються у композиційно замкнутих чи напівзамкнутих (курдонерного типу) просторово-середовищних міських утвореннях. В межах історичних ареалів це видові зони таких утворень історичного середовища та об'єктів культурної спадщини, як видові зони Соборної площі, Площі Героїв Майдану, Успенської площі, Вокзальної площі, великий курдонер колишнього Палацу культури ім. Ілліча на проспекті Сергія Нігояна.

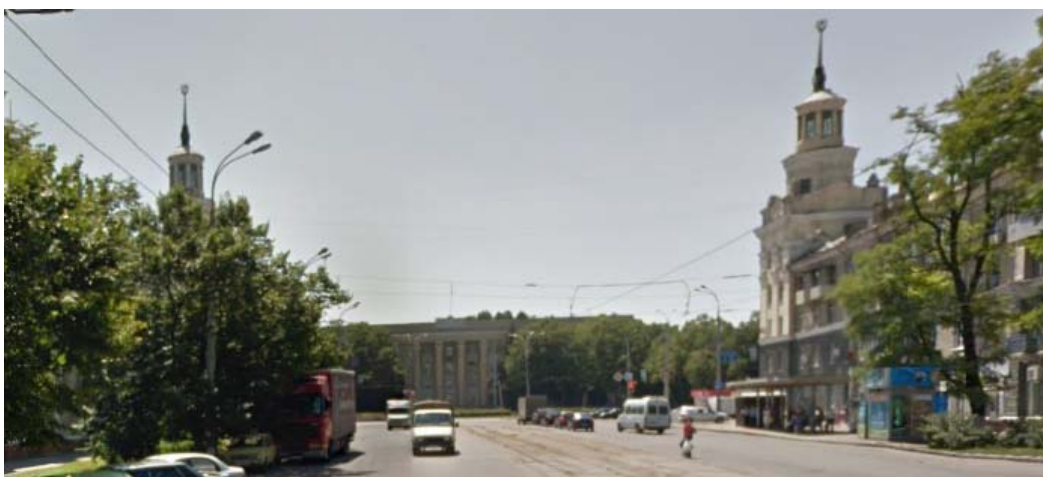
Окрім того, своєрідними видовими зонами сприйняття середовища в історичних ареалах можна вважати і деякі просторово-планувальні вузли на перетині вулиць, тобто ті перехрестя, де кути кварталів композиційно-просторово акцентовані пластичною та (або) силуетною формою кутових частин історичних будівель.

а

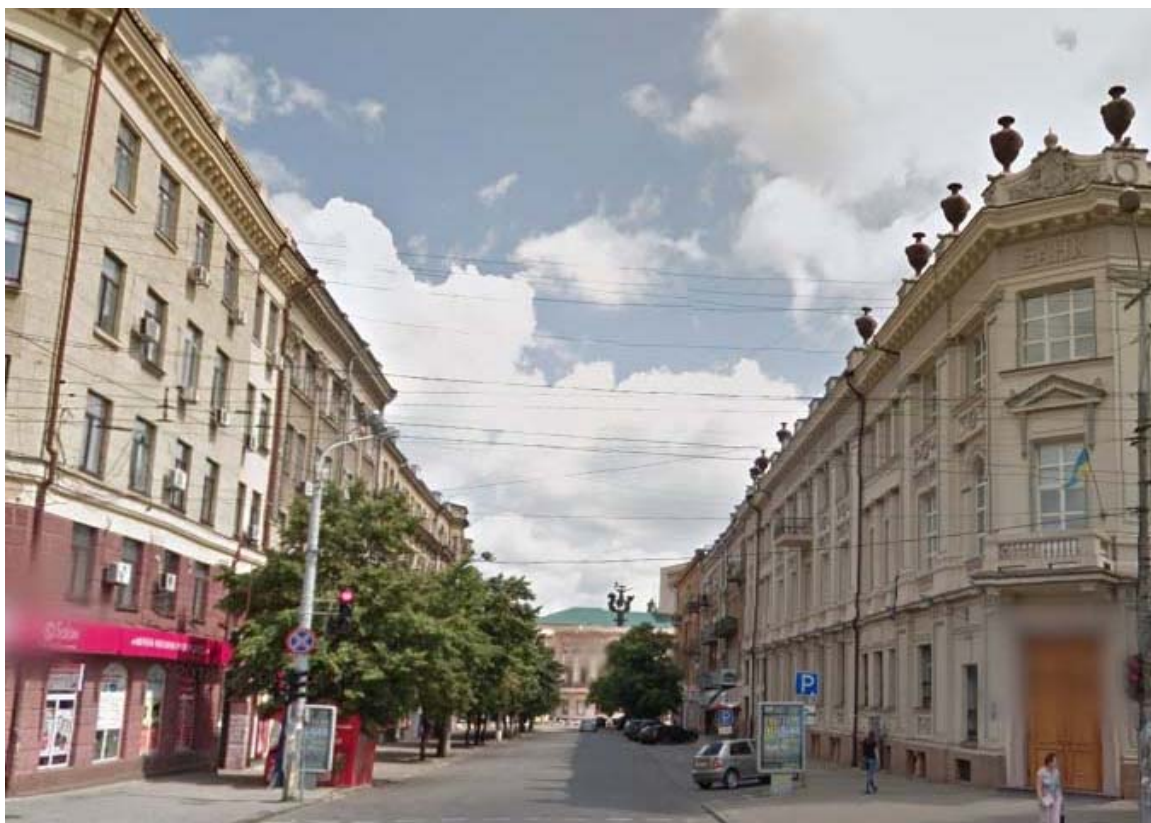

б

в

- Видові вісі, що замикаються центральноосевим фасадом чи композиційно ведучою, майже завжди центральноосевою, частиною фасаду історичного архітектурного об'єкта за принципом замкнутої перспективи
- а – Колокольня Свято-Троїцького собору – вісь по вулиці Шевченка
 - б – Дніпровська медична академія (Адміністративний корпус: вул. Володимира Вернадського, № 9) – вісь по вулицям Гоголя, Володимира Вернадського
 - в – Головна прохідна Південного машинобудівного заводу – вісь по вулиці Робочій

а

б

- Видові вісі, що замикаються центральноосевим фасадом чи композиційно ведучою, майже завжди центральноосевою, частиною фасаду історичного архітектурного об'єкта за принципом замкнутої перспективи
- а – Дніпровський національний академічний український музично-драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка (Театр Англіїського клубу) – вісь по вулиці Воскресенській
- б – Хоральна синагога – вісь по вулиці Магдебургського права

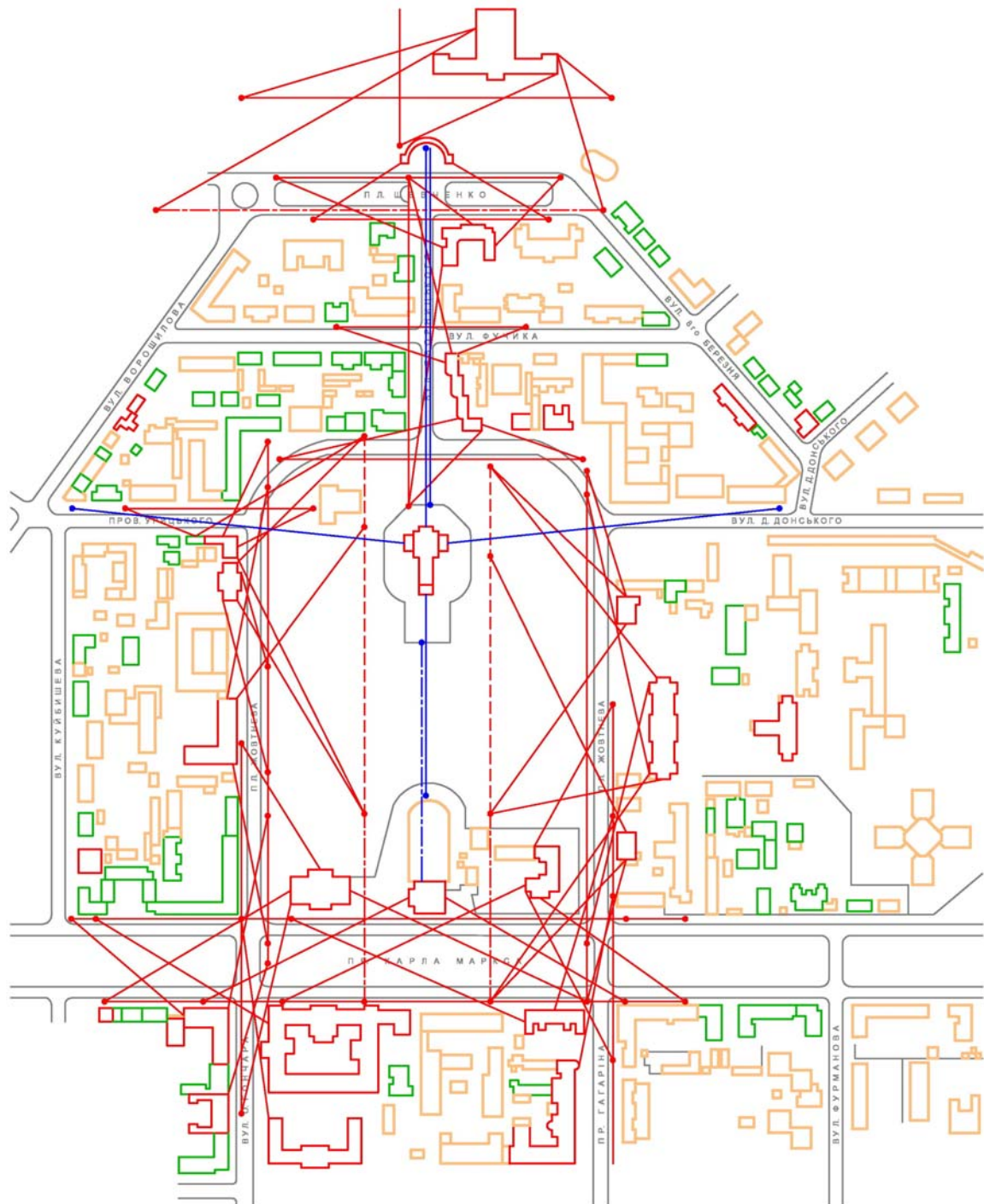
Слід відзначити, що специфічною особливістю сприйняття архітектурного середовища м. Дніпра, в тому числі в його історичних ареалах, є сприйняття широких і протяжних багатокілометрових еспланадних просторів на правобережжі по магістралям загальноміського значення з бульварами посередині, що протрасовані вздовж та поперек річки, і відповідно вздовж та поперек горизонталей рельєфу, в прибережній низині та по вододілам міських пагорбів між балками, включаючи перший міський пагорб (Нагірна частина міста) та інші пагорби, які складають височину, котра обмежує вздовж Дніпра прибережну, низинну, частину. Це такі еспланадні магістралі як проспекти Дмитра Яворницького, Пушкіна, Гагаріна, Олександра Поля, Івана Мазепи, вулиці Святослава Хороброго і Робоча.

Місцезорештування і насиченість об'єктів культурної спадщини та історично цінних середовищних утворень такі, що в значній мірі їх видове сприйняття при пересуванні по територіях історичних ареалів фактично представляє послідовний перехід від умов видового сприйняття одного до умов видового сприйняття іншого. Тобто коли декілька об'єктів знаходяться в єдиній видовій зоні, в якій вони сприймаються з одного місця, а при пересуванні в поле зору поряд із ними попадають інші, а надалі ще інші та інші, і при тому попередні послідовно один за одним перестають сприйматися. Таким чином, видові зони послідовно накладаються одна на одну, складаючись у загальне видове поле. Такі нашарування видових зон, що складаються у загальні видові поля, відповідно до просторово-планувальної організації охоплюють територіально превалюючі частини історичних ареалів.

Найбільш великим, компактно концентрованим та структурно різноманітним по умовам візуального сприйняття багатьох об'єктів культурної спадщини є композиційно-планувально та композиційно-просторово найважливіший у місті за планами доби класицизму

район Соборної площі в нагірній частині історичного центру і, відповідно, Центрального історичного ареалу. Тут в єдиному просторі цієї найбільшої (близько 17 га) в Україні класицистичної площі (на самій площі та навкруги неї, включаючи композиційно взаємопов'язані з нею відрізок проспекту Дмитра Яворницького та вулицю Яворницького) розташовуються близько 30 об'єктів культурної спадщини національного і місцевого значення, щойно виявлених об'єктів культурної спадщини та значних історичних будівель, деякі з котрих рекомендовані до включення у перелік щойно виявлених об'єктів культурної спадщини. Умови візуального сприйняття цих об'єктів в загальному видовому полі включають панорамні огляди по протяжним (майже 500 м) видовим фронтам сприйняття забудови поздовжніх сторін площі, видові осі сприйняття Спасо-Преображенського собору, будинку Діорами «Битва за Дніпро» і колонади головного входу у парк Шевченка, видові fronti сприйняття окремих об'єктів та видову зону всієї площі.

Особливе історичне та архітектурно-містобудівне значення району Соборної площі потребує максимального відтворення композиційної єдності ансамблю забудови площі з розкриттям візуальних зв'язків між його головним просторовим акцентом, Спасо-Преображенським собором, що є композиційно-просторовою домінантою ансамблю всієї площі, та композиційними домінантами фронталей поздовжніх сторін площі, головним корпусом Богоугодних закладів (нині Терапевтичний корпус лікарні ім. Мечникова) і будівлею 1-ї міської чоловічої гімназії (нині корпус Дніпровської медичної академії). Для цього потрібно розробити Комплексні зони охорони ансамблю Соборної площі та заборонити будь-які будівельні роботи в районі Соборної площі до затвердження цих зон в установленому порядку.

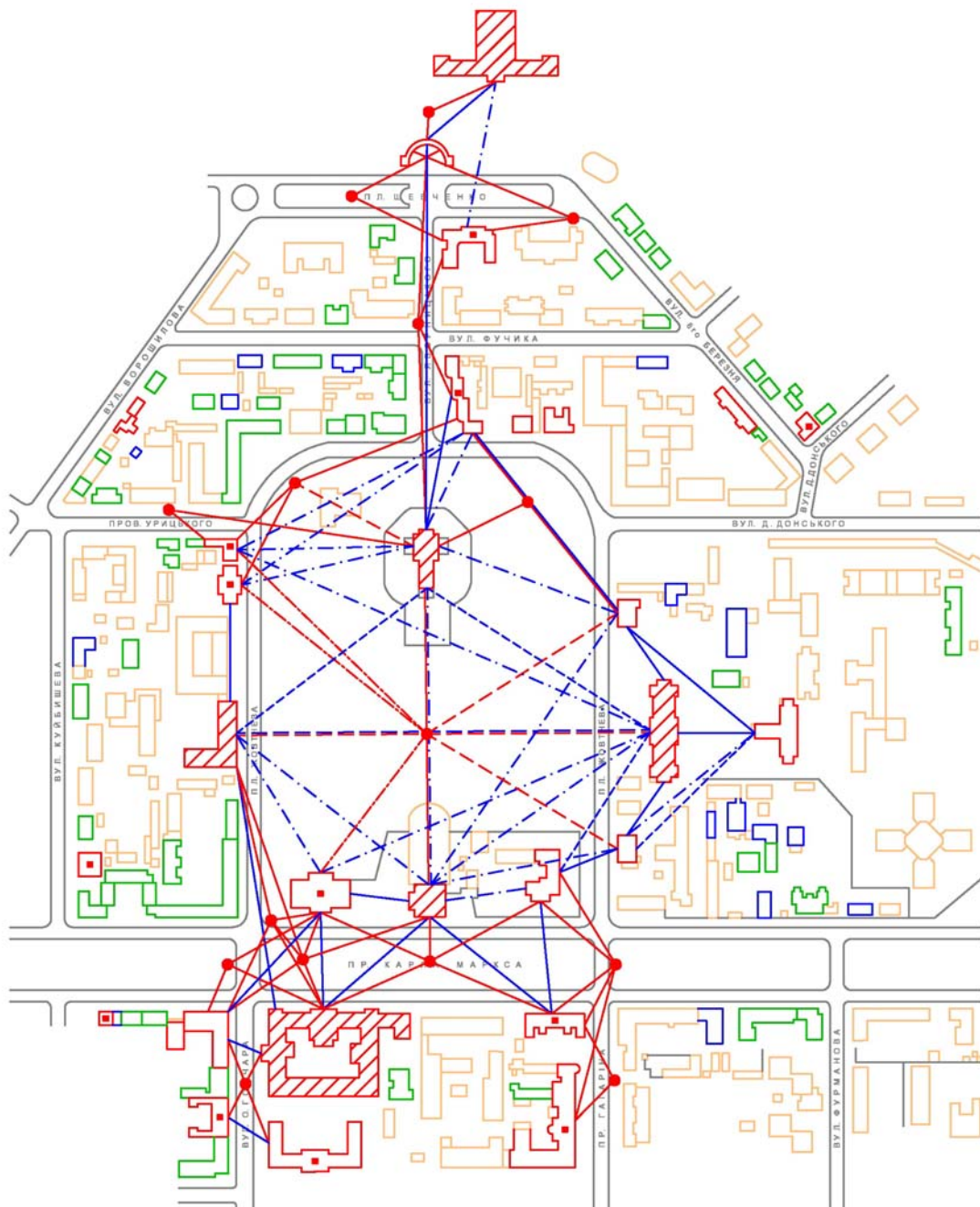
ЕКСПЛІКАЦІЯ:

- Пам'ятки архітектури
- Історична рядова забудова
- Сучасна (з кінця 1950-х рр.) забудова, що історично не класифікується
- Існуючі видові фронти в межах граничних видових точок оптимального візуального сприйняття

- Втрачені історичні видові фронти в межах граничних видових точок оптимального візуального сприйняття, можливі і обов'язкові до розкриття
- Втрачені історичні видові фронти в межах граничних видових точок оптимального візуального сприйняття, неможливі і необов'язкові до розкриття
- Існуючі видові вісі з пороговою видовою точкою
- Втрачені історичні видові вісі з пороговою видовою точкою, неможливі і необов'язкові до розкриття

Соборна площа.

Умови (типи) візуального сприйняття пам'яток архітектури в районі площі.

ЕКСПЛІКАЦІЯ:

Класифікація забудови за історико-архітектурною цінністю:

Пам'ятки архітектури:

- Пам'ятки архітектури національного значення
- Пам'ятки архітектури місцевого значення
- Щойно виявлені пам'ятки архітектури

Історична рядова забудова:

- Історично цінна рядова забудова
- Історично нецінна рядова забудова
- Сучасна (з кінця 1950-х рр.) забудова

Просторово-видові взаємозв'язки пам'яток архітектури:

- Існуючі просторово-видові зв'язки пам'яток архітектури
- Втрачені історичні просторово-видові зв'язки пам'яток архітектури, можливі і обов'язкові до відтворення
- Втрачені історичні просторово-видові зв'язки пам'яток архітектури, неможливі і необов'язкові до відтворення
- Існуючі основні видові точки візуального сприйняття

Соборна площа.

Умови просторово-візуального взаємозв'язку пам'яток архітектури.

Розділ 3 КОМПЛЕКСНА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА ОЦІНКА ТЕРИТОРІЇ НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ

3.1. Узагальнена оцінка культурної спадщини населеного пункту

Об'єкти нерухомої культурної спадщини м. Дніпра за видами: археологія, історія та монументальне мистецтво.

Пам'ятки археології

Територія сучасного м. Дніпра була заселена з давніх часів. Про це свідчать численні знахідки археологічних предметів, а також результати археологічних досліджень, які проводилися і проводяться на території міста починаючи з XIX ст.

Археологічні пам'ятки, досліджені та виявлені на території міста, різноманітні і характеризують тисячолітню історію розвитку людства. До них відносяться: стародавні поселення – стоянки, селища, поховальні об'єкти – курганні, ґрунтові могильники, ділянки історичного культурного шару, а також пов'язані з ними рухомі пам'ятки, тобто предмети матеріальної культури попередніх епох.

Рухомі та нерухомі археологічні пам'ятки міста є унікальними і частіше за все слугують єдиним джерелом інформації про зародження та розвиток цивілізації. Невипадково законодавець визначив для них виключно державну форму власності.

Перша археологічна карта міста Дніпропетровська була складена у другій половині XX ст. доктором історичних наук, археологом Інституту археології НАНУ Д.Я.Телегіним і презентувала інформацію про понад 30 археологічних пам'яток.

Сьогодні ця інформація значно поповнена археологічними розвідками останніх років.

До ЧИННОГО ПЕРЕЛІКУ пам'яток м. Дніпра, відповідно до статистичних даних, включено 18 пам'яток археології, 16 з яких були

взяті на облік рішенням Дніпропетровського облвиконкому від 08.09.1970 № 618. Це давні стоянки, поселення, ґрунтові та курганні могильники.

Сімнадцятою, як пам'ятка археології, рішенням Дніпропетровського облвиконкому від 19.11.1990р. №424 була взята на облік річка Дніпро по всій течії у межах міста.

Вісімнадцятою пам'яткою археології є Ігреньська заповідна територія, облікована рішенням Дніпропетровського облвиконкому від 24.11.1988 р. № 447 та рішенням Дніпропетровського міськвиконкому від 04.03.1991р №151.

Аналітика чинного переліку пам'яток

Відповідно до «Порядку обліку об'єктів культурної спадщини», затвердженого наказом Міністерства культури України від 11.03.2013 № 158 (зі змінами), науково-методичною радою Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей, у межах наданих повноважень (наказ управління культури національностей і релігій від 05.03.2018 р. № 17) був переглянутий ЧИННИЙ ПЕРЕЛІК пам'яток археології м. Дніпра.

За результатами перегляду, встановлено, що з наявних у ЧИННОМУ переліку 18 пам'яток:

- 12 підлягають виведенню з ЧИННОГО ПЕРЕЛІКУ;
- 6 зберігають статус.

Пам'ятки, що не відповідають критеріям

12 пам'яток археології з 18 були визначені такими, що мають бути виведені з ЧИННОГО ПЕРЕЛІКУ. З них:

10 - втратили предмет охорони (8 – зруйновані, 2 – досліджені археологами);

2 - за сучасним територіальним поділом знаходяться за межами міста, в межах Любимівської сільської ради Дніпровського району Дніпропетровської області.

Усі зазначені 12 об'єктів не можуть бути в подальшому занесені до ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ, оскільки не містять предмету охорони та не відповідають критеріям пам'яток, визначеним Постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 р. № 1760 «Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» або ж не відносяться територіально до м. Дніпра, а отже включення їх до історико-архітектурного опорного плану міста не є доцільним.

Пам'ятки, що відповідають критеріям

Загальна кількість об'єктів культурної спадщини міста, що за своїми ознаками відповідають критеріям пам'яток археології, а отже мають бути враховані у історико-архітектурному опорному плані – **26**. З них:

6 пам'яток (разом з внутрішньоконкомплексними - 6) – це пам'ятки з ЧИННОГО ПЕРЕЛІКУ, що були узяті на державний облік відповідно до вимог радянського законодавства та на сьогодні відповідають визначеним критеріям пам'яток або вимагають більш ґрунтового наукового дослідження з метою визначення предмету охорони.

13 виявлених об'єктів культурної спадщини (разом з внутрішньоконкомплексними - 20). 8 з них відповідно до наказу управління культури, національностей і релігій Дніпропетровської обласної державної адміністрації мають офіційний статус щойно виявлених об'єктів культурної спадщини, щодо решти - процедура надання статусу щойно виявлених триває.

До переліку пам'яток, яким пропонувалось надати статус щойно виявлених в історико-архітектурному опорному плані м. Дніпра 2007 р., пам'яток археології включено не було.

Пам'ятки археології, обліковані по м. Дніпру, у ДЕРЖАВНОМУ РЕЄСТРІ на теперішній час відсутні.

Таким чином, на території міста відомо 26 археологічних об'єктів, які обліковані під 19 охоронними номерами. Частина з них вже має статус пам'яток, частина – проходить процедуру отримання статусу, але за змістом - це пам'ятки археології, для яких статтею 17 Закону України «Про охорону культурної спадщини» визначена виключно державна форма власності: як на саму пам'ятку, так і на землю, яку ця пам'ятка займає.

Археологічні пам'ятки міста відносяться до різних археологічних періодів та різноманітні за видами, а саме:

- 16 курганів (обліковані під 9 охоронними номерами),
- 7 різночасових поселень,
- 1 ґрунтовий могильник,
- р.Дніпро,
- Ігреньська заповідна територія.

Кургани та курганні могильники міста.

Кургани – це округлі чи овальні в плані земляні, кам'яні або комбіновані штучні могильні насипи, зведені над одним або декількома похованнями, якими давні народи, що мешкали на території нинішньої України увінчували пам'ять померлих.

Кожен курган є унікальною поховальною спорудою, яка має обов'язково дві частини: зовнішню або надземну, помітну на поверхні (насип), і внутрішню. Як зовнішнє, так і внутрішнє облаштування курганів дуже різноманітне і мають значні архітектурні відмінності. У них може бути пологий насип, що розплився біля основи і крутий у верхній частині. Вони можуть мати асиметричну в профілі форму: більш крутішу одну частину й пологу протилежну; високі і чітко виражені насипи з ровом навколо насипу; насипи, обгороджені кільцевою кам'яною огорожею з вертикально

встановлених, в Придніпров'ї зазвичай гранітних, кам'яних плит – так звані «кромлехи», з великими кам'яними стовпами на кутах тощо. В давнину на вершинах курганів могли бути встановлені кам'яні стели чи скульптури. Параметри курганів можуть варіюватися в широкому діапазоні як відносно висоти, так і діаметра. Розміри курганного насипу та самої могили, а також її складність беззаперечно свідчили про соціальний статус похованого. Адже чим більше громада могла вкласти зусиль на побудову поховальної споруди, тим більший соціальний статус мав померлий.

Під курганным насипом приховано систему поховальних камер, конструкцій з каменю та дерева, жертovníків тощо. Зустрічаються кургани зі складною стратиграфією (досипками; майданчиками навколо поховання, складеними із земляних блоків; певним чином організованим материковим викидом). Також часто в насипу можуть зустрічатися окремі камені, фрагменти кераміки, сліди дерева, залишки заупокійної тризни тощо. Насип буває оточений кільцевим чи напівкільцевим ровиком, що мав ритуальний характер. Поховання здійснювались в ґрунтових ямах, катакомбах і кам'яних ящиках. Могила в кургані може бути і без поховання конкретної людини – так званий «кенотаф». Останній являв собою символічну могилу, що не містить решток покійного. Споруджувалися вони в тому разі, коли небіжчик загинув (пропав без вісті, потонув і тому подібне) у важкодоступному місці, а тіло втрачене. Також кенотаф робився, якщо тіло було спалено, а прах розвіяний. Кенотафи слугували для увічнення пам'яті про покійного і виконання поминальних ритуалів.

Таким чином, кожна могильна споруда являє собою певну архітектурну конструкцію.

Споруджувалися кургани в давнину зазвичай поза поселеннями, як поодинокі, так і групами. Часто кургани використовувались в якості родинних склепів. Однак, здійснювати поховання своїх

померлих у вже насипані кургани продовжували також і у пізніші часи усі ті народи, що дотримувалися курганного поховального обряду. Тому кургани можуть містити до декількох десятків могил.

Перші кургани з'являються в мідному віці (енеоліті) й датуються кінцем IV – початком III тис. до н. е. Пам'ятки залишені їх творцями об'єднують під назвою «постмаріупільська археологічна культура». Ці скотарські племена були першими металургами степової України, які виготовляли речі з високоякісної міді, що надходила з Балкан або Кавказу. Поховання представників цієї культури здійснювалися під курганними насипом в ямах овальної форми, шляхом покладення небіжчиків простягнутими на спині. Нерідкі подвійні й навіть потрійні поховання вміщені в одну могилу. Особливу увагу привертає важлива роль, що відводилася застосуванню вогню в погребальному ритуалі постмаріупільських племен: спалення дерев'яних перекриттів погребальних ям, розташування кострищ біля могил і включення продуктів горіння в їх заповнення, сліди вогню на самих скелетах. В інвентарі поховань присутні зброя, прикраси, дуже рідко ліпний керамічний посуд. На особливу увагу заслуговують поховання майстрів-ливарників виявлені поблизу селища Самарське та села Верхня Маївка Дніпропетровського району.

На зміну постмаріупольському населенню приходять племена так званої «давньоямної» або просто «ямної» археологічної культури, з якими пов'язано значне збільшення масштабів курганного будівництва. З'являються кромлехи, при будівництві насипів та могил, починає активно використовуватися каміння (поховання в кам'яних ящиках) і дерево тощо. Назва культури походить від поховань у ямах під курганними насипами. Померлих ховали в скорченому положенні на спині або на боці, зазвичай орієнтованими головою на схід й посипали червоною вохрою В могилу ставили

посуд (переважно горщики яйцевидної форми) з їжею, клали кам'яні, кістяні, зрідка мідні знаряддя праці, зброю та прикраси.

З носіями ямної культури пов'язують в археології період раннього бронзового віку – III тис. до н.е. Їх племена приносять в Придніпров'я металургію бронзи та перший транспорт на колесах – різноманітні типи возів в які запрягали волів. Залишки цих транспортних засобів фіксуються при розкопках курганів у великих могильних склепах соціально найзначніших поховань ямної культури. Так, наприклад, пам'ятки ямної культури Дніпропетровщини отримали всесвітню відомість в 1949 р. завдяки відкриттю в кургані «Сторожова Могила» на території Дніпропетровського аеропорту поховання з рештками чотирьохколісного воза. Це була перша за часом знахідка давнього возу в Україні і взагалі у Східній Європі.

Період середнього бронзового віку (кінець III – перша половина II тис. до н.е.) пов'язаний з катакомбною археологічною культурою, що змінила давньоямну. В курганах з'являється новий тип підкурганної поховальної споруди – катакомба, що вражає своєю складністю виконання: з поверхні викопувався глибокий колодязь від дна якого вів короткий коридор (часто «запечатаний» зі сторони колодязя дерев'яними елементами возів, камінням, або просто кістяною лопаткою якою було викопано катакомбу) до напівсферичної підземної камери-склепу.

У катакомбному суспільстві поглиблюється соціальне та майнове розшарування, про що свідчить різниця у засобах поховання та супутньому інвентарі. З'являються поховання родових та військових ватажків у супроводі престижних речей – кам'яних булав, «парадних» сокир, металевих речей і прикрас тощо. Їх могили виділяються величезними розмірами і спорудження потребувало спільних зусиль багатьох людей. На стінах та підлозі поховальних

камер червоною вохрою чи гравіюванням наносили зображення та різноманітні «знаки», в яких вбачають елементи зачатку писемності. Яскравою рисою поховального обряду катакомбної культури є звичай портретування померлих за лицевим відділом черепа, на який накладалася маска з особливого складу глини, вохри, інколи – крейди.

Археологічна культура «бабинська» або «багатопружкової кераміки», що слідує за катакомбною, завершує період середньої бронзи, але разом з тим несе в собі багато нових рис нової епохи. В похованнях цієї культури вперше з'являються могильні ями із влаштованими в них дерев'яними зрубами. Носіїв цієї культури включають до великого кола т. зв. «колісничних» культур на просторах степової Європи та Азії – культур в яких вперше почали використовувати легкі бойові колісниці.

Період пізнього бронзового віку (XVI–IX ст. до н.е.) в плані курганного будівництва пов'язаний з похованнями зрубної та білозерської археологічних культур. Зрубна культура отримала свою назву за типом поховання в курганах у дерев'яних підпрямокутних гробницях – зрубах. Поховання пізньої бронзи мають стійкий індивідуальний характер, на відміну від попередників, котрі нерідко влаштовували групові поховання в одній могилі. Досить поширеним стає обряд тілоспалення (кремації) на стороні та наступного поховання залишків небіжчика в кургані. Зрубна культура стала часом найвищого рівня розвитку металургії бронзи. Носії цієї культури залишили нам прекрасні зразки зброї, знарядь праці та прикрас.

Близько IX ст. до н.е. на території України вперше з'являються вироби із заліза, що викликало технологічну революцію, відлунням якої стали соціально-економічні зміни. Якщо в епоху бронзи господарство місцевого степового населення будівничих курганів й

мало переважно скотарський характер, то тільки у його відгінній формі. Ранній залізний вік – це період становлення та повсюдного панування кочового скотарського господарства.

Епоха раннього залізного віку в курганному будівництві може бути умовно розділена на два періоди: панування іраномовних племен – кіммерійців, скіфів і сарматів (VIII ст. до н.е. – III ст. н.е.) та тюркський (IV–XIV ст. н.е.).

До початку I тис. до н.е. відноситься поява в степах України перших загонів кочівників, які увійшли в історію під власним ім'ям кіммерійців. Найранішу згадку про них знаходимо у давньогрецького поета Гомера. Це перший народ, що мешкав на теренах сучасної степової України, відомий за власним ім'ям.

Джерелом вивчення кіммерійської культури є виключно поховання здійснені в курганах, оскільки кіммерійці не лишили за собою тривалих поселень. Кількість відомих на сьогодні кіммерійських поховань на території України не перебільшує 150.

Справжній розквіт курганного будівництва пов'язаний з пануванням у причорноморських степах племен скіфів (VIII–III ст. до н.е.). Поховальні звичаї скіфів вимагали спорудження для знаті та царів глибоких могил – катакомб, над якими зводили грандіозні земляні насипи заввишки до 20 м і вище, справжні піраміди Степу. Поховання рядових скіфів відбувалося теж у курганах але значно менших розмірів і в катакомбах простішої конструкції.

Зі скіфами пов'язані всесвітньо відомі знахідки шедеврів давнього мистецтва, виконаних із золота і срібла багато інкрустованої зброї, прикрас і ювелірних виробів місцевих та давньогрецьких майстрів, які походять з царських курганів Дніпропетровської області – Чортомлика, Олександропільського, Товстої та Бабиної могил. Знайдені археологами при розкопках речі з дорогоцінних металів зберігаються в музеях, а найцінніші з

мистецького боку – в золотій скарбниці України. Нажаль переважна частина курганів скіфського часу пограбовані ще їх сучасниками, залишені в похованнях речі з золота скоріше щаслива для науки випадковість.

У 2007 р. на південній околиці сучасного м. Дніпро, археологом В.А. Ромашком було досліджено один з найбільш масштабних поховальних пам'яток скіфів кінця V ст. до н. е. – курган Близнюк-2. На початок розкопок висота насипу становила 7 м.

Сармати, які в III ст. до н.е. змінили в степах Північного Причорномор'я скіфів, також ховали своїх небіжчиків за курганним обрядом. Від цього часу на території Дніпропетровщини залишилися як поодинокі кургани з сарматськими похованнями так і величезні могильники на зразок Підгороднянського. Могили відрізняються за конструкцією від катакомбних та підбійних (з нішою під довгою стінкою) до великих квадратних ям і вузьких могил із уступом у придонній частині. Поховання відбувалось у супроводі багатого інвентарю, з чим пов'язано пограбування багатьох поховань.

Із появою у IV ст. н.е. гунів володарями степів Північного Причорномор'я на довгі сторіччя стали племена тюркомовних кочовиків (авари, болгари, хазари, печеніги, торки, половці), які по черзі змінювали одні одних. Всі ці народи для поховання своїх померлих використовували як погребальні насипи залишені попередниками, так і споруджували нові кургани. Поховання рядових кочовиків здійснювалося у довгих ямах не рідко у колодах та дерев'яних решетованих гробовищах, степової еліти – у колісних повозках, які вміщували у могили. Поховання супроводжувалися рештками коня, зброєю, прикрасами та різноманітними побутовими речами.

Після поширення монотеїстичних релігій (християнства та мусульманства) звичай ховати померлих в курганах почав поступово

забуватися, а згодом і зовсім зникає. Останні поховання здійснені за курганним обрядом відносяться до XIII–XIV ст. – періоду панування Золотої Орди.

Отже, створення перших курганів почалось близько п'яти тисяч років тому, а період будівництва курганів та поховальної практики в курганах займає в часі більше чотири тисячі років.

На території міста розташовані 9 курганних груп та окремо розташованих курганів.

1. Курган (охоронний № 10038-Дп), що розташований за адресою: м. Дніпро, Амур-Нижньодніпровський район, вул. Белградська, 67, виявлений археологом Приваловим у 1965 р. Відповідно до наказу управління культури, національностей і релігій Дніпропетровської облдержадміністрації від 30.07.2019 р. № 69 є щойно виявленим об'єктом культурної спадщини.

Поодинокий курган, знаходиться на кладовищі. Насип сегментоподібної форми, поверхня – задернована. На кургані розташовані поховання XX ст. Розміри насипу: висота – 3,5 м, діаметр – 40 м. На теперішній час дослідження на кургані не проводились.

Умовна дата утворення кургану – III–I тис. до н. е.

2. Курганна група: 2 кургани (охоронний № 10039-Дп), що розташована за адресою: м. Дніпро, Індустріальний р-н, пр. Слобожанський, лісопарк «Дружби народів», південно-східна частина парку, 0,4 км на схід від траси Дніпро – Новомосковськ та пр. Слобожанського, виявлена співробітниками Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей Антоновим О.М. та Філімоновим Д.Г. у 2007 р. Відповідно до наказу управління культури, національностей і релігій Дніпропетровської облдержадміністрації від 30.07.2019 р. № 69 є щойно виявленим об'єктом культурної спадщини.

До складу групи входять два кургани, що знаходяться у лісопарковій зоні, задерновані поверхні зарослі деревами та чагарником. Розміри курганів становлять: висота – 2 м, діаметр – 45 м; висота – 0,3 м, діаметр – 30 м. На теперішній час дослідження на курганах не проводились.

Умовна дата утворення курганної групи – III–I тис. до н. е.

3. Курган (охоронний № 10040-Дп), що розташований за адресою: м. Дніпро, Індустріальний район, пров. Іжевський, біля Новоклочковського кладовища, виявлений співробітником центру з охорони історико-культурних цінностей Антоновим О.М. у 2011 р. Відповідно до наказу управління культури, національностей і релігій Дніпропетровської облдержадміністрації від 30.07.2019 р. № 69 є щойно виявленим об'єктом культурної спадщини.

Поодинокий курган, знаходиться між кладовищем та гаражами. Насип має форму сегменту, поверхня задернована, на сплюсненій верхівці встановлено геодезичний знак. Північно-західна та західна частини кургану зрізано під час будівництва гаражів. Розміри кургану становлять: висота – 4 м, діаметр – 30 м. На теперішній час дослідження на кургані не проводились.

Умовна дата утворення кургану – III–I тис. до н. е.

4. Курган «Могила Велика» (охоронний № 10041-Дп), розташований за адресою: м. Дніпро, Новокодацький район, за 2,4 км на південь південний схід від станції «178 км», виявлений археологом Дніпровського національного університету Шалобудовим В.М. у 1999 р.

Поодинокий курган, знаходиться на залуженні. Поверхня насипу, що має сегментоподібну форму – задернована, пошкоджена численними слідами заборів ґрунту. Розміри кургану становлять: висота – 4,5 м, діаметр – 60 м. На теперішній час дослідження на кургані не проводились.

Умовна дата утворення кургану – III–I тис. до н. е.

5. Курганна група: 2 кургани (охоронний № 10042-Дп), що розташована за адресою: м. Дніпро, Новокодацький район, виявлена співробітниками Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей Мишустою О.В. та Антоновим О.М. у 2012 р.

Курганна група, знаходиться у залісненні, поверхні насипів, що мають напівсферичні форми – задерновані, зарослі деревами та чагарником. На більшому насипу – ями від заборів ґрунту, на верхівці розташовано залишки геодезичного пункту. Розміри курганів становлять: висота – 5 м, діаметр – 60 м; висота – 1 м, діаметр – 20 м. На теперішній час дослідження на курганах не проводились.

Умовна дата утворення курганної групи – III – I тис. до н. е.

6. Могильник курганий: 5 курганів, більший – «Могила Роблена» (охоронний № 10043-Дп), що розташований за адресою: м. Дніпро, Новокодацький район, виявлена співробітниками Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей Антоновим О.М. та Мишустою О.В. у 2012 р.

До складу могильника входять п'ять курганів, що знаходяться у залісненні, задерновані поверхні зарослі деревами та чагарником. Найбільший курган являє собою так званий «майдан» – насип використовувався у якості сировини для селітроварного промислу в XVII–XVIII ст. Розміри курганів становлять: висота/діаметр – 4м, 65х70 м. «вуса»: 1,0 м, 50х45 м. 1,5 м, 55х30 м; 3 м, 40 м; 1 м, 20 м; 0,4 м, 15 м; 0,3 м, 15 м. На теперішній час дослідження на курганах не проводились.

Умовна дата утворення курганного могильника – III–I тис. до н.е.

7. Курганна група: 2 кургани (охоронний № 10044-Дп), що розташована за адресою: м. Дніпро, Самарський район, на схід – південний схід від Усть-Самарського мосту, по дорозі на ж/м

«Придніпровськ, в урочищі «Підкова», на території старого кладовища ХІХ – поч. ХХ ст., виявлена археологом Голубчик Л.М. у 1999 р. Відповідно до наказу управління культури, національностей і релігій Дніпропетровської облдержадміністрації від 30.07.2019 р. № 69 є щойно виявленим об'єктом культурної спадщини.

До складу групи входять два насипи. Поверхня курганів задерновані, зарослі деревами та кущами, в насипу більшого за розмірами кургану – гранітні брили кромлеху. Розміри курганів становлять: висота – 3 м, діаметр – 40 м; висота – 2,5 м, діаметр – 40 м. На теперішній час дослідження на курганах не проводились.

Умовна дата утворення курганної групи – ІІІ–І тис. до н. е.

8. Курган (охоронний № 10047-Дп), що розташований за адресою: м. Дніпро, Самарський район, вул. Пристань, на Одинковському кладовищі, виявлений співробітниками Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей Ніколаєвим С.М. та Просветовим Д.С. у 2002 р. Відповідно до наказу управління культури, національностей і релігій Дніпропетровської облдержадміністрації від 30.07.2019 р. № 69 є щойно виявленим об'єктом культурної спадщини.

Поодинокий курган, знаходиться у південно-західній частині Одинковського кладовища. Насип напівсферичної форми, поверхня задернована, на ній знаходяться поодинокі поховання ХХ ст. Розміри кургану становлять: висота – 3 м, діаметр – 30 м. На теперішній час дослідження на кургані не проводились.

Умовна дата утворення кургану – ІІІ–І тис. до н. е.

9. Курган «Могила Войцехова» (охоронний № 10050-Дп), що розташований за адресою: м. Дніпро, Шевченківський р-н, просп. Богдана Хмельницького, 174, виявлений співробітниками Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей Рутковською О.В., Старостіним В.С. у 2002 р. Відповідно

до наказу управління культури, національностей і релігій Дніпропетровської облдержадміністрації від 30.07.2019 р. № 69 є щойно виявленим об'єктом культурної спадщини.

Поодинокий курган, знаходиться у дворі фабрики ТОВ «Вініл». Поверхня насипу задернована, на сплюсненій верхівці встановлено геодезичний знак. Розміри кургану становлять: висота – 3 м, діаметр – 40 м. На теперішній час дослідження на кургані не проводились.

Умовна дата утворення кургану – III–I тис. до н. е.

Різночасові археологічні поселення.

1. VIII Ігреньська стоянка (охоронний №1417), Самарський район, північно-західна частина Ігреньського півострова, колишнє сел. Стара Ігрень, за 0,1 км на південь від вул. Дежньова, на березі р. Самара, в межах Ігреньської заповідної території. Є пам'яткою археології місцевого значення.

Поселення виявлено у 1932 р. загоном Дніпрогесівської експедиції під керівництвом археолога М.О. Міллера. Розвідки та часткові дослідження культурного шару здійснювалися археологами А.В. Добровольським (1945 – 1946 р.), Д.Я. Телегіним (1973-1976, 1978, 1982, 1986, 1988, 1991 рр.), В.А. Ромашко (1982, 2007 рр.), Д.Л. Тесленко (2017 р.).

Ділянка культурного шару багат шарового поселення, що складається з культурних нашарувань доби мезоліту, неоліту, енеоліту, бронзи (VII–II тис. до н. е.) та періоду Київської Русі (XII–XIII ст.). Знаходиться на краю тераси берега Ігреньського півострова. Розмивається водами р. Дніпро, однак значна частина його збереглась.

Потужність культурного шару становить 1,2–3 м, залягає на глибині 0,5–1 м від сучасної поверхні. Розміри пам'ятки – 600 x 100 м (60000 кв. м).

2. Поселення (охоронний №1418), Самарський район, колишнє селище Стара Ігрень, в 0,5 км південніше селища, північно-західна частина Ігренського півострова. В межа Ігренської заповідної території. Є пам'яткою археології місцевого значення.

Поселення №1418, що в документації розвідок Дніпрогесівської експедиції отримало №7, є однією із значних пам'яток археології виявлених на території Ігренського півострова на протязі XX ст. Сьогодні територія на якій розташовано поселення Ігрень-7 входить до складу Ігренської заповідної території. Поселення було виявлено у 1932 р. археологом М.О. Міллером. У тому ж році частково досліджувалося археологом А.В. Добровольським. Кераміка поселення представлена ліпними посудинами з плоским дном та заглаженою поверхнею, орнаментованими відбитками шнура та прокресленими лініями. Також до керамічних виробів відносяться численні знахідки округло-пласких прясел, виготовлених зі стінок посудин. Знаряддя з каменю представлені виробами з кременю (скребачка, вістря дротиків, ножеподібними пластинами) і талькових порід (сокири-молоти, пести, шліфувальні плитки). Вироби з кістки складаються з шил та лоцил. Виявлений матеріал датується раннім етапом катакомбної культури доби бронзи.

У 1956 році В.О. Мізін виявив і дослідив на території поселення житло доби пізньої бронзи. У 1982 р. краєзнавцем Є. Богушем на поселенні були знайдені два кістяні псалії XI–X ст. до н.е. У тому ж році археологом В.А. Ромашко заклав на місці знахідки невеликий розкоп площею 20 кв. м. В результаті ним було досліджено рештки житла білозерської археологічної культури доби пізньої бронзи. Дослідник також зауважив, що за межами котловану житла культурний шар був відсутній.

У 2007 р. Дніпропетровською цільовою археологічною експедицією під керівництвом В.А. Ромашка були проведені

дослідження, що мали на меті з'ясувати сучасний стан збереженості археологічних пам'яток розташованих у північно-західній частині Ігреньського півострова. Шурфування відбувалося і на території поселення Ігрені-7. В результаті було встановлено на поселенні наявність матеріалів раннього, середнього та пізнього етапів доби бронзи, ранньослов'янської культури (VI–VII ст.) та XVIII ст.

У 2017 р. на території поселення Ігрені-7 було проведено розвідку експедицією Державного підприємства «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України під керівництвом Д.Л. Тесленко. В результаті було встановлено, що потужність культурного шару поселення сягає 2,6 м, глибина залягання від сучасної поверхні – 1,2 м. Нижня хронологічна межа визначається часом доби ранньої бронзи, а верхня XVIII ст.

3. Поселення «Підкова II» (охоронний №1423), Самарський район, колишнє сел. Стара Ігрені; 0,5 км на північ від вул. Дежньова; північна частина ур. Підкова, на березі Дніпра. Поселення Підкова II розташовано у північній частині урочища Підкова, на краю першої надзапавної тераси р. Дніпро, біля кар'єру, за 0,5 км на північ від будинку №60 по вул. Дежньова сел. Стара Ігрені. Є пам'яткою археології місцевого значення.

У 1953 р. на поселенні було досліджено 2 напівземлянки у заповненнях яких містилися матеріали пеньківської культури. Поряд з житлами також виявлено зруйноване поховання – трупоспалення.

У 2006 р. Дніпропетровською цільовою експедицією під керівництвом В.А. Ромашко в уроч. Підкова, на території поселення Підкова II проводилися розвідки та розкопки в результаті яких було встановлено багат шаровий характер пам'ятки. На поселення, досліджено близько 2000 кв м. території. Археологічні нашірування містили переважно матеріали раннього етапу доби бронзи (2 житла,

1 господарська яма), раннього середньовіччя – пеньківської культури VI – VIII ст. (26 жител, 1 господарська яма, 14 поховань) та середини XVIII століття (1 житло). Також у культурному шарі трапляються окремі знахідки датовані добою пізньої бронзи, раннім залізним віком та періодом Золотої Орди (в основному представлені монетами XIV ст.

4. Поселення «Ігрень-4а» (охоронний № 10045-Дп), Самарський район, ж/м «Придніпровськ», вул. Гаванська, 9, західна частина Ігреньського півострова, на березі р. Дніпро. Відповідно до наказу управління культури, національностей і релігій Дніпропетровської облдержадміністрації від 30.07.2019 р. № 69 є щойно виявленим об'єктом культурної спадщини.

У 2017 р. в результаті археологічної розвідки, проведеної Дніпропетровським обласним центром з охорони історико-культурних цінностей (керівник робіт – директор Л.М. Голубчик) у західній частині Ігреньського півострова, на ділянці берега р. Дніпро, що межує з територією бази відпочинку «Шинник», що розташована за адресою вул. Гаванська, 9, був виявлений культурний шар поселення доби бронзи, яка у документації Дніпрогесівської експедиції отримала №4а. Культурний шар залягає на глибині 0,8–1,3 м від сучасної поверхні, та має потужність 0,8–1 м. Археологічні матеріали зазначеного часу концентруються на ділянці залишків розмитої водами р. Дніпро другої надзапальної тераси берега Ігреньського півострова. Поселення має наступні розміри: загальна довжина – 90 м, максимальна ширина у північній частині складає 25 м, по всій іншій частині – 15 м.

До запуску в експлуатацію греблі Дніпрогесу, що призвело до підвищення рівня р. Дніпро та затоплення його водами значних площ прибережної смуги, у тому числі й у районі Ігреньського півострова, ділянка, на якій виявлено поселення, являла собою південний край

великого мису берега р. Дніпро, розташованого на виході з протоки Старуха. Остання являла собою старицю гирла р. Самара між о. Старуха (зараз затоплений водами р. Дніпро) та частиною західного берега Ігреньського півострова.

Більша частина площі поселення була знищена у наслідок інтенсивного розмиву берегу, що відбувався після пуску до експлуатації Дніпрогесу. Згідно схеми розташування пам'яток археології, виявлених під час роботи Дніпрогесівської експедиції на Ігреньському півострові у 1932 р., в районі проведення археологічної розвідки фіксується лише одне давнє поселення під № 4а. Підтвердженням тому, що виявлений культурний шар поселення доби пізньої належить саме пам'ятці Ігрень-4а, слугує розташований на вершині піщаної дюни у північно-східній частині території бази відпочинку «Шинник» геодезичний знак тріангуляції, встановлений у 1920-х у зв'язку із проектуванням Дніпрогесу. Відповідно до плану порожистої частини р. Дніпро, складеного у період підготовки до будівництва Дніпрогесу за матеріалами детальних топографічних зйомок 1917–18–19–22–24 рр., цей геодезичний пункт під № 233 розташовувався навпроти місця знаходження поселення Ігрень-4а.

З огляду на те, що територія пам'ятки продовжує активно руйнуватися у наслідок осипання обриву берега р. Дніпро, існує необхідність проведення у найближчий час рятувних археологічних дослідження культурного шару

5. Поселення «Ігрень-5» (охоронний № 10046-Дп), Самарський район, північно-західна частина о. Мийка, в межах Ігреньської заповідної території. Відповідно до наказу управління культури, національностей і релігій Дніпропетровської облдержадміністрації від 30.07.2019 р. № 69 є щойно виявленим об'єктом культурної спадщини.

У 1947 р. О.В. Бодянський здійснив часткове дослідження культурного шару, виявленого М.О. Міллером на початку 1930-х рр. ранньонеолітичного поселення Ігрені-5.

Розташовувалося поселення у північно-західній частині Ігренського півострова, на невеликому мисі, розташованому при впадінні у р. Дніпро колишньої протоки Старуха, та видовженому по течії р. Дніпро з півночі на південь. Цей мис мав назву «урочище Городок», так як на ньому та на прилеглій частині берегу знаходилися залишки земляної тимчасової фортифікаційної споруди XVIII ст. – Усть-Самарського ретраншементу. Після спорудження Дніпрогесу та підвищення рівня р. Дніпро, східна – низинна частина мису була затоплена, в результаті чого утворився острів відомий сьогодні під назвою «Мийка».

На площі поселення було закладено розкоп розміром 10 кв. м. Відразу під наносним еоловим піском, потужність якого становила близько 1 м, містився суцільний шар черепашок площею 8 кв. м та потужністю близько 1 м, що складався в основному з залишків молюсків *Paludinae* та поодиноких *Unio*. У цьому шарі також знаходилися і археологічні артефакти, що складалися з дрібних уламків кісток тварин, виробів з кременю (56 екз.), кістки (12 екз.) та 29 фрагментів ліпної круглодонної кераміки доби неоліту так званої сурської археологічної культури (IV тис. до н. е.), що належали не більше ніж трьом посудинам. Під шаром черепашок, на глибині 1,2 м від сучасної поверхні було виявлено залишки давнього поховання, а саме фрагменти черепу дитини

На сьогодні орієнтовні розміри поселення становлять близько 90 x 20 м. Максимальна потужність культурного шару – 1,2 м. Берег на якому розташована пам'ятка поступово розмивається водами р. Дніпро. Площа поселення вкрита заростями дерев та чагарнику.

6. Різночасовий археологічний культурний шар (охоронний №10048-Дп), Самарський район, ж/м «Північний», колишнє сел. Шевченко, вул. Пензенська.

Розташовується на правому корінному березі р. Самара, на мисі при впадіння в неї правої притоки р. Кринка (Кримка). В межах території різночасового культурного шару знаходяться залишки фортифікаційних споруд пам'ятки Національного значення «Новобогородицька фортеця» (охоронний № 040004-Н).

Археологічне дослідження пам'ятки розпочалося у 2001 р. У цей рік співробітниками Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара (далі – ДНУ) З.П. Маріна й В.А. Ромашко розпочали перші розвідки і розкопки на території посаду фортеці. Їх дослідження, що тривали до 2003 рр. дозволили виявити не тільки потужний культурний шар кін. XVII–XVIII ст., але й відкрити та дослідити у 2002 р. житло-землянку кін. XVII ст., котре було інтерпретоване житлом будівничих Новобогородицької (Богородицької) фортеці.

З 2005 р. науково-дослідною лабораторією археології Придніпров'я ДНУ під керівництвом І.Ф. Ковальнової розпочала регулярні розвідки і розкопки як на території фортеці, так і на місці її посаду.

У 2005 р. на південь від насосної станції на відстані 70 м на північ від валів фортеці було закладено розкоп (Розкоп I) загальною площею 112 кв. м. В результаті проведених робіт було виявлено культурний шар поселення черняхівської культури та XVII–XVIII ст. Розкоп II було закладено на відстані 120 м на південь від Розкопу I, у якому було виявлено залишки двох жител – черняхівської культури та XVII–XVIII ст.

Також у цьому році закладено 12 шурфів, з яких шурф № 7 було розширено у розкоп загальною площею 32 кв. м (Розкоп III). У

розкопі було виявлено залишки наземного житла XVII ст., яке загинуло в результаті пожежі.

У 2006 р. в південній частині мису на якому розташована пам'ятка була проведена прирізка до Розкопу I площею 32 кв. м. в якому були виявлені матеріали черняхівської культури (поселення Богородичне-1) та XVII–XVIII ст. Також була проведена зачистка берега р. Самара протягом 9,50 м. Стратиграфія та археологічний матеріал з зачистки тотожній Розкопу I. Також були продовжені роботи на Розкопі III в результаті чого були локалізовані залишки напівземлянкової споруди, що була інтерпретована авторами розкопок, як залишки шинка XVII ст.

У 2007 р. було продовжено роботи на Розкопі II та на ділянці II «Табір», а також на Розкопі III, IV, V. В результаті робіт на Розкопі II (площею 16 кв. м) та на ділянці II «Табір» (закладено 6 пошукових траншей) було встановлено наявність та стан збереженості культурного шару поселення черняхівського часу Богородичне-1. У межах Розкопу III, було продовжено дослідження шинку, що дозволило уточнити хронологічні межі існування цього об'єкта. Характер нумізматичних знахідок вказує на час функціонування шинку в першій половині – середині XVII ст. Час припинення існування шинка встановлюється в межах 1690-х за знахідками дротяних срібних копійок царів Івана та Петра, у шарі що перекривав шинок.

У межах Розкопу IV площею 116 кв. м було досліджено житлово-господарський комплекс, що отримав умовну назву «Садиба полковника». У Розкопі V під умовною назвою «Митниця», досліджено залишки двох жител, що були інтерпретовані авторами розкопок, як житла офіцерів гарнізону фортеці початку – першої половини XVIII ст. Також, у південно-східній частині периметру

фортеці були проведені роботи з пошуку церкви Покрови Пресвятої Богородиці. В результаті був виявлений некрополь XVII–XVIII ст.

У 2008 р. відбувались роботи на Розкопі V у середині периметру фортеці, в результаті чого було виявлено житлово-господарська забудова XVIII століття. Крім того було проведено шурфування території на південь, захід та північ від залишків валів фортеці (всього закладено 41 шурф), в результаті чого було встановлено наявність культурного шару XVII–XVIII ст. в охоронній зоні пам'ятки.

У 2009 р. на північ від фортеці було досліджено житло-землянка XVIII ст. та кладовище XVII ст., на якому, за думкою авторів розкопок, було поховано т. зв. «лопатників» – селян, котрих нагнали для будівництва фортеці.

У 2010 р. були продовжені роботи на Розкопах V (площа 248 кв м – 62 квадрати 2 x 2 м) та VI в яких досліджені житлово-господарські комплекси XVIII ст.

У 2011 р. продовжено роботи на Розкопі V та закладено новий Розкоп VII, що також розташований у середині периметру фортеці. В результаті робіт досліджено комплекси XVIII ст. В межах Розкопу V було досліджено три будівлі, з котрих дві землянки і одне наземне, майже розоране. Комплекси Розкопу VII – одного житла та 3-х господарських ям, також відноситься до XVIII ст.

У 2012 р. на у напрямку на південний захід від південно-західного бастіону фортеці проводилися роботи на Розкопі VIII, в якому було досліджено житлово-господарський комплекс XVII ст. Загальна площа розкопу дорівнює 80 квадратам кожен по 2 x 2 м, що становить 320 кв м.

З 2016 р. археологічні дослідження в зонах охорони пам'ятки здійснюються Дніпровською археологічною експедицією Державного підприємства «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна

служба України» ІА НАН України під керівництвом к.і.н. Д.Л. Тесленка.

У 2017 р. було закладено два розкопи, загальною площею 248 кв. м. (розкоп ІХ – 224 кв. м; розкоп Х – 24 кв. м.). У ході робіт на Розкопі ІХ, розташованого на захід від південно-західного бастіону фортеці, було досліджено житлово-господарський комплекс XVII століття. Дослідження на розкопі Х, розташованого у середині периметру фортеці, у його південній частині, дозволили підтвердити місцезнаходження церкви Покрови Пресвятої Богородиці.

Таким чином, в результаті багаторічних розкопок на місці Новобогородицької фортеці та її околиць було відкрито різночасовий археологічний шар, що складається з нашарувань доби бронзи II тис. до н. е., черняхівської культури, пізнього середньовіччя та території посаду Новосергіївської фортеці – Старосамарського ретраншементу XVII–XVIII ст.

Потужність культурного шару становить 0,5–2,5 м, залягає на глибині 0,2–0,3 м від сучасної поверхні, розміри пам'ятки – 1000x700 м (700000 кв. м).

7. Багатшарове поселення «Парк Шевченка» (охоронний № 10049-Дп), Соборний район, на території парку ім. Т.Г. Шевченка, вул. Січеславська набережна, північно-східна та східна частини парку.

Археологічне вивчення території сучасного парку ім. Т.Г. Шевченка (колишній Потьомкінський сад), розташованого на правому корінному березі р. Дніпро, розпочалося на початку XX ст. Так у 1901 р. у Архієрейському яру, що бере свій початок на території парку, було знайдено кам'яний молот і фрагменти давніх посудин. В самому саду, в районі сучасних житлових кварталів поблизу лекторію, А. Синявським були зроблені знахідки фрагментів

ліпної кераміки доби енеоліту-бронзи, античних амфор та предметів козацької доби XVII–XVIII ст.

У тому ж 1901 р. відомий український археолог та історик В.Б. Антонович здійснив невелику за обсягом археологічну розвідку. В результаті на території парку було відкрито велике багат шарове поселення доби енеоліту-бронзи (III–II тис. до н.е.).

За повідомленням А. Синявського навесні 1902 р. у підвищеній частині парку було знайдено цілу ліпну посудину. Ця знахідка може бути пов'язана з численними давніми курганами, які можна було побачити у північній частині саду ще на початку XX ст. Найбільші з них були позначені на картографічних матеріалах XIX ст.

Але найбільш заслуговують на увагу археологічні дослідження проведені Д.І. Яворницьким у 1907 р. Названим вченим на паркових пагорбах, в районі сучасного танцювального майданчика поблизу дискотеки «Клітка» було розпочато дослідження значного за площею поселення культури багатопружкової кераміки бронзової доби. Поселення було забудоване кам'яними наземними однокамерними житлами із піччю – кам'янкою, до яких належали господарські споруди, зокрема для утримання худоби. Матеріали розкопок склалися з фрагментів ліпної кераміки, знарядь праці виготовлених з кременю, рогу, кістки, шліфованого каменю (сокири) та бронзи. Зараз деяка частина цих знахідок зберігається у фондах ДНІМ ім. Д.І. Яворницького.

У 2008 р., після майже вікової перерви, співробітниками наукової Лабораторії археології ДНУ під керівництвом проф. І.Ф. Ковальновою на території парку було проведено археологічну розвідку. Головним завданням цих робіт стала локалізація місцезнаходження виявлених у минулому та пошуку нових археологічних об'єктів. В результаті проведених робіт на материковій частині парку, на 3-х ділянках I, III–IV (пункти №№1-3) було виявлено археологічний культурний шар

доби енеоліту-бронзи (III–II тис. до н. е.), загальною площею близько 11450 кв. м та максимальною потужністю 1 м.

8. Ґрунтовий могильник доби ранньої бронзи (охоронний №1429), Самарський район, північно-східна частина Ігреньського півострова, колишнє сел. Стара Ігреня; 1 км на південь від вул. Дежньова, на березі р. Дніпро, біля колишнього «будинку бакенщика», вул. Шляхова, в межах Ігреньської заповідної території. Є пам'яткою археології місцевого значення.

Ще у 1932 р., південніше поселення Ігреня-8, було відкрито ґрунтовий могильник доби бронзи. Серед визначених поховань до ямного часу відносилися поховання №№4–5 (парне), №№ 1,2, 11–13, 19 – одинарні, влаштовані скорчено на спині з піднятими у колінах ногами. До зрубного часу належало одне скорчене на правому боці поховання №2.

У 1965 р. розвідку на території могильника провів археолог О.І. Привалов, а у 1967 р. пам'ятку обстежила археолог Л.П. Крилова. Розкопки не проводилися. Зазначеними розвідками було встановлено, що західна частина могильника активно розмивається водами р. Дніпро, в результаті чого руйнуються поховання у яких присутні ліпні круглодонні посудини ямної культури. Також в обриві берега було розчищено поховання із скелетом людини випростаним на спині, головою на захід, з зігнутими у колінах ногами. На кістках – сліди червоної вохри. Біля голови находився плоскодонна посудина баночної форми зі слідами загладжування на зовнішньому та внутрішньому боці.

У 1976 р. археологом С.А. Балакіним на території могильника досліджено два поховання, що відносилося до ямної та катакомбної культури доби бронзи.

Рішенням виконкому Дніпропетровської обласної Ради депутатів трудящих від 08.09.1970 р. № 618, пам'ятку було взято на

державний облік за №1429, як «Могильник епохи ранньої бронзи». У кінці 1980-х – на початку 1990 р. ґрунтовий могильник увійшов до складу археологічних пам'яток на основі яких було створено Державну історико-культурну заповідну територію на Ігреньському півострові, у межах якої він і перебуває на цей час.

У 2007 р. Дніпропетровською цільовою археологічною експедицією під керівництвом В.А. Ромашка були проведені дослідження, що мали на меті з'ясувати сучасний стан збереженості археологічних пам'яток розташованих у північно-західній частині Ігреньського півострова в межах Ігреньської заповідної території. Шурфування відбувалося і на території ґрунтового могильника №1429. В результаті на глибині 0,9 м від сучасної поверхні, було відкрито зруйноване давнє поховання, здійснене під кам'яним (гранітним) закладом, що простежувався з глибини 0,3 м від сучасної поверхні. На дні поховальної ями було виявлено посудину ямної культури з яйцеподібним дном.

У 2017 р. на території пам'ятки було проведено розвідку експедицією Державного підприємства «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України під керівництвом Д.Л. Тесленко. В результаті було встановлено, що могильник № 1429 зберігся від берега р. Дніпро у глиб території півострова не більше ніж на відстань 100 м.

На сьогодні частина могильника – північна, знаходиться під житловим подвір'ям по вул. Шляхова, розташованим на місці відомим у минулому, як «будинок бакенщика». Південна та східна частини пам'ятки – вкриті сосновим лісом.

Річка Дніпро (охоронний № 6350), Новокодацький, Амур-Нижньодніпровський, Чечелівський, Центральний, Соборний, Самарський райони. Є пам'яткою археології місцевого значення.

Логіка взяття на державний облік р. Дніпро, як пам'ятки археології, полягала в тому, що з давніх часів людина тяжіла до водойм, річок, оскільки вода була необхідна і самій людині, і тваринам, на яких вона полювала, або яких випасала. Окрім того, річки були багаті рибою, відігравали роль важливих транспортних артерій.

З означених причин береги річок зазвичай були щільно заселені. Ці давні поселення і могильники збереглися до наших часів у вигляді археологічного культурного шару, який з плином часу потрапив до зони антропогенного та природного впливу, а тому розмивався, або ж опинився під водою. Таким чином, річище Дніпра зберігає багато археологічних артефактів.

Перші археологічні свідчення життєдіяльності людини на берегах р. Дніпро в межах сучасного м. Дніпро відносяться до доби раннього палеоліту. Так у 1950-х рр. геологом М.М. Карловим на Монастирському острові було знайдено давні палеолітичні знаряддя виготовлені з кременю, а саме гостроконечник, скребло та масивні відщепи. За умовами залягання на поверхні гранітів, зазначений дослідник відносив ці знахідки до муст'єрського часу. Ще одне місцезнаходження цього ж часу відкрито на правому березі р. Дніпро поблизу сел. Лоцманська Кам'янка, звідки походять скребло та архаїчного вигляду відщеп з кременю.

До доби пізнього палеоліту (40 – 10 тис. до н.е.) відноситься виявлене І.Ф. Левицьким у 1932 р. у місці впадіння р. Шиянка у р. Дніпро (в межах сучасного ж/м «Придніпровськ»), решток давнього поселення цього часу. Серед знахідок присутні скребачки, ножі та інші знаряддя.

За доби мезоліту, кліматичні умови поліпилися у зв'язку з відходом льодовика на північ. На низьких ділянках берегів р. Дніпро виникли стаціонарні поселення мисливців, збирачів та рибалок.

Одне з таких поселень було відкрито на території Ігреньського півострова (сучасний ж/м «Придніпровськ»). З 1973 по 1990 р. роботами експедиції Інституту археології АН УРСР під керівництвом Д.Я. Телегіна на поселенні, що ще під час свого відкриття у 1932 р. Дніпрогесівською археологічною експедицією, отримало назву Ігрень-8, було відкрито 10 жител мезолітичного часу (VIII тис. до н.е.). Таким чином, разом із житлом, виявленим А.В. Добровольським у середині 1940-х рр. в мезолітичному шарі поселення Ігрень-8, було досліджено 11 жител. Вони розміщувалися вздовж берега р. Самара протягом близько 600 м.

До наступної доби – неоліту (VII – IV тис. до н.е.) належать понад 10 поселень-стоянок, виявлених у різні роки, починаючи з кінця XIX ст., на берегах р. Дніпро в межах міста. Головною їх ознакою була поява глиняного посуду та досконалих знарядь з кристалічних порід каменю, які оброблялися на гранітних плитах – шліфувачах. Саме такі плити знаходили вздовж берега р. Дніпро у межах парку ім. Т.Г. Шевченка. Численні неолітичні поселення займали береги Ігреньського півострова.

Під час будівництва в XIX ст. залізничного Мерефо-Херсонського мосту через р. Дніпро на лівому березі, де зараз знаходиться ж/м «Сонячний», були зроблені знахідки неолітичного часу. Відомо й про берегові поселення з неолітичними матеріалами, що розташовувалися вздовж сучасного проспекту Мануйлівського.

Окрім поселень, на берегах р. Дніпро відомі й поховання доби мезоліту-неоліту. Саме такі поховання були досліджені у 1954 р. на території Чаплинського ґрунтового могильника, розташованого на краю прибережної піщаної тераси у південно-західній частині Ігреньського півострова поблизу колишнього с. Чаплі (зараз ж/м «Придніпровськ»).

Значення території перед Дніпровськими Порогами зростає у добу енеоліту (мідно-кам'яної доби). Енеолітична людність, що мешкала у Подніпров'ї, залишила на берегах р. Дніпро в межах сучасної території міста численні пам'ятки – поселення та могильники, відомі на території парку Т.Г. Шевченка та на Ігреньському півострові.

Перші сторіччя I тис. н.е. в історії міста і прилеглих територій пов'язані з просуванням численних народів, які йшли з глибин Азії до кордонів Римської імперії – час Великого переселення народів. Саме до цього періоду відноситься поховання варварського ватажка, випадково відкрите на Ігреньському півострові, поблизу колишнього с. Стара Ігрень у 1959 р. З цього поховання походить золота діадема, прикрашена кольоровими напівдорогоцінним камінням, оздобі одягу та зброї. Культурна належність поховання визначається як гунська.

Перші за часом виникнення слов'янські поселення в межах сучасного м. Дніпро належать так званій пеньківській археологічній культурі VI–VIII ст.

Під час будівництва у 1999 – 2000 рр. Південного мосту на правому березі р. Дніпро, досліджено поселення з матеріалами пеньківської культури. Ще одне поселення цього часу досліджено у 2007 р. в урочищі Підкова II на Поповому мисі Ігреньського півострова.

У добу Київської Русі по р. Дніпро проходив стародавній торговий шлях «з варяг у греки», що сполучав Балтійське і Чорне моря. Серйозною перепорою на цьому шляху були Дніпровські пороги. Подолати цю небезпечну ділянку (65 км) униз або вгору р. Дніпро будь-яка флотилія була спроможна за допомогою людей, які добре знали ці місця. Тому на території Ігреньського півострова та Лоцманської Кам'янки у XII–XIII ст. існували поселення, де за певну платню можна було найняти людей, що могли провести судна

порожистою частиною течії р. Дніпро. Знахідки, зроблені на цих поселеннях, свідчать про інтенсивні торговельні відносини їх населення як з Київською землею, так і з кочівниками – половцями, вежі яких стояли поруч із слов'янськими житлами.

У XVI–XVII ст. р. Дніпро залишалася головною транспортною артерією, що поєднувала Україну та Запоріжжя. Значення річки було зумовлене відносною небезпекою перевезень та великим поширенням промислів. Крім цього, нерегулярність та малі обсяги перевезень дозволяли використовувати невеликі судна, які або досить легко минали річкові перешкоди, або, у особливо небезпечних місцях, могли бути перетягнуті суходолом. У цей час на території міста на дніпровських островах та берегах існували тимчасові козацькі поселення.

На початку XVIII ст. з припиненням військових дій, та зміною кордонів між Російською та Османською імперією (на дніпровському лівобережжі він пройшов по р. Самара) внаслідок Прутського миру 1711 р., судноплавство по р. Дніпро в районі порогів було повністю припинено. Відновлення сполучення Дніпром відбулося під час російсько-турецької війни 1735–1739 рр.

У 1736 р. на Ігреньському півострові було споруджено фортифікаційну споруду Усть-Самарський ретраншемент. Це укріплення повинно було контролювати стратегічно важливі переправи через річки Дніпро та Самару, а також виконувати функції однієї з основних баз постачання російських військ, що діяли на Кримському напрямку.

Таким чином, на берегах та островах русла р. Дніпро в межах сучасного м. Дніпро сконцентрована значна кількість пам'яток археології від доби палеоліту до XVIII ст. Переважну більшість цих пам'яток виявлено у зв'язку із спорудженням Дніпрогесу в 1932 р. Підняття рівня води на 2–3 м спричинило затоплення, деяких

островів і піщаних мілин та розпочало активне руйнування берегової смуги з археологічними культурними відкладеннями. З 1932 р. й до сьогодні берегова смуга у деяких місцях зруйнована більш ніж на 100 м углиб материка. Процес руйнації берегів р. Дніпра унаслідок розмиву має місце і сьогодні. Значна частина археологічних пам'яток (поселень, могильників та фортифікаційних споруд), що розташовувалися на островах, піщаних косах та низинних ділянках першої надзапальної тераси, або повністю опинилися під водою, або були частково затоплені. Культурний шар тих пам'яток, що уникли затоплення, руйнується розмивом берегів, внаслідок чого на дно річки потрапляє значна кількість давніх артефактів.

Ігреньська історико-культурна заповідна територія, Самарський район, північно-західна частина Ігреньського півострова, простягається із заходу на схід від берега р. Дніпро до траси, що з'єднує ж/м «Сонячний» та ж/м «Придніпровськ» (вул. Гаванська); з півночі на південь від колишнього сел. Стара Ігрень (вул. Дежньова) до території Дніпропетровського геріатричного пансіонату.

Сучасний Ігреньський (Огринський) півострів, розташований на лівому березі р. Дніпро, у гирлі його лівої притоки р. Самара, у давнину являв собою великий острів. З півночі цей острів омивала р. Самара, з заходу і півдня – р. Дніпро. Зі сходу його відокремлювала від лівого берега р. Дніпро, широка долина – давнє русло протоки р. Самара – р. Шиянка. Після спорудження у 1954 р. Придніпровської ТЕС через долину р. Шиянка було прокладено дві потужні дамби, що з'єднали Ігреньський острів з материком у його північній та південно-східній частині та перетворили його на півострів. Зараз на території півострова розташовується житловий масив Придніпровський Самарського району м. Дніпро.

Геологічна будова Ігреньського півострова типова для Дніпровських островів. Сприятливе для життя природно-географічне

середовище цієї місцевості стало головною причиною появи тут людини вже у добу палеоліту – близько 40 тисяч років тому. Всього на Ігреньському півострові у різні роки було виявлено понад 20 пам'яток археології, серед яких – поселення і могильники кам'яної доби (палеоліту, мезоліту, неоліту), енеоліту та доби бронзи, середньовіччя та XVII–XVIII ст.

Дослідження археологічних пам'яток Ігреньського півострова було розпочато на початку 30-х рр. XX ст. у зв'язку з будівництвом Дніпрогесу. Вперше крупномасштабна археологічна розвідка була проведена на півострові у 1931 р. Про результати цієї розвідки Д.І. Яворницький повідомляв наступне: «На трьохкутнику, що утворюється Дніпром, Самарою та Шиянкою, знайдено силу культурних пам'яток різного часу. Найцікавіше надзвичайне поширення на цій площі культурних шарів з неолітичним матеріалом, що розкидані по всій площі, особливо по берегах, майже без перерви. Можливо це з'явище указує на той шлях, яким сунула на Дніпро ця культура з Донеччини. На цій же площі знайдено фрагменти кераміки Північно-Кавказський, велика сила камфорного череп'я візантійського типу, кераміка староукраїнська. Недалеко від берега Дніпра знайдено залишки якогось городища, що розташоване під горою, в іншому місці знайдено цілий некрополь. Розвідка цієї місцини не закінчена».

У результаті розвідки 1931 р. на Ігреньському півострові було виявлено 5 поселень, які в документації Днірогесівської експедиції зазвичай називалися «стоянки», з різночасовим археологічним матеріалом, датованим від доби мезоліту до середньовіччя. У наступному 1931 р. на території півострова виявлено ще 13 археологічних пам'яток, до складу яких, крім поселень, входили і ґрунтові могильники. Роботи проводилися під керівництвом одного з двох старших археологів експедиції М.О. Міллера. У 1932 р. і цим

дослідником на стоянці Ігрені-8 були проведені невеликі за обсягами розкопки, а саме – здійснено зачистку берега впродовж 22 м. Ним же було виявлено та частково досліджено стоянки Ігрені-3 та Ігрені-5. На останньому поселенні розкопками 1932 р. було досліджено площу 68 кв. м. Поселення датовано ранньонеолітичним часом.

У тому ж 1932 р. археолог А.В. Добровольський здійснював дослідження культурних шарів стоянок Ігрені 1, 2, 3, 4а, 6а, 7, 13.

Подальші дослідження археологічних пам'яток Ігренського півострова у 1930-х рр. продовжували співробітники Запорізького музею Дніпрогесу М.Г. Філянський та М.С. Мушкет.

Під час Другої світової війни у 1942 р. на Ігренському півострові працював один із археологічних загонів нацистської організації «Аненербе» (нім. Ahnenerbe – «Спадок предків»). По закінченню війни, у 1945 – 1946 рр. на археологічних пам'ятках Ігрені проводила розкопки експедиція Інституту археології АН УРСР під керівництвом А.В. Добровольського. Дослідження неолітичної стоянки Ігрені-5 у 1947 р. здійснював О.В. Бодянский. У 1956 р. В.О. Мізін виявив і дослідив на Ігренському півострові житло доби пізньої бронзи.

У 1950-х – 1960-х рр. пам'ятки археології Ігренського півострова неодноразово відвідувала та здійснювала на них збори підйомного матеріалу співробітник Дніпропетровського історичного музею археолог Л.П. Крилова.

Упродовж 1950 – 1980 рр. на Ігренському півострові постійно проводили збори підйомного матеріалу численні краєзнавці – аматори, такі як О.І. Привалов, брати В.В. та Е.В. Бінкевичі, В.В. Волонкін, Є. Шматченко, Л.С. Козинко, О.С. Ступник, П.М. Євстратов, Є. Богуш та інші.

У 1974 р. розкопки на багат шаровому поселенні Ігрені-8 були поновлені Інститутом археології АН УРСР, експедиція якого під

керівництвом Д.Я. Телегіна з перервами працювала на пам'ятці майже два десятиріччя (1973-1976, 1978, 1982, 1986, 1988 та 1990 рр.).

Особливою насиченістю пам'ятками археології, основною з яких є багатошарове поселення Ігрені-8 («Ігренська стоянка-VIII» охоронний №1417), відзначається північно-західна частина Ігренського півострова. Враховуючи це, рішенням Дніпропетровського облвиконкому № 447 від 24.11.1988 р. та рішенням Дніпропетровського міськвиконкому № 151 від 04.03.1991 р. була створена Державна історико-культурна заповідна територія на Ігренському півострові.

На час прийняття рішень на вказаній території було відомо 10 об'єктів культурної спадщини як тих що перебували на державному обліку, так і щойно виявлених:

- 1) Ігренська стоянка-VIII (охоронний №1417);
- 2) Могильник доби ранньої бронзи III–II тис. до н.е. (охоронний №1429);
- 3) Поселення багатошарове (охоронний №1418);
- 4) Поселення епохи бронзи – раннього залізного віку «Любина могила»;
- 5) Землянка запорізьких козаків XVI–XVIII ст.;
- 6) Кладовище періоду запорізького козацтва XVI–XVIII ст.;
- 7) Поселення епохи неоліту – сурська культура IV тис. до н.е. (поселення Ігрені-5);
- 8) Вал Української укріпленої лінії XVIII ст.;
- 9) Могильник III–II тис. до н.е.;
- 10) Кладовище XVIII – поч. XX ст.

Враховуючи наявність цих пам'яток, були визначені наступні межі заповідної території:

- У напрямі захід – схід: від берегової смуги р. Дніпро до траси, що з'єднує ж/м «Сонячний» з ж/м «Придніпровськ» (вул. Гаванська);
- У напрямі північ – південь: від сел. Стара Ігреня (вул. Дежньова) до території Будинку-інтернату ветеранів праці (зараз Дніпропетровський геріатричний пансіонат);
- Територія острова Старуха (о. Мийка).

Розвідками Дніпропетровської цільової археологічної експедиції під керівництвом В.А. Ромашка, встановлено, що за станом на 2007 р. такі пам'ятки, як землянка запорізьких козаків XVI–XVIII ст., кладовище періоду запорізького козацтва XVI–XVIII ст. та могильник III–II тис. до н.е. повністю зруйновані унаслідок антропогенної діяльності – вибірками ґрунту під час створення промислових зон, піщаним кар'єром тощо. Ці дані були підтверджені у 2017 р. дослідженнями експедиції Державного підприємства «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України, під керівництвом Д.Л. Тесленка. Крім того, останнім дослідником зазначається, що виділення окремих пам'яток, як багат шарового поселення №1418 та поселення епохи бронзи – раннього залізного віку «Любина могила» – є штучним і недоцільним. Дані стратиграфії та археологічні знахідки свідчать про існування одного великого багат шарового поселення, нижня хронологічна межа якого може бути визначена часом доби ранньої бронзи, а верхня – XVIII ст.

Таким чином, на сьогодні в межах Ігренської заповідної території збереглося 6 пам'яток археології: «Ігренська стоянка-VIII» (охоронний №1417) на о. Мийка, «Могильник доби ранньої бронзи III–II тис. до н.е.» (охоронний №1429), «Поселення» (охоронний №1418), «Поселення епохи неоліту» (Ігреня-5), «Кладовище XVIII – поч. XX ст.» та так званий «Вал Української укріпленої лінії XVIII ст.»

– фрагмент оборонного валу фортифікаційної споруди XVIII ст. «Усть-Самарського ретраншементу», розташований на о. Мийка.

Підсумовуючи наведене вище, можна констатувати, що територія сучасного міста Дніпра була заселена з давніх часів. Береги Дніпра і Самари були густо заселені, про що свідчать численні стоянки, поселення, ґрунтові та курганні могильники та пов'язані з ними рухомі предмети, що в комплексі мають визначення – об'єкти культурної спадщини.

Пам'ятки археології презентують здебільшого дописемний період в історії суспільства і довгі часи були єдиним джерелом інформації про шляхи розвитку людства.

Зважаючи на неоціненну значущість пам'яток археології, законодавець визначив для них єдину можливу форму власності – державну.

Нажаль, на сьогодні межі пам'яток археології в місті не визначені. Відповідно до Земельного Кодексу України (ст. ст. 53; 54), землі під пам'ятками відносяться до земель історико-культурного призначення, але земель історико-культурного призначення в кадастрі міста немає.

Зберігаючи, вивчаючи, відкриваючи археологічні об'єкти ми повинні розуміти, що культурна спадщина міста, області, країни є складовою частиною світової культурної спадщини і належить всьому людству. Нам тільки довірено зберігати її.

Пам'ятки історії та монументального мистецтва.

Відповідно до статистичних даних, за радянських часів на державний облік було взято 263 пам'ятки історії та монументального мистецтва м. Дніпра. Після прийняття Закону України «Про охорону культурної спадщини» частина з них була інвентаризована і за результатами включена до ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ, частина у

2008 році втратила статус пам'яток як такі, що не відповідали критеріям, інші втратили статус пам'яток, оскільки потрапили під дію Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» 09.04.2015 №317-VIII.

На теперішній час **ЧИННИЙ ПЕРЕЛІК** пам'яток м. Дніпра включає 187 об'єктів, які зберігають свій статус на підставі п.5 ст.1 Закону України «Про охорону культурної спадщини».

Аналітика чинного переліку пам'яток

Відповідно до «Порядку обліку об'єктів культурної спадщини», затвердженого наказом Міністерства культури України від 11.03.2013 № 158 (зі змінами), науково-методичною радою Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей, у межах наданих повноважень (наказ управління культури національностей і релігій від 05.03.2018 р. № 17) був переглянутий **ЧИННИЙ ПЕРЕЛІК** пам'яток історії та монументального мистецтва м. Дніпра.

За результатами перегляду, встановлено, що з наявних у **ЧИННОМУ** переліку 187 пам'яток:

- 63 не відповідають сучасним критеріям пам'ятки;
- 124 відповідають сучасним критеріям пам'ятки, або ж вимагають ґрунтового наукового дослідження з метою визначення предмету охорони.

Пам'ятки, що не відповідають критеріям

63 пам'ятки зі 187 були визначені такими, що не відповідають критеріям пам'яток і пропоновані до не включення до **ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ**. Здебільшого це об'єкти, що слугували цілям радянської комуністичної пропаганди та не мають предмету охорони відповідно до норм чинного законодавства. З них:

24 пам'ятні знаки, встановлені протягом 1960-1980-х рр. на честь певних подій та осіб в радянській історії. Найпоширенішими об'єктами цієї групи є пам'ятники заводчанам, загиблим на фронтах Другої світової війни, що у радянські часи споруджувалися фактично кожним заводом (фабрикою) за типовими проектами.

У ході проведеної інвентаризації встановлено, що усі ці об'єкти не мають художньої цінності, розташовані на закритих режимних територіях промислових підприємств або при заводських ділянках, а отже можливість вільного доступу до них відсутня.

11 пам'ятних місць, що умовно пов'язані з революційними подіями 1905 – 1907 та 1917 – 1921 рр. та не зберегли автентичних складових.

Ці місця були позначені пам'ятними знаками (дошками), які були демонтовані в ході виконання вимог Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» або втрачені раніше.

27 будинків, що пов'язані з революційними подіями 1905 – 1907 та 1917 – 1921 рр. та діячами цього періоду та не зберегли автентичних складових як пам'ятки історії.

Ці будинки були позначені пам'ятними дошками, які так само були демонтовані в ході виконання вимог Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» або втрачені раніше.

8 об'єктів з даної групи були також обліковані як пам'ятки архітектури національного та місцевого значення (охоронні №№ 1536, 2213, 1521, 1522, 1524, 1526, 1527, 2080), 2 – пропоновані до затвердження у статусі щойно виявлених об'єктів архітектури (охоронні №№ 1535, 6158). Зважаючи на відсутність історичної

цінності цих об'єктів, пропонуватися для занесення до ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ вони будуть за єдиним видом – «архітектура».

1 гудок заводу ім. Петровського 1887 р., який був переміщений для зберігання до народного музею ПАО ЄВРАЗ ДМЗ, а отже втратив ознаки нерухомого об'єкту культурної спадщини.

Усі зазначені 63 об'єкти не можуть бути в подальшому занесені до ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ, оскільки не відповідають критерію автентичності та іншим критеріям пам'яток, визначеним Постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 р. № 1760 «Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України», а отже включення їх до історико-архітектурного опорного плану м. Дніпра не є доцільним.

Пам'ятки, що відповідають критеріям.

Загальна кількість об'єктів культурної спадщини міста, що за своїми ознаками відповідають критеріям пам'яток історії та монументального мистецтва, а отже мають бути враховані у історико-архітектурному опорному плані – **142**. З них:

124 пам'ятки – це пам'ятки з ЧИННОГО ПЕРЕЛІКУ, що були узяті на державний облік відповідно до вимог радянського законодавства та на сьогодні відповідають визначеним критеріям пам'яток або вимагають більш ґрунтовного наукового дослідження з метою визначення предмету охорони.

12 пам'яток занесені до ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ: 5 – за категорією національного значення, 7 – за категорією місцевого значення.

6 щойно виявлених об'єктів культурної спадщини, затверджених відповідними наказами управління культури,

національностей і релігій Дніпропетровської обласної державної адміністрації.

Зазначимо, що відповідно до історико-архітектурного опорного плану, затвердженого рішенням Дніпропетровської міської ради від 25.07.2007 № 2/7, статус щойно виявлених пропонувалося надати 27 пам'яткам історії та монументального мистецтва.

У ході аналізу зазначеного переліку 2007 р. було встановлено, що 17 об'єктів з нього пропонувалося також включити до пам'яток за видом «архітектура». Визнаючи пріоритет пам'ятки за видом «архітектура» та розуміючи, що кожна пам'ятка архітектури має історію створення та існування в часі, не бажаючи задвоювати облік пам'яток, при перегляді ці 17 об'єктів були відхилені та не пропонуються для включення до оновленого історико-архітектурного опорного плану.

5 пам'яток з переліку 2007 р. – будинки, не рекомендовані до обліку як пам'ятки історії, так як є типовими багатоповерхівками, в окремих квартирах яких проживали відомі особистості, що робить проблемним визначення предмету охорони такого об'єкту. Наприклад, № 499 – багатоквартирний будинок, в якому мешкала народна артистка СРСР З.С.Хрукалова; № 519 – багатоквартирний будинок, в якому народився і мешкав О.Галич; № 535 – сучасний приватний будинок, в якому мешкав правозахисник І.Сокульський ; № 545 – багатоквартирний будинок, в якому мешкав К.Є.Котов; № 559 – багатоквартирний будинок, в якому мешкав А.Ф.Кащенко.

5 об'єктів з переліку 2007 р. включені до оновленого ПЕРЕЛІКУ виявлених об'єктів культурної спадщини міста.

Аналізуючи зазначену сукупність пам'яток та враховуючи їхню специфіку, були умовно виділені періоди в історії міста, з якими пов'язані ті чи інші об'єкти культурної спадщини:

І. До 1917 р. – дорадянська доба.

II. 1917 – 1938 рр. – доба революції, встановлення та утвердження радянської влади.

III. 1939 – 1945 рр. – період Другої світової війни.

IV. 1946 – 1990 рр. – післявоєнний період радянської доби.

V. З 1991 р. – доба незалежної України.

I. До 1917 р. Історія заселення сучасної території м. Дніпро сягає набагато давніших часів, ніж офіційна дата заснування міста. Знаходячись в центрі Дикого Поля, на перетині важливих торговельних шляхів, ця територія здавна була осередком важливих військово-політичних подій. Колонізацію Дикого Поля розпочало українське козацтво ще наприкінці XVI ст. після виникнення Запорозької (Базавлуцької) Січі (1590 - 1638).

Нерідким явищем цього часу були татарські набіги територію Дикого Поля. За наведеними Д.І. Яворницьким народними переказами, що знайшло підтвердження у окремих знахідках археологічного характеру, у 1660 р., в гирлі р. Самари (територія Ігреньського півострова, в сучасних межах м. Дніпра) запорозькі козаки на чолі з кошовим отаманом Іваном Сірком вщент розбили татарське військо. На вшанування цієї події на території Ігреньського півострова (вул. Гаванська) було встановлено пам'ятний знак, а саме пам'ятне місце битви запорожців з татарами узятє на облік як пам'ятка історії (охоронний № 1442). Археологічні дослідження зазначеного місця битви не проводилися, межі та потужність археологічного культурного шару не встановлена, територія пам'ятки не визначена.

У 1688 р. за розпорядженням уряду Московської держави для захисту Гетьманщини від татар і контролю над Запорозькою Січчю була споруджена Новобогородицька фортеця (Старосамарський ретраншемент) – тимчасове дерево-земляне укріплення змішаного

баштово-бастіонного типу. В 1711 р., на виконання умов Прутського миру, фортеця була зруйнована - вали зрито, рови засипано, розібрано всі дерев'яні башти, церковну споруду демонтовано.

Під час чергової російсько-турецької війни 1735-1739 рр. фортецю відбудували під керівництвом фельдмаршала Б.Х. Мініха, однак вона не була відновлена в своєму першопочатковому вигляді. Залишки валів фортеці збереглися на північній околиці селища Шевченко (Самарський район), на березі р. Самара і є пам'яткою історії національного значення (охоронний № 040004-Н).

У середині XVIII ст. на сучасній території міста виникають козацькі поселення – с. Половиця (в районі сучасних вулиць Ливарної, Ламаної, Успенської площі, Барикадної, Січових Стрільців, Троїцької площі), що у 1787 р. лягло в основу новозаснованого м. Катеринослав, с. Лоцманська Кам'янка (сучасна південно-східна правобережна частина міста на пагорбі між ж/м Перемога-6 і селищем Старі Кодаци) та с. Мандриківка (на північ від Лоцманської Кам'янки), що також в подальшому злилися з містом.

В результаті російсько-турецьких воєн 1768 – 1774 рр. та 1787 – 1791 рр. землі Південної України відходять до Російської імперії й починають активно колонізуватися російським урядом. Щоб керувати цими землями, потрібен був адміністративний центр. Таким центром мав стати Катеринослав. 18 червня 1775 р. на генеральній мапі Азовської губернії було означено місце розташування губернського центру, а 14 жовтня складено план запроектованого губернського міста на р. Кільчені при впадінні у Самару (так званий «Катеринослав Кільченський» або «Катеринослав І»).

Після з'ясування непридатності обраного місця розташування губернського центру (під час весняних і осінніх повеней все заливалося водою, що призводило до спалахів епідемій та інших негативних наслідків), наказом Катерини II від 22 січня 1784 р.

Катеринослав перенесли на правий берег Дніпра на підвищену місцевість.

Датою офіційного заснування правобережного Катеринослава вважають 1787 р. і пов'язують з урочистим закладенням Спасо-Преображенського собору, перший камінь до фундаменту якого поклала Катерина II під час своєї подорожі південними землями.

За розпорядженням князя Потьомкіна, на всьому шляху подорожі імператриці з Петербургу до Криму через кожні 10 верст були розставлені кам'яні верстові знаки, що мали слугувати дороговказами. Єдиний верстовий знак, що зберігся на території міста, розташований на Соборній площі біля Преображенського собору, є фактично найстарішою кам'яною спорудою Катеринослава-Дніпра та має статус пам'ятки місцевого значення (охоронний № 1435).

З цього часу починається історія Катеринослава, як губерньського міста, поступово забудовується його центральна частина. Серед найбільш ранніх об'єктів міста, що збереглися до нашого часу і мають статус пам'яток історії – канцелярія генерала Інзова 1810 року побудови (проспект Дмитра Яворницького, 64, охоронний № 1525) яку у травні 1820 року відвідував поет Олександр Пушкін під час свого перебування у Катеринославі. Зараз у будівлі розміщується відділ Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д.І. Яворницького «Літературне Придніпров'я».

У цей же період на мапі міста з'являється будинок міської садиби по вул. Петербурзькій (сучасна вул. Князя Ярослава Мудрого, 11), придбаної дворянином А.М. Фадєєвим, котрий у 1815 р. був призначений на службу в Новоросійську контору Опікунства іноземних поселенців. Будинок увійшов в історію завдяки його непересічним мешканцям – династії Фадєєвих, до якої належали, зокрема, відома письменниця-романістка О.А. Ган та мислитель,

окультист, письменниця, засновниця теософського товариства О.П. Блаватська. З 2004 р. у будинку розміщується Музейний центр О.П. Блаватської та її родини – відділ Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д.І. Яворницького. З 2018 р. будинок має статус пам'ятки національного значення (охоронний № 040025-Н)

У 1840-х рр. у центральній частині міста будується особняк А.С. Понятовського (вул. Троїцька, 1), у якому в 1860-х рр. починає діяти «Маріїнське жіноче училище першого розряду» - найстаріший навчальний заклад міста, що зберіг свою функцію до теперішнього часу. Будинок, у якому зараз розташовується КЗО НВК № 33 «Маріїнська багатoproфільна гімназія - загальноосвітній навчальний заклад I ступеня» ДМР, має статус щойно виявленого об'єкта культурної спадщини (історії).

Під час Кримської війни 1853–1856 рр. Катеринослав став відігравати роль тилового центру. Через нього до Криму рухалися постійні потоки військових, транспорт з матеріальним забезпеченням армії. На території міста було розгорнуто тимчасові військові шпиталі для лікування поранених захисників Севастополя. Померлих від ран солдатів, матросів, офіцерів ховали в окремих або братських могилах на міському цвинтарі, що отримав назву «кладовище Севастопольців». За різними даними, тут поховано від 10 до 40 тисяч учасників російсько-турецької війни. У подальшому кладовище функціонувало до 1949 року, на його території здійснювалися поховання як звичайних городян, так і військових (учасників російсько турецької війни 1977 – 1978 рр., революційних подій 1917 – 1921 рр., Другої світової війни). Наводять дані щодо факту поховання тут жертв Голодомору 1932-1933 рр. У 1955 р. на території Севастопольського кладовища створено парк, в результаті чого усі наявні поховання були знівельовані, натомість споруджено меморіал загиблим учасникам битви за Севастополь: зведено курган

з монументом, створена «Алея Героїв» з 8 бронзових погрудь (є пам'яткою історії, охоронний № 1470). Офіційні дані, чи проводилися перепоховання останків воїнів-севастопольців з численних братських та індивідуальних могил, відсутні. Серед знищених на території парку поховань – могила Почесного громадянина міста, підприємця та мецената О.М. Поля. У південно-східній частині парку збереглася могила українського поета, фольклориста, етнографа І.І. Манжури (є пам'яткою історії, охоронний № 1471).

З іменем І.І. Манжури пов'язана ще одна пам'ятка історії - «Книжкова крамниця Єгорової С.В., де бував Манжура І.І.» (просп. Дмитра Яворницького, 40, охоронний № 6157), що була збудована у другій половині ХІХ ст. і стала своєрідним осередком культурного життя міста, де зустрічалися представники тогочасної інтелігенції.

Серед діячів міста другої половини ХІХ ст. окреме місце належить О.М. Полю - підприємцю, меценату, Почесному громадянину міста, який зробив величезний внесок у промисловий розвиток, наукове та культурне життя Катеринослава та регіону. У нагірній частині міста, на площі Соборній, 10, зберігся будинок, збудований на замовлення О.М. Поля у 1870-х роках, у якому він жив та працював до своєї смерті у 1890 р. У 2019 році будинок занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України як пам'ятку історії місцевого значення (охоронний № 79-Дп).

Низка пам'яток міста початку ХХ ст. пов'язана з життям та діяльністю історика, археолога і етнографа, першого директора історичного музею – Д. І. Яворницького. Це пам'ятки національного значення «Будинок історичного музею імені Д. І. Яворницького» (просп. Дмитра Яворницького, 16, охоронний № 040001-Н), «Будинок, де жив та працював історик, археолог і етнограф Д. І. Яворницький» (площа Шевченка, 5, охоронний № 040003-Н), збудовані у 1905 р., а також «Могила історика, археолога і

етнографа Д. І. Яворницького» (біля будинку історичного музею, охоронний № 040002-Н).

У 1902 р. на добровільні благодійні внески мешканців Катеринослава відкривається перша міська публічна бібліотека (будівля по вул. Володимира Мономаха, 3), яка діяла у цьому приміщенні до 1927 року. Після цього призначення будівлі неодноразово змінювалося. У 1949 році тут розташувалася новостворена міська Публічна бібліотека і діяла аж до 2000-х рр. На сьогодні будівля, від якої у автентичному вигляді зберігся лише лицьовий фасад, що виходить на просп. Дмитра Яворницького, є пам'яткою історії місцевого значення (охоронний № 2217).

До цього ж часу відноситься найстаріша пам'ятка монументального мистецтва міста, що збереглася до нашого часу – пам'ятник поетові О.С. Пушкіну (охоронний № 1600-Дп), що розташований на проспекті Пушкіна та був споруджений у 1901 р. Бронзове погруддя поета на гранітному постаменті створено з ініціативи та на кошти місцевої інтелігенції за проектом катеринославського архітектора Г. І. Панафутіна та петербурзького скульптора І. Я. Гінцбурга.

Події 9 (22) січня 1905 р. у Петербурзі, що поклали початок першій демократичній революції в Російській імперії 1905 – 1907 рр., спричинили хвилю страйків, які охопили, зокрема, й Катеринослав, що на той час перетворився на потужний промисловий центр. 10 жовтня 1905 р. катеринославці приєдналися до Всеросійського жовтневого політичного страйку. У цей день застрайкували всі заводи, трамваї, залізниця, у Вищому гірничому училищі пройшли дозволені збори студентів.

11 жовтня 1905 р. на розі вулиці Кудашівської (сучасна Барикадна), учнями середніх учбових закладів та студенти Катеринославського вищого гірничого училища була збудована

барикада з підручних матеріалів. Внаслідок сутичок з військовими загинуло близько 8-10 осіб.

Об'єкти культурної спадщини міста, пов'язані з цими подіями, представлені пам'ятними знаками: «Місце спорудження барикади учнями середніх учбових закладів та студентами Катеринославського вищого гірничого училища» (вул. Барикадна, 2, охоронний № 1436), «Місце розстрілу 10-тисячної демонстрації залізничників» (вул. Філософська, 21, охоронний № 2081) та вимагають окремого дослідження з метою встановлення наявності автентичних складових.

II. 1917 – 1938 рр. Починаючи з лютневої революції 1917 р. у Петрограді, Катеринослав перетворюється на арену запеклих боїв, що точилася між представниками різних політичних сил та угруповань.

Вже у березні 1917 р. у місті створено тимчасовий губернський виконавчий комітет громадських і робітничих організацій. Одночасно виникають й інші організації, які визначалися як владні структури – Катеринославська рада робітничих і солдатських депутатів і Українська губернська рада.

Після більшовицького перевороту у жовтні (листопаді за новим стилем) 1917 р. та прийняття у другій половині листопада Українською Центральною Радою III Універсалу протистояння загострюється та переростає у відкриту боротьбу за владу.

На початку 1918 р., з 7 до 11 січня, відбулися запеклі бої за Катеринослав між силами Української Народної Республіки та Радянської Росії. Одним із епіцентрів боротьби став центр міста. Протягом 8 січня червоні загони захопили більшість підприємств Катеринослава (Брянський завод, залізничні майстерні), робітничі райони: Чечелівку, Кодаци, станцію Горяїнове. 10 січня війська УНР в Катеринославі капітулювали. Останні гайдамацькі загони склали

зброю 11 січня. Місто опинилося під контролем більшовиків, було офіційно повідомлено про встановлення радянської влади.

Утім, боротьба за владу на цьому не скінчилася. Протягом короткого часу влада у місті переходила із рук в руки двадцять два рази.

У грудні 1918 р. Катеринослав захопили махновсько-більшовицькі війська та утримували місто дві доби – 30 та 31 грудня.

Але вже 1 січня 1919 р. полк «Січових стрільців-Вільних козаків» під командуванням отамана Р.І. Самокиша в результаті стрімкого наступу відновив владу Директорії у місті.

4 січня 1919 р. козаки та січові стрільці, які загинули під час боїв із махновсько-більшовицькими військами, були з почестями поховані на кладовищі Соборної площі. У радянську добу місце поховання козаків та січових стрільців було знищене, як і інші поховання «ворогів революції».

Через таку політику більшовиків, відомі на сьогодні пам'ятки періоду революційних подій 1917 – 1921 рр. на жаль, представляють виключно більшовицьку сторону конфлікту. На території м. Дніпра це 4 місця поховання: на меморіальному кладовищі, що на площі Соборній (охоронний № 1472), по вул. Дзеркальній (охоронний № 1489), вул. Каруни (охоронний №1462) та вул. Чаплінській (охоронний № 1477). Окрім того, пам'яткою цього періоду є бронеplatforma панцирника, яка була побудована робітниками колишнього Брянського заводу у 1918 р. та брала участь у революційних подіях (встановлена на проспекті Сергія Нігояна, охоронний № 1459).

Решта об'єктів цієї доби, що не містили поховань, а лише прославляли «подвиги борців за радянську владу» (пам'ятники, пам'ятні знаки та дошки), були виключені з Переліку пам'яток міста на виконання Закону України «Про засудження комуністичного та

націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки».

Після остаточного встановлення наприкінці 1919 р. радянської влади, у місті розпочинається доба «соціалістичного будівництва», з притаманними йому індустріалізацією, колективізацією та політичними репресіями.

У 1926 р. місто отримало назву Дніпропетровськ. Тоді ж більшість вулиць, площ, підприємств і громадських закладів міста були перейменовані на честь діячів комуністичного руху.

Протягом 1920–1930-х рр. Дніпропетровськ перетворився на великий промисловий, економічний і культурний центр України. З 1932 р. – стає центром новоствореної Дніпропетровської області.

За цей час місто пережило два голодомори – 1921–1922 та 1932–1933 рр. та масові політичні репресії, внаслідок яких загинули тисячі мешканців міста.

Разом з тим, протягом зазначеного періоду відкривається низка підприємств міста, вищих та середніх навчальних закладів, працюють визначні вчені.

Окремі пам'ятки історії цього періоду пов'язані з іменем видатного вченого-хіміка, академіка АН СРСР Л.В. Писаржевського: «Університет, у якому працював Л.В. Писаржевський» (просп. Дмитра Яворницького, 36, охоронний № 1531), «Будинок, в якому мешкав Л.В. Писаржевський» (вул. Писаржевського, 5, охоронний № 6288), «Могила Л.В. Писаржевського» (парк ім. Л.В. Писаржевського, охоронний № 1486).

Дві пам'ятки історії увічнюють пам'ять про відомого архітектора О.Л. Красносельського, який зробив вагомий внесок у формування архітектурного вигляду міста: «Будинок, у якому жив О.Л. Красносельський» (вул. Короленка, 14, охоронний № 2089) та

«Могила О.Л. Красносельського» (парк 40-річчя визволення Дніпра, охоронний № 2212).

Слід зазначити, що ціла низка пам'яток історії міста являють собою будинки, школи, університети, лікарні, пов'язані з іменами відомих осіб, які в них жили, навчалися чи працювали (окрім загаданих вище, це, наприклад, лікарня, у якій працював М.Ф. Руднєв (просп. Пушкіна, 26, охоронний № 1546), будинок Гірничого університету, у якому працювала ціла плеяда визначних вчених (просп. Дмитра Яворницького, 19, охоронний № 1528) і т.д.).

У майбутньому доцільно провести окреме дослідження таких об'єктів з метою встановлення автентичних складових та визначення предмету охорони. Особливо проблемним є питання, коли мова йде про багатоквартирні будинки, окремі квартири в яких пов'язані з життям та діяльністю відомих осіб.

III. 1939 – 1945 рр. Після початку радянсько-німецької війни 22 червня 1941 року, німецькі війська швидко просувалися на схід СРСР. У липні цього року на підступах до Дніпропетровська місцевими мешканцями будуються оборонні лінії. Дніпропетровський напрямок захищала головним чином Резервна (згодом 6) армія під командуванням генерал-лейтенанта Н.Є. Чібісова. Фронтом командував генерал армії І. В. Тюленєв.

Радянські війська вели бої з танковими і моторизованими з'єднаннями 1-ої танкової групи ворога під командуванням генерала Клейста.

Для захисту міста також була використана 8-а танкова дивізія полковника Ю. Г. Пушкіна, яка була введена до складу Резервної армії.

Під тиском переважаючих сил ворога, у зв'язку з загрозою захоплення мостів через Дніпро в ніч із 24 на 25 серпня 8-а танкова дивізія відійшла на лівий берег річки.

Понад 2000 студентів дніпропетровських вузів, що стали курсантами артилерійського училища, взяли участь у захисті свого міста. 20 серпня курсанти-артилеристи вступили в бій із гітлерівцями й обороняли місто до останнього дня. Багато хто з них загинув.

Під ударами німецьких військ з'єднання Резервної армії ціною великих втрат забезпечили відступ основних сил 9-ої та 18-ої армій за річку Дніпро до м. Нікополя. Ворог захопив Сухачівку і Діївку, висадився на лівий берег Дніпра, створив плацдарм у районі с. Ломівка, загрожуючи Нижньодніпровську.

Останні оборонні бої на захист міста вели 273-я стрілецька дивізія полковника М. К. Калініна, 230-а стрілецька дивізія полковника Г. А. Кутальова, 255-а стрілецька дивізія полковника І. Т. Замерцева, 275-а стрілецька дивізія генерал-майора М. І. Дратвіна, 26-а кавалерійська дивізія полковника О. О. Носкова, 28-а кавалерійська дивізія полковника Л. Н. Саковича, 8-а танкова дивізія полковника Ю. Г. Пушкіна, 11-а стрілецька бригада, курсанти Дніпропетровського артилерійського училища, авіаційні з'єднання генерал-майора Т. Т. Хрюкіна, Пінська військова флотилія, Полтавське тракторне училище, винищувальні батальйони.

Загиблих у цих боях воїнів ховали здебільшого на місцях боїв, або на місцевих цвинтарях. Лише у повоєнні роки здійснювалися перепоховання до спільних братських могил, здебільшого разом з останками загиблих у боях за визволення міста у 1943 р.

Серед місць поховання, датованих 1941 р.: у правобережній частині міста – «Група могил радянських воїнів» (вул. Дзеркальна, охоронний № 1489), «Братська могила радянських воїнів («Безіменна висота»)» (вул. Велика Діївська, охоронний № 1493), «Братська могила екіпажу бронепоезда» (залізнична станція Дніпро-Лецманська, охоронний № 1475), «Група могил радянських воїнів» (вулиця Сковороди, охоронний № 1491), «Військовий цвинтар» (вул.

Старий Шлях, охоронний № 1492) тощо; у лівобережній частині міста – «Братська могила курсантів артилерійського училища» (вул. Курсантська, охоронний № 1856), «Військовий цвинтар» (вул. Передова, охоронний № 1463), «Група могил радянських воїнів» (вул. Славгородська, охоронний № 2216) тощо.

З приходом нацистських військ у місті був установлений окупаційний режим. Разом із частинами вермахту до міста прибули і спецслужби Райху: фельджандармерія, гестапо, служба безпеки СД, які з перших днів окупації розгорнули жорстоку репресивну діяльність. У першу чергу жертвами репресивної політики окупаційної влади стало єврейське населення міста.

12 жовтня 1941 р. окупаційною владою Дніпропетровська було зроблене оголошення з вимогою усім мешканцям міста єврейської національності зібратися з речами біля центрального універмагу під приводом переселення до гетто. Відібравши у громадян речі, поліція під конвоем направила їх до яру на території лісорозсадника навпроти Транспортного інституту (зараз – парк ім. Ю. Гагаріна). Тут протягом 13 – 14 жовтня близько 11 тисяч осіб були розстріляні чи заживо скинуті до яру. Ці події увічнює пам'ятка історії «Місце розстрілу мирних мешканців під час нацистської окупації» (парк ім. Ю.Гагаріна, охоронний № 1474).

Другим місцем масового знищення населення міста впродовж майже усього періоду окупації став протитанковий рів, споруджений у серпні 1941 р. по дорозі на с. Сурсько-Литовське (зараз – просп. Богдана Хмельницького). За даними архівних джерел, спогадів очевидців та натурних земляних робіт, на цьому місці окрім громадян єврейської національності, були розстріляні члени підпільної організації Амур-Нижньодніпровського району м. Дніпропетровська (серед яких – Галина Андрусенко), учасники підпільного міськкому партії та інші «вороги Райху» (усього 18 – 20

тисяч осіб). В районі протитанкового рову розташована пам'ятка історії «Місце розстрілу та поховання мирних мешканців, підпільників, військовополонених під час нацистської окупації» (вул. Академіка Янгеля, охоронний № 1488). У 2012 р. на територію пам'ятки було здійснене поховання останків розстріляних, виявлені неподалік під час будівельних робіт на стадіоні «Інтер».

Близько 500 мирних мешканців, військовополонених та підпільників були страчені нацистами у дворі школи № 9 («Місце розстрілу мирних мешканців та підпільників під час нацистської окупації», вул. Мостова, 3, охоронний № 1449). Виявлені під час будівництва на цьому місці у 1967 році останки були перепоховані на територію Запорізького кладовища («Братська могила мирних мешканців та підпільників, розстріляних під час нацистської окупації», вул. Запорізьке шосе, охоронний № 1467).

Інші відомі місця масових розстрілів: «Місце розстрілу мирних мешканців під час нацистської окупації» (парк ім. Писаржевського, охоронний № 1453), «Місце розстрілу радянських військовополонених - в'язнів концтабору під час нацистської окупації» в районі Тихвінського монастиря, де під час німецької окупації Дніпропетровська знаходився табір радянських військовополонених (вул. Надії Алексеєнко, охоронний № 1451), «Місце розстрілу хворих психіатричної лікарні та в'язнів концтабору під час нацистської окупації» (вул. Бехтерева, 1, охоронний № 1859).

Для зазначених об'єктів спільним є те, що вони на сьогодні представлені символічними пам'ятними знаками та не мають чітко визначених меж територій. На відміну від останків воїнів – захисників та визволителів міста, останки страчених громадян не підлягали ексгумації у повоєнний період. Зважаючи на це, а також враховуючи описані випадки виявлення під час будівельних робіт останків

розстріляних, існує необхідність проведення історико-археологічних досліджень в районі розташування описаних пам'яток.

Звільнення міста Дніпропетровська й області було частиною великого літнього наступу Червоної армії в 1943 р. У вересні першими на територію нашої області вступили війська Степового та Південно-Західного фронтів. Радянські війська форсували складну природну перепону - Дніпро.

В ніч на 21 жовтня 1943 р. розпочалося форсування Дніпра в районі Нових Кодаків. Першими переправилася і закріпилася на правому березі десантна група 544-го стрілецького полку 152-ї стрілецької дивізії.

Упродовж 23-го та в ніч на 24 жовтня на плацдарм почали переправлятися інші підрозділи 152-ї стрілецької дивізії. Опівдні вони вийшли до третьої лінії оборони в районі північної околиці Діївки-2. Наприкінці дня 24-го жовтня ворог почав відступати. До півночі 544-й полк зайняв Сухачівку та Діївку-1. Одночасно 646-й полк визволив Діївку-2 та Нові Кодаци. Ці події увічнює пам'ятка історії «Місце форсування р. Дніпро радянськими військами» (вул. Набережна Заводська навпроти парку Новокодацького, охоронний № 1861).

Водночас силами 39-ї гвардійської стрілецької дивізії здійснювалося форсування р. Дніпро в районі селища Чаплі. Здійснити переправу планувалося у бік с. Старих Кодак та Лоцманської Кам'янки.

Протягом 22-23 жовтня бійці здійснили кілька невдалих спроб переправи. Човни з гвардійцями потрапляли під прицільний вогонь з правого берега. Особливо кровопролитною стала спроба переправи 23-го жовтня. Однак уже вночі передовий загін гвардійців форсував Дніпро та захопив плацдарм ворога в районі Лоцманської Кам'янки. Запеклий бій тривав цілий день. Вночі переправа відновилася та

продовжилася до самого ранку 25-го жовтня. Дивізія та саперні підрозділи успішно завершили військову операцію. На острові Слави, що опинився в епіцентрі бойових дій, розташована пам'ятка «Місце форсування р. Дніпро радянськими військами» (охоронний №1444). Бійці, що загинули у цих боях, були поховані у братській могилі на території селища Чаплі (вул. Чаплинська, охоронний № 1478).

На ранок 25-го жовтня було звільнено залізничний вокзал та центральну частину міста. Місто було повністю визволене від окупантів.

У повоєнні роки на усій території СРСР, де велися бойові дії та залишилися могили загиблих бійців, здійснювалося так зване «укрупнення військових поховань» - ексгумація останків загиблих з одиночних могил та перепоховання їх до братських. Подекуди виникали цілі військові кладовища та військові дільниці на цивільних кладовищах. Серед найбільших «збірних» кладовищ Другої світової війни на території м. Дніпра – «Меморіальний цвинтар» на Соборній площі (охоронний № 1472), «Військовий цвинтар» у парку імені 40-річчя визволення Дніпра (охоронний № 1468), «Військова дільниця» на міському цвинтарі по вул. Янтарній (охоронний № 1464).

IV. 1946 – 1990 рр. Після завершення Другої світової війни в усіх галузях економіки, культури, освіти та науки міста починаються процеси відбудови: відновлюється робота заводів, фабрик, електростанцій, лікарень, шкіл, вузів, закладів культури та мистецтва.

В цей період у місті також розгортається кампанія з увічнення визначних осіб та подій переважно радянської історії. За відповідними рішеннями міської ради та розпорядженнями органів вищого рівня споруджуються пам'ятники та пам'ятні знаки, частина з яких представлена високохудожніми авторськими роботами, решта –

типовими символічними об'єктами. Увічненню у цей період підлягають в першу чергу учасники бойових дій та руху опору періоду Другої світової війни.

Уже в 1946 році на території парку ім. Т.Г. Шевченка відкрито бронзове погруддя В.П.Каруні – генерал-майору, командир 152-ї стрілецької дивізії, яка визволяла місто (скульптор Бархін С. М., охоронний № 1592).

У 1948-1949 рр., відповідно до наказів Президії Верховної Ради СРСР, у місті відкриваються бронзові погруддя двічі Героїв Радянського Союзу О.М. Федорова (скульптор Діденко О. С., архітектор Колесніков О. О., біля входу в парк Лазаря Глоби, охоронний № 11471-Дп) та А.Я. Брандиса (скульптор Гаврилов Н. І., архітектор Борщ І. О, проспект Слобожанський, охоронний № 11470-Дп).

У 1959 р. на Монастирському (колишньому Комсомольському) острові відкривається пам'ятник Т.Г. Шевченку (охоронний № 1591) – один з найбільших пам'ятників Кобзареві в Україні. Автори 21-метрової чавунної скульптури - скульптор Зноба І. С. та архітектор Ветвицький Л. Р.

У тому ж році на розі просп. Дмитра Яворницького та вул. Гоголя було встановлене гранітне погруддя М.В. Гоголю (скульптори Ситнік О.В., Калишенко Е.П, архітектор Зуєв В.А., охоронний № 1589-Дп).

У 1967 р. відкрито знаковий для міста монумент «Вічна слава» роботи скульпторів Агібалова В.І., та Овсянкіна М.Ф., архітекторів Максименко А.А., та Черкасова Є.Ю. (охоронний № 1503).

Протягом 1960 - 1980-х рр. у місті була встановлена ціла низка пам'ятників діячам науки (М.В. Ломоносову, І.І. Мечникову, М.К. Янгелю, О.М. Макарову, «Алея вчених-медиків»), учасникам бойових дій та руху опору періоду Другої світової війни (Б.А. Кротову, А.Г. Чиркову, Г.П. Савченку, І.П. Ключеву, Володі Дубініну, О.М.

Матросову тощо), пам'ятники та пам'ятні знаки загинлим у роки війни учням, студентам, викладачам середніх та вищих навчальних закладів, військовим частинам, що визволяли місто, а також воїнам-афганцям.

Окремі пам'ятки монументального мистецтва цього періоду присвячені діячам козацької доби в історії України: пам'ятник гетьману Богдану Хмельницькому на території однойменного парку (скульптори Вронський М. К., Олійник О.П., архітектор Левтук О.С., охоронний № 1587) та пам'ятник осавулу запорозького війська, засновнику двох парків на території міста Лазарю Глобі у парку Лазаря Глоби (скульптор Курильов В. Н., архітектор Присяжний К.А., охоронний № 1599).

До цього періоду відноситься ще одна група пам'яток – могили видатних мешканців міста – вчених, військових діячів, що померли у 1970-1980-х рр. та були поховані на центральній алеї Запорізького кладовища: О.П. Чекмарьова – вченого у галузі прокатного виробництва (1902 – 1975 рр.), А.І. Задонцева – вченого у галузі зернових культур (1908 – 1971 рр.), В.А. Лазаряна – вченого-механіка (1930 – 1978 рр.), генерал-лейтенанта П.І. Шкідченка (1922 – 1982 рр.), група могил Героїв Радянського Союзу О.С. Сорокіна, П.А. Риндіна, А.Д. Стеби, В.К. Баранова, Я.Г. Заверталюка, В.П. Юбіна, Героя Соціалістичної Праці В.Т. Шибасєва.

У 1968 р. на цвинтарі житлового масиву Калинівський (колишній Ключко-6) поховано правозахисника Василя Макуха, котрий 5 листопада 1968 р. у Києві на Хрещатику вчинив акт самоспалення в знак протесту проти комуністичної тоталітарної системи, колоніального становища України, політики русифікації та агресії СРСР проти Чехословаччини. У радянські часи вчинок В. Макуха старанно замовчувався, і лише у роки незалежності набув

розголосу. Місце поховання правозахисника має статус щойно виявленого об'єкта культурної спадщини.

V. 3 1991 р. Окремі об'єкти культурної спадщини з'являються на території міста уже в роки незалежності: це пам'ятка монументального мистецтва «Пам'ятник Т.Г. Шевченку», більш відома як «Молодий Шевченко», що встановлена у 1992 р. на вул. Воскресенській (скульптор В.П. Небоженко, архітектор В.С. Положій); щойно виявлені об'єкти культурної спадщини – «Пам'ятник О.М. Полю – відомому громадському діячеві, підприємцю, меценату, Почесному громадянину міста» на проспекті Дмитра Яворницького (скульптор В.П. Небоженко, архітектор В.С. Положій), «Пам'ятник медикам підпільної групи обласної клінічної лікарні ім. І.І. Мечникова, яка діяла в роки нацистської окупації міста» біля хірургічного корпусу лікарні (скульптор В.І. Щедрова, архітектор С.Ф. Таран).

До переліку щойно виявлених об'єктів міста занесена також могила І.Г. Сокульського - українського поета, правозахисника, дисидента (1940 – 1992 рр.), жорстоко побитого агентами КДБ під час пікетування з вимогами незалежності України в Дніпрі, що призвело до його смерті. Могила розташована на цвинтарі по вул. Чаплінській.

Пам'ятки, що занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категорією національного значення.

1. Новобогородицька фортеця (пам'ятка історії національного значення, охоронний № 040004-Н), Самарський район, сел. Шевченко, вул. Новгородська, парк.

Історія виникнення Богородицької (Новобогородицької) фортеці пов'язана з історичними подіями другої половини XVII ст. Так за умовами «Вічного миру» (1686 р.) між Московською державою та Річчю Посполитою Запорізька Січ переходила під верховну владу

московського царя, а Росія була зобов'язана терміново розпочати похід на Крим.

Кримський похід навесні 1687 р. був невдалим. Вину за провал походу під головнокомандуванням В.В. Голіцина переклали на гетьмана І. Самойловича, наслідком чого було зняття його з гетьманства і заслання в Сибір. Булаву гетьмана Лівобережної України отримав Іван Мазепа. 25 липня 1687 р. були підписані Коломацькі договірні статті, за умовами яких український уряд мав збудувати фортецю на лівому березі Дніпра, проти Кодака, а на р. Самарі, Орелі і в гирлах р. Берестової та Орчика.

Будівництво фортеці тривало з березня по серпень 1688 р. здебільшого силами козаків лівобережних полків, а також російських військ за планом інженера-німця, полковника Вільяма фон Залена. Число будівельників фортеці досягало 20000 чоловік.

Посеред фортечної площі була збудована дерев'яна церква «во имя Живоносного Источника Пресвятой Богородицы», за назвою якої і поійменовано фортецю. Окрім церкви було збудовано двір для воєводи, 260 просторих хат (включаючи наказну та 3 воєводські), 1 льодовню, рублену лазню, 2 льохи для пороху, 17 повіток, 7 дворів з шістьма хатами (включаючи світлиці гетьмана Мазепи, генеральної старшини і полковників). З зовнішньої сторони фортеці було запроектовано посад, укріплений фортифікацією.

У спорудженні фортеці на території Вольностей запорізьких козаки з самого початку бачили загрозу позбавити їх свободи і принизити їх військову честь, тому вони не раз висловлювали своє невдоволення в посланнях до гетьмана Мазепи та воєводи фортеці Косагова.

В 1711 р., на виконання умов Прутського миру, фортеця була зруйнована - вали зрито, рови засипано, розібрано всі дерев'яні башти, церковну споруду демонтовано.

Під час чергової російсько-турецької війни 1735-1739 рр. фортецю відбудували під керівництвом фельдмаршала Б.Х. Мініха, однак вона не була відновлена в своєму першопочатковому вигляді.

З 2001 р. на території посаду Новобогородицької фортеці проводилися археологічні розвідки і розкопки експедицією науково-дослідної лабораторії археології Придніпров'я Дніпропетровського національного університету.

Під час археологічних досліджень була виявлена та введена до наукового обігу велика кількість археологічних знахідок: монет польського, німецького, шведського, ординського, російського карбування, матриць печаток, натільних хрестів, предметів побуту тощо.

Фортеця має форму неправильного п'ятикутника, основа якого розташована паралельно р. Самара. Пн-сх. та пд-сх. кути фортеці оформлені у вигляді напівбастіонів, три інші кути мають форму бастіонів. Між бастіонами в валах влаштовано п'ять воріт. Поруч з північно-східними та південно-західними воротами збереглися залишки передворотних укріплень. Навпроти південно-західного бастіону розташовуються залишки валу посаду фортеці.

Основні розміри:

- довжина фасів бастіонів – близько 50 м;
- довжина фланків бастіонів – близько 30 м;
- ширина воріт – від 10 м до 20 м;
- залишки передворотних укріплень – близько 30 м;
- залишки валу посаду фортеці – 385 м.

Загальна протяжність валів фортеці – близько 1,8 км.

Територія пам'ятки визначена науково-проектною документацією «Проект зон охорони пам'ятки історії національного значення Новобогородицької фортеці (охор. № 1443) в м. Дніпропетровську» (Наказ Міністерства культури і туризму України

від 16.06.2007 № 661/0/16-07), та становить саму територію фортеці (площа – близько 13,5 га) та 50 м від підшви фортифікаційного валу. Площа території пам'ятки у вказаних межах складає 22,3 га, площа охоронної зони пам'ятки – 56,9 га.

Окрім того, зазначеною науково-проектною документацією були визначені межі зони охорони археологічного культурного шару. У наступні роки, в результаті систематичних археологічних досліджень на прилеглий до Новобогородицької фортеці території, були розширені дані щодо археологічного культурного шару, його потужності та датування: він складається з нашарувань доби бронзи II тис. до н. е., черняхівської культури, пізнього середньовіччя та території посаду Новосергіївської фортеці – Старосамарського ретраншементу XVII–XVIII ст., має потужність 0,5–2,5 м, залягає на глибині 0,2–0,3 м від сучасної поверхні та розміри 1000x700 м (700000 кв. м).

Враховуючи отримані дані, різночасовий археологічний культурний шар навколо фортеці виокремлений в окремий об'єкт культурної спадщини (див. розділ «Пам'ятки археології»).

2. Могила історика, археолога і етнографа Д. І. Яворницького (пам'ятка історії національного значення, охоронний № 040002-Н), Соборний район, просп. Дмитра Яворницького, 16.

Дмитро Іванович Яворницький - український історик, археолог, етнограф академік АН УРСР з 1929 р. Народився 7 листопада 1855 р. у с. Сонцівка Харківського повіту Харківської губернії (нині с. Борисівка, Дергачівського району Харківської області). Здобув освіту на історико-філологічному факультеті Харківського університету (1877-1881 рр.).

Працював на науковій роботі у Харківському університеті, учителем гімназії, викладачем педагогічних курсів в Петербурзі. У

1883 р. обирається членом історико-філософічного товариства при Харківському університеті. У 1884 р. його оголошують «українофілом і сепаратистом» та звільняють з університету. У 1885 р. Яворницький переїжджає до Петербургу, де працює у кількох навчальних закладах. У 1885-1887 рр. пише низку статей про Запоріжжя, а в 1889 р. виходить його праця «Запорожье в остатках старины и предания народа», «Сборник материалов для истории запорожских казаков и Новороссийского края», у 1890 – перший том «Истории запорожских казаков».

У 1891 р. Яворницькому забороняють викладати в середніх навчальних закладах, висилають із Петербурга як політично ненадійного, звинувачують у «пристрастиях к истории Малороссии» і висилають до Середньої Азії (м. Самарканд) чиновником особливих доручень, де він склав «Путеводитель от Баку до Ташкента» (1893 р.). Згодом Яворницький переїжджає до Варшави, працює в архівах. У 1895 та 1897 рр. вийшли другий і третій томи «Истории запорожских казаков».

У 1896 р. захистив магістерську дисертацію в Казанському університеті, працював приват-доцентом у Московському університеті, викладає археологію та історію українського козацтва. З 1902 р. завідував Обласним музеєм ім. О.М. Поля у Катеринославі. У 1927 – 1932 рр. очолює Дніпрогесівську археологічну експедицію.

У 1933 р. з ідеологічних міркувань Д. І. Яворницького було усунуто від роботи в музеї.

5 серпня 1940 р. Д. І. Яворницький помер у своєму будинку на площі Шевченка, 5 та був похований на Севастопольському кладовищі (зараз – Севастопольський парк) у м. Дніпропетровську.

У зв'язку з реконструкцією міського кладовища, на клопотання громадськості та за заповітом самого Д. І. Яворницького 6 липня

1961 р. його прах було перенесено на територію Дніпропетровського історичного музею. На могилі була встановлена надмогильна плита.

У 1967 р. проведена реконструкція: заміна надмогильної плити. В 1995 р. у зв'язку з 140-річчям ДІМ ім. Д. І. Яворницького, на могилі була проведена ще одна реконструкція і урочисто відкритий пам'ятник його засновнику.

Могила (2,0 x1,0 м) облаштована у вигляді квітника. Перед могилою – вмонтовано дві бронзові дошки з текстами.

Територія пам'ятки облицьована гранітними плитами. Праворуч від могили розташовано дві брили рожевого граніту. По центру території пам'ятки розташовується бронзова ростова скульптура вченого в українському національному одязі – шароварах та сорочці, який стоїть босоніж та тримає в руках великого хреста (автори: скульптор В. В. Наконечний, архітектор В. І. Мірошніченко). Висота скульптури – 3 м.

Науково-проектна документація щодо визначення меж та режимів зон охорони не розроблена.

3. Будинок, де жив та працював історик, археолог і етнограф Д. І. Яворницький (пам'ятка історії національного значення, охоронний № 040003-Н), Соборний район, площа Шевченка, 5.

Збудований у 1905 р. за проектом архітектора Л. А. Бродницького на замовлення директора Катеринославського музею, історика, археолога і етнографа Д.І. Яворницького.

Після смерті Д. І. Яворницького у 1940 р., за заповітом, все майно і садиба після його смерті перейшли у власність його дружині Серафимі Дмитрівні.

Відповідно до рішенням Дніпропетровської міської ради від 17 лютого 1941 р., на прохання Серафими Дмитрівни, в оселі вченого відкрито філію історичного музею. За дружиною академіка та її

сестрами була закріплена незадіяна під музей частина: три кімнати, кухня та туалетні приміщення.

У роки нацистської окупації будинок було конфісковано німецькою владою. За цей час будинок зазнав певних втрат, вивезені власні речі родини Яворницьких.

До 1963 р. будинок слугував житловим приміщенням для сестер дружини Д. І. Яворницького - В.Д. і З.Д. Бурякових. Після того, як будинок перейшов у власність історичного музею, 18 червня 1964 р. в ньому була відкрита меморіальна кімната-музей вченого.

У 1980-х роках проведено реставрацію будинку та пристосування його під меморіальний будинок-музей вченого. На головному фасаді будинку встановлено бронзову меморіальну дошку з барельєфним портретом Д. І. Яворницького.

На сьогодні меморіальний будинок-музей академіка Д. І. Яворницького, відкритий після реставрації у 1988 р., відтворює життя і діяльність видатного українського вченого - історика, археолога, етнографа, лексикографа, фольклориста.

Будинок – цегляний (червона цегла), на цегляному цоколі. В плані має Г-подібну форму, з основним прямокутним об'ємом, розміщеним повздовжніми стінами паралельно лінії площі Шевченка, та з невеликим за габаритами північно-західним крилом спрямованим в глибину ділянки. Північно-східний наріжний однопверхового будинку акцентується мезоніном, який завершується увінчуючим карнизом, оперезаним парапетом зробленим у вигляді стилізованих баштових зубців (арочні та стрільчасті), невисоким чотиригранним шатром зі шпилем. За стильовим вирішенням будинок є прекрасним зразком «еклектики» поч. ХХ ст.

Розміри: висота будинку з мезоніном – 8,7 м, висота будинку без мезоніна – 5,1 м. Загальна площа будинку 198,5 кв.м.

Науково-проектна документація щодо визначення меж та режимів зон охорони не розроблена.

4. Будинок історичного музею імені Д. І. Яворницького (пам'ятка історії національного значення, охоронний № 040001-Н), Соборний район, просп. Дмитра Яворницького, 16.

Дніпропетровський національний історичний музей імені Д. І. Яворницького є одним з найстаріших музеїв України. Його історія сягає 1849 р.

Першопочатково зібрання музею були розміщені у Потьомкінському палаці. 18 травня 1902 р. в приміщенні Комерційного училища відкрився обласний музей імені О. М. Поля. Хранителем музею був директор училища А. С. Синявський.

З осені 1903 р. по квітень 1905 р. під наглядом архітекторів Г. К. Сандецького та Г. І. Панафутіна було зведене спеціальне приміщення під розміщення історичного музею на зразок будинку Гофмана в Берліні. Музей побудований у доричному стилі з ліпними фігурами всередині і зовні.

У 1917 р. музей ім. О. М. Поля було перейменовано у перший Народний музей Катеринославщини. Музей поповнюється приватними колекціями, предметами з дворянських будинків, земських установ.

У 1926 р. музей отримує назву Дніпропетровський крайовий історико-археологічний музей. Протягом 1927 – 1932 рр., коли Д. І. Яворницький очолював Дніпробудівську археологічну експедицію, до музею надійшли 40 тисяч одиниць археологічних предметів.

З 1935 р. знову змінюється назва музею, відтепер він – Дніпропетровський історичний музей. У 1940 р. музею було присвоєне ім'я академіка Д. І. Яворницького.

У роки Другої світової війни нанесено значної шкоди як самій будівлі музею, так і музейній колекції. Окупанти вивезли майже всі археологічні експонати і велику кількість інших матеріалів.

У повоєнні роки музей швидко відбудували і він поновив свою роботу. Уже в 1948 р. у його фондах налічувалося 33000 музейних предметів, поряд з іншими відділами був створений відділ радянського суспільства.

У 1970-ті рр. до музею було прибудоване приміщення за проектом місцевого архітектора О. В. Зуєва, в якому розмістилися діорама «Битва за Дніпро», кінолекційний, виставковий і 8 експозиційних залів.

У травні 1977 р. завершене художнє оформлення і обладнання експозиції історичного музею групою Санкт-Петербурзьких художників, очолюваною В. Рівіним та В.Коротковим. Загальне керівництво здійснювала директор музею А. Ф. Ватченко, за що творча група була нагороджена Державною премією України ім. Т. Г. Шевченка.

Будівля цегляна одноповерхова з підвалом, майже квадратна у плані. Загальні розміри: 31,9 x 29,6 x 14,4 м (висота). Головний та бічні фасади прикрашені ліпним декором. Площини фасадів по вертикалі розчленовано колонами, напівколонами та пілястрами, по горизонталі – розкріповано профільованими тягами.

Науково-проектна документація щодо визначення меж та режимів зон охорони не розроблена.

5. Будинок міської садиби XIX століття, де народилась О.П. Блаватська і жила династія Фадєєвих (пам'ятка історії національного значення, охоронний № 040025-Н), Центральний район, вул. Князя Ярослава Мудрого, 11.

Будинок міської садиби збудовано на початку XIX ст. по вул. Петербурзькій (нині – Князя Ярослава Мудрого). Точна дата

побудови невідома. З 1816 по 1834 рр. тут жила сім'я Фадєєвих, що стала своєрідним історичним феноменом.

Фадєєви приїхали до Катеринослава з містечка Ржищева Київської губернії. Голова сім'ї, дворянин Андрій Михайлович Фадєєв (1790 – 1867 рр.), в 1815 р. був призначений на службу в Новоросійську контору Опікунства іноземних поселенців молодшим товаришем головного судді.

Старша дочка подружжя Фадєєвих - Олена Андріївна, в заміжжі Ган (1814 – 1842 рр.) виросла в будинку на Петербурзькій, прославилася як письменниця-романістка, ще за життя прозваною «русской Жорж Санд», «Лермонтовым среди писательниц». Навесні 1842 р. О.А. Ган померла, залишивши на піклування Фадєєвих двох дочок і сина Леоніда.

Серед відомих представників династії Фадєєвих – генерал, військовий історик, публіцист Ростислав Андрійович Фадєєв (1824 – 1883 рр.), Надія Андріївна Фадєєва (1829 – 1919 рр.) - громадський діяч, колекціонер.

У садибі Фадєєвих народилася і була хрещена старша дочка О.А.Ган - Олена Петрівна Блаватська (1831 – 1891 рр.). Вона увійшла в світову історію як видатний дослідник, знавець стародавніх релігійних, філософських та езотеричних навчань, дослідник, як людина, обдарована унікальними парапсихологічними здібностями. Блаватська відома і як талановита письменниця, публіцист, художник, музикант. Свої дослідження вона вела на стику науки, релігії та філософії. О.П.Блаватська заснувала рух, що втілювався в цілому ряді товариств і духовних громад у всьому світі. Створене нею Міжнародне теософське суспільство налічує сьогодні понад сімдесят відділень у різних країнах світу, не рахуючи безлічі інших об'єднань, що виникли і виникають на базі її ідей. Головними її роботами були «Відкрита Ізіда» і «Таємна Доктрина».

Останні роки життя О.П.Блаватська жила і працювала в Європі. Померла в 1891 р. в Лондоні.

Після революції садиба була націоналізована. Головний будинок зазнав серйозних внутрішніх перебудов і був перетворений на комунальне житло. З кінця 1940-х рр. в колишньому особняку розмістилося заводоуправління «Дніпробудмаш», а в частині одноповерхового крила - заводська їдальня. Потім більша частина головного садибного будинку була передана для розміщення школи робітничої молоді при заводі (вечірня школа № 4), яка розташовувалася в будинку до 1970-х років. У 1980-1990-ті рр. тут розмістилися курси машинопису і стенографії, потім ПТУ № 51, а трохи пізніше - ПТУ № 63.

У 1990 р. Дніпропетровський історичний музей ім. Д.І. Яворницького виступив з клопотанням про створення в будинку Музейного центру О.П.Блаватської та її сім'ї. У 1991 р. на фасаді будинку-пам'ятки була встановлена меморіальна дошка, присвячена О.П. Блаватській. Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 84-р від 18.02.2004 р. та Рішенням Дніпропетровської облради № 521 - 24 / IV від 24 грудня 2004 р. більша частина будинку (крім одного приміщення) була передана 31.12.2004 р. на баланс музею ім. Д.І.Яворницького з метою створення в ньому Музейного центру О.П. Блаватської та її родини.

Одно-двоповерхова цегляна будівля побудована на високому цоколі. У плані має близьку до прямокутника форму (25,4 м по головному фасаду та 17,2 м по боковому). Висота одноповерхової частини до увінчуючого карнизу – 6,0 м, двоповерхової – 9,5 м.

Науково-проектна документація щодо визначення меж та режимів зон охорони не розроблена.

Об'єкти культурної спадщини за видами «історія» та «монументальне мистецтва», зазначені вище та подані у переліках, що додаються, звісно ж, не репрезентують повною мірою історію міста. Основною причиною тому є умисне забуття, а подекуди й фізичне знищення у радянський період об'єктів культурної спадщини дорадянської доби, а також об'єктів, пов'язаних з подіями політичних репресій радянського режиму, боротьбою українського народу за незалежність тощо.

Лише після здобуття Україною незалежності з'явилася можливість проводити дослідження з метою виявлення та повернення таких об'єктів з небуття.

Силами науковців, краєзнавців, пам'яткоохоронців тривають пошуки та дослідження, результатами яких може бути виявлення раніше невідомих об'єктів, які будуть так само включені до Переліку об'єктів культурної спадщини та підлягатимуть державній охороні відповідно до вимог Закону України «Про охорону культурної спадщини».

Об'єкти нерухомої культурної спадщини м. Дніпра за видом: об'єкти архітектури.

В переліку пам'яток налічується 148 пам'яток архітектури (з них 20 – національного значення та 128 – місцевого значення), при цьому слід зазначити, що 4 об'єкти місцевого значення (вул. Барикадна, 10, вул. Комсомольська, 12 та два по Короленка, 22) було втрачено, проте зі списків не вилучено. В Державний реєстр внесено 15 об'єктів, з них 1 пам'ятка національного значення.

До Переліку об'єктів культурної спадщини (щойно виявлені об'єкти) внесено 75 об'єктів, ще 12 проходять процедуру внесення. Серед значних історичних будівель було визначено 109 об'єктів, які

відповідають критеріям пам'ятки архітектури та рекомендовані до внесення в Перелік об'єктів культурної спадщини.

До пам'яток національного значення здебільш належать ті об'єкти, які були взяті під охорону держави ще за радянські часи Постановами Ради Міністрів УРСР № 970 від 24.08.1963 р. та №442 від 06.09.1979 р. До пам'яток місцевого значення здебільш належать ті об'єкти, які були внесені до Переліку пам'яток архітектури та містобудування, затвердженого Розпорядженням Голови Дніпропетровської облдержадміністрації від 12.04.1996 № 158-р. Як вже відзначалося, декілька об'єктів, в основному з означених переліків, було внесено до Державного реєстру.

Детально специфічні риси історичної забудови міста розглянуто в підрозділі 2.2 «Архітектурно-художні особливості історичної забудови», тому в цьому підрозділі будуть наведені лише деякі узагальнюючі моменти, що ілюструють різноманітність архітектурної спадщини міста.

Пам'ятками архітектури представлені всі етапи розвитку міста, з характерними стилістичними особливостями того чи іншого періоду. Найстарішими є яскраві приклади класицизму (кін. XVIII – сер. XIX ст.), серед яких витвори найвидатніших зодчих І. Старова (Палац в парку Шевченка) та А. Захарова (Преображенський собор на Соборній площі) – обидва пам'ятки архітектури національного значення. Також дуже багато різноманітних прикладів архітектури еkleктики, яка панувала з середини XIX ст. до початку XX ст., при цьому представлені як позастильовий напрям так і академічні та історичні стилізації. Особливої уваги заслуговує специфічне архітектурне явище, властиве саме для Катеринослава – Катеринославський цегляний стиль. Як і стилістика еkleктики, дуже різноманітно представлений і стиль модерн – від класицизуючого та раціоналістичного до найвиразніших прикладів національних

українських проявів. Також дуже яскраво представлений і неокласицизм. Архітектура доби між жовтневою революцією та другою світовою війною представлена конструктивізмом та радянським неокласицизмом. Повоєнна архітектура здебільш представлена радянським неокласицизмом. Кілька об'єктів, збудованих в 1970-х – 80-х рр. є дуже виразними прикладами так званого радянського модернізму.

Для історичних ареалів міста Дніпра традиційним є різномасштабний характер забудови. Найбільш розповсюдженими типами історичного середовища є наступні: превалювання багатоповерхової забудови 1930-х – 1950-х рр., виконаної в основному в стилістиці «Радянського неокласицизму» та конструктивізму, поверховістю переважно 4-7 поверхів; превалювання багатоповерхової забудови кінця XIX – початку XX ст., що представляє різні напрями еклектики, модерну, неокласицизму, поверховістю переважно 2-5 поверхів; превалювання індивідуальної житлової забудови кінця XIX – початку XX ст. та 1930-х – 1950-х рр., поверховістю переважно 1-2 поверхи.

3.2 Історико-культурні заповідники, історико-культурні заповідні території, об'єкти природно-заповідного фонду

Ігреньська історико-культурна заповідна територія, Самарський район, північно-західна частина Ігреньського півострова, простягається із заходу на схід від берега р. Дніпро до траси, що з'єднує ж/м «Сонячний» та ж/м «Придніпровськ» (вул. Гаванська); з півночі на південь від колишнього сел. Стара Ігреня (вул. Дежньова) до території Дніпропетровського геріатричного пансіонату.

Об'єкти природно-заповідного фонду:

Ботанічний сад загальнодержавного значення:

«Ботанічний сад Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара»

- Площа 33,0 га.
- м. Дніпро, пр. Гагаріна, 72.
- Дніпровська міська рада.
- Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара.
- Створено Постановою Держкомприроди УРСР від 26.07.72

№22, зі змінами згідно з Указом

Президента України від 20.08.1996 № 715/96.

Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва
загальнодержавного значення:

«Парк імені Шевченка»

- Площа 45,0 га.
- м. Дніпро, площа Шевченка, 1.
- Дніпровська міська рада.
- Управління культури департаменту гуманітарної політики Дніпровської міської ради.
- Створено Постановою Ради Міністрів УРСР від 26.07.1972 № 22.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення:

«Парк імені Лазаря Глоби»

- Площа 40,0 га.
- м. Дніпро, пр. Дмитра Яворницького, 95а.
- Дніпровська міська рада.
- Управління культури департаменту гуманітарної політики Дніпровської міської ради.
- Створено Рішенням Дніпропетровського облвиконкому від 22.06.1972 № 391.

«Новокодацький парк»

- Площа 35,0 га.
- м. Дніпро, Новокодацький район.
- Дніпровська міська рада.
- Міське підприємство комунальної власності “Молодіжне творче об'єднання”.
- Створено Рішенням Дніпропетровського облвиконкому від 22.06.1972 № 391.

«Севастопольський парк»

- Площа 6,5 га.
- м. Дніпро, Лоцманський спуск.
- Дніпровська міська рада.
- Відділ комунального господарства Соборної районної у місті Дніпро ради.
- Створено Рішенням Дніпропетровської обласної ради від 22.06.1972 № 391.

Пам'ятки природи місцевого значення:

«Ділянка дубових насаджень»

- Площа 1,8 га.
- м. Дніпро, сел. Таромське (Новокодацький район).
- Дніпровська міська рада.
- ДП «Дніпровський лісгосп», Новокодацьке лісництво, кв. 33, діл. 6.
- Створено Рішенням Дніпропетровського облвиконкому від 26.05.1977 № 346.

«Ділянка тополевих насаджень»

- Площа 5,0 га.
- м. Дніпро, сел. Сухачівка (Новокодацький район).
- Дніпровська міська рада.
- ДП «Дніпровський лісгосп», Новокодацьке лісництво, кв. 16, діл. 3.
- Створено Рішенням Дніпропетровського облвиконкому від 26.05.1977 № 346.

Регіональний ландшафтний парк:

«Дніпровські ліси»

- Площа 4437,5 га.
- Між селами Балівка, Партизанське, Єлізаветівка, Обухівка.
- Дніпровський район, м. Дніпро.
- ДП «Дніпровський лісгосп»; Дніпровська райдержадміністрація; Дніпровська міська рада.
- Створено рішенням обласної ради від 22.09.2010 №783-27/V.

Межі об'єктів природно-заповідного фонду не визначені.

3.3 Аналіз зон охорони пам'яток культурної спадщини, що є діючими на час складання історико-архітектурного опорного плану

Зони охорони пам'яток архітектури

Усі Зони охорони пам'яток архітектури в місті Дніпро актуальні на час розробки історико-архітектурного опорного плану.

Наявні Зони охорони поодиноких пам'яток архітектури та Комплексні Зони охорони, які представлені для пам'яток, які знаходяться в єдиному середовищі та індивідуальні Зони охорони котрих межують, або накладаються одна на одну. Окрім цього, розроблено Зони охорони для кількох щойно виявлених об'єктів культурної спадщини, які мають вступити в законну дію після взяття цих об'єктів на облік як пам'яток, до того моменту їх режимні обмеження мають виконуватись хоча б на територіях, які знаходяться на червоних лініях кварталів. Загалом охоронне зонування розроблено для наступних пам'яток архітектури:

- Управління Катеринославської залізниці, пр. Дмитра Яворницького, 108 (охор. № 110), Центральний залізничний вокзал пл. Вокзальна, 11 (охор. № 111), Сукняна фабрика, пр. Дмитра Яворницького, 106 (охор. № 148);
Площа Комплексної Охоронної зони – 15,8 га;
Площа Комплексної Зони регулювання забудови – 10 га;
- Будинок адміністративний. Управління національного банку України в Дніпропетровській області. (Будинок Катеринославського відділення Санкт-Петербурзького комерційного банку) вул. Воскресенська, 13 (охор. № 30-Дп);
Площа Комплексної Охоронної зони – 8 га;
Площа Комплексної Зони регулювання забудови – 0,8 га;
- Повітова земська управа, вул. Січових Стрільців, 3 (охор. № 1); Доходний будинок з аптекою, вул. Січових Стрільців, 3-а (охор. № 2); Громадська будівля, вул. Січових Стрільців, 5 (охор. № 3), Катеринославське відділення Держбанку, вул. Михайла Грушевського, 3 (охор. № 34); Доходний будинок, вул. Троїцька, 5 (охор. № 26), Доходний будинок, вул. Старокозацька, 15 (охор. № 12); Кондитерська фабрика Лур'є, вул. Михайла Грушевського, 4 (охор. № 36);
Площа Комплексної Охоронної зони – 5,35 га;

Площа Комплексної Охоронної зони – 5,2 га;

- Прибутковий будинок з друкарнею, вул. Харківська, 3, (охор. № 45-Дп); Доходний будинок, вул. Магдебурзького права, 2 (охор. № 8); Особняк Пчолкіна, Успенська пл., 5 (охор. № 57-Дп); Доходний будинок, вул. Якова Самарського, 12 (охор. № 88); Губернська земська управа, узв. Крутогірний, 21 (охор. № 83);

Площа Комплексної Охоронної зони – 10,6 га;

Площа Комплексної Зони регулювання забудови – 1,5 га;

- Доходний будинок типу "Мебльовані кімнати" Крутогірний узвіз, 12 (охор. № 85);

Площа Охоронної зони – 0,54 га;

- Доходний будинок, вул. Південна, 2 (охор. № 52); Доходний будинок, вул. Південна, 8 (охор. № 53); Доходний будинок, вул. Виконкомівська, 17 (охор. № 9);

Площа Комплексної Охоронної зони – 2,1 га;

Площа Комплексної Зони регулювання забудови – 0,5 га;

- Особняк, вул. Паторжинського, 23 (охор. № 81); Доходний будинок, вул. Гоголя, 10 (охор. № 64); Доходний будинок, вул. Гоголя, 13 (охор. № 62); Доходний будинок, вул. Гоголя, 15 (охор. № 63); Особняк, вул. Шевченка, 33 (охор. № 95);

Площа Комплексної Охоронної зони – 2,6 га;

Площа Комплексної Зони регулювання забудови – 1 га;

- Доходний будинок, вул. Володимира Вернадського, 12 (охор. № 67); Комерційний клуб, вул. Володимира Вернадського, 23 (охор. № 65); Доходний будинок, вул. Володимира Вернадського, 27 (охор. № 66); Особняк, узв. Крутогірний, 1 (охор. № 82); Особняк, вул. Сергія Єфремова, 9 (охор. № 56);

Площа Комплексної Охоронної зони – 9 га;

Площа Комплексної Зони регулювання забудови – 2,4 га;

- Навчальний корпус металургійного інституту, пр. Гагаріна, 4 (охор. № 60); Будинок земської лікарні, пл. Соборна, 14 (охор. № 1063);

Площа Комплексної Охоронної зони – 13,1 га;

Площа Комплексної Зони регулювання забудови – 6,3 га;

- Житловий будинок та аптека Пріцкера, пр. Сергія Нігояна, 4 (охор. № 115);

Площа Охоронної зони – 0,7 га;

Площа Зони регулювання забудови – 0,6 га;

- Землемірне училище, вул. Івана Акінфієва, 23 (охор. № 94);

Площа Охоронної зони – 0,4 га;

Площа Зони регулювання забудови – 0,3 га;

- Будинок театру (Зимовий театр), пр. Дмитра Яворницького, 97 (охор. № 1069).

Площа Охоронної зони – 4,7 га;

- Аудиторія наукового товариства, вул. Половицька, 5 (раніше вул. Князя Володимира Великого, 42), (охор. № 1077);

Площа Охоронної зони – 1,3 га;

- Палац праці (Палац культури металістів, Палац культури металургів), пр. Сергія Нігояна, 47 (охор. № 78-Дп);

Площа Охоронної зони – 9 га;

Площа Зони регулювання забудови – 16,5 га;

- Особняк, вул. Андрія Фабра, 16 (охор. № 112);

Площа Охоронної зони – 1,9 га;

- Готель «Гранд-готель», вул. Глінки, 16 (охор. № 7);

Площа Охоронної зони – 2 га;

Площа Зони регулювання забудови – 2,4 га;

- Свято-Миколаївська церква, вул. Ярової, 1 (охор. № 1079);

Площа Охоронної зони – 2,1 га;

Площа Зони регулювання забудови – 12,6 га;

- Перша чоловіча класична гімназія (Будинок Першої чоловічої класичної гімназії), пл. Соборна (кол. Жовтнева), 2 (охор. № 1062);

Площа Охоронної зони – 1,16 га.

- Будинок театру (Будинок театрального-концертного залу), вул. Воскресенська, 5 (охор. № 1074).

Площа Охоронної зони – 1 га.

- Грниче управління Південної Росії, просп. Дмитра Яворницького (кол. Карла Маркса), 39 (охор. № 73), Особняк, просп. Дмитра Яворницького (кол. Карла Маркса), 41 (охор. № 74), Прибутковий будинок, вул. Шевченка, 18.

Площа Охоронних зон – 1,55 та 0,93 га.

- Прибуткові будинки, вул. Шевченко 21 та 23.

Площа Охоронної зони – 1,12 га

Загальні вимоги до Зон охорони пам'яток архітектури:

На територіях пам'яток:

- Виключається будь-яке будівництво, не пов'язане з функціонуванням, реставрацією і відновленням пам'яток;
- Забороняються будь-які види будівельних робіт (у тому числі і ремонтно-реставраційних) без попереднього дослідження, виконаного фахівцями, що мають відповідну кваліфікацію. До початку робіт документація повинна бути погоджена і затверджена відповідно до чинного законодавства;
- Режим використання територій пам'яток повинен бути направлений на збереження і використовування ділянок, як прибудинкових територій, які в найближчому розташуванні забезпечують можливість відкритого сприйняття пам'яток;
- На територіях пам'яток не дозволяється прокладка транспортних комунікацій, інженерних мереж, що порушують підземні частини пам'яток або гідрологічний режим територій, устрій повітряних ліній електромереж і трансформаторних пунктів, а також устаткування і впорядкування, що не відповідає умовам охорони пам'яток, їх художньому вигляду;
- На територіях пам'яток не допускається розміщення будь-яких додаткових малих архітектурних форм, навісів, стендів, рекламних щитів і т.п., а також господарських і складських майданчиків, які не пов'язані з функціонуванням пам'яток.

В охоронних зонах здійснюється реставрація та реабілітація пам'яток, забезпечується охорона традиційного характеру середовища, усунення споруд і насаджень, які порушують

традиційний характер середовища, відтворення втрачених цінних об'єктів. Нове будівництво можливе тільки у виняткових випадках за проектами, погодженими в порядку, визначеному законодавством.

ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬСЯ:

- Збереження історичного середовища пам'яток і можливість відтворення його втрачених історичних елементів з загальним дотриманням особливостей історичної парцеляції, існуючих ліній забудови та її силуету. Нове будівництво та реконструкція існуючих об'єктів має носити спадкоємний характер компенсаційного будівництва та повністю підпорядковуватись сталому цінному історичному середовищу, сформованому цінною історичною забудовою.

- Виявлення та збереження історично цінних розпланувань, забудови, впорядження і ландшафту.

- Створення сприятливих умов для огляду об'єктів культурної спадщини та їх оточення.

- Протиаварійні роботи, реставрація, ремонт, пристосування об'єктів культурної спадщини.

- Проведення археологічних досліджень і музеєфікації археологічних об'єктів, резервування недосліджених ділянок культурного шару.

- Додержання сприятливого для пам'яток гідрологічного режиму, пожежної безпеки, контроль за виконанням умов щодо захисту від динамічних навантажень та інших негативних техногенних і природних впливів.

- Регенерація історичного середовища пам'яток.

- Впорядкування зелених насаджень, що перешкоджають огляду історичних містобудівних комплексів та об'єктів культурної спадщини.

- Проведення реконструкції засобів зовнішньої реклами, а саме: знесення або перенесення існуючих рекламних носіїв, які не відповідають архітектурно-просторовому вирішенню міста за форматом, місцем розміщення, естетичними характеристиками.

- Підтримання належного вигляду тимчасових споруд, їх знос при невідповідності місця розташування або приведення тимчасових споруд та малих архітектурних форм до належного стану та у відповідність до архітектурно-просторового рішення оточуючої забудови.

ДОПУСКАЮТЬСЯ:

- Роботи, пов'язані зі збереженням, реабілітацією та відтворенням будинків і споруд, розпланування та опорядження, що формують історичне середовище.

- Земляні роботи, пов'язані з ремонтом та реконструкцією будинків і споруд, які не є пам'ятками культурної спадщини, на територіях археологічного культурного шару виконуються з обов'язковим археологічним наглядом.

На інших ділянках всі земляні роботи виконуються з урахуванням вимог охорони наявних археологічних об'єктів або можливості виявлення таких об'єктів. Якщо під час проведення будь-яких земляних робіт виявлено знахідку археологічного характеру, виконавець робіт зобов'язаний зупинити їх подальше ведення і протягом однієї доби повідомити про це відповідний орган охорони культурної спадщини та орган місцевого самоврядування, на території якого проводяться земляні роботи.

- Заміна підприємств, майстерень, складів, які виводяться з зони, та будівель, які зносять, будинками та спорудами чи зеленими насадженнями, що не заважають візуальному сприйняттю та збереженню пам'яток і не порушують їх оточення.

- Ремонт/реконструкція існуючих естакад та ділянок транспортних магістралей без влаштування об'єктів інфраструктури, які порушують традиційний характер середовища та перешкоджають огляду історичних містобудівних комплексів та об'єктів культурної спадщини.

- Вибіркові реконструкції і збільшення розмірів окремих будівель в параметрах, які не порушують традиційного характеру середовища та визначених червоних та блакитних ліній зі збереженням середньої поверховості по фронту забудови. Для уточнення габаритних розмірів об'єкта реконструкції за необхідності застосовуються сучасні методи 3D-моделювання.

- Реконструкція цінної історичної забудови зі зміною геометричних параметрів дозволяється у виключних випадках за погодженням відповідного органу охорони культурної спадщини та лише за умови збереження характеру цінного історичного середовища, збереження (відтворення) архітектурно-художніх характеристик та умов об'ємно-просторового сприйняття як самодостатнього завершеного будинку значних історичних будівель з боку головного фасаду (фасадів) та збереження архітектурно-художніх особливостей головних фасадів рядових історичних будівель.

- Нове будівництво можливе за проектами, розробленими на основі застосування сучасних методів 3D-моделювання для уточнення габаритних розмірів новобудови та її розташування на місцевості з урахуванням визначених червоних та блакитних ліній:

Не вище прилеглої цінної історичної забудови - для об'єктів, проєктованих по фронту забудови;

Висотою, яка не буде сприйматися з протилежних сторін вулиць і негативно не впливатиме на сприйняття традиційного

характеру середовища - для об'єктів, проєктованих у внутрішньоквартальному просторі.

Висота новобудови визначається від денної поверхні з врахуванням цокольного і технічного поверхів та без врахування шатрової покрівлі (яка не впливає на сприйняття габариту будівлі) у разі її влаштування.

- Для вже існуючих об'єктів, висота яких перевищує зазначені висотні параметри, встановлені режимом використання території регулювання забудови першої категорії, можливе проведення робіт з їх модернізації: заміна плоских дахів на шатрові (без влаштування мансардних поверхів), заміна форм та конфігурацій існуючих дахів з метою підвищення їх експлуатаційних якостей (без влаштування додаткових мансардних поверхів), роботи з опорядження фасадів.

Проекти містобудівних, архітектурних та ландшафтних перетворень, будівельних, меліоративних, шляхових, земляних робіт мають бути погоджені відповідно до законодавства.

ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ:

- Зміна історичного розпланування.
- Порушення масштабних співвідношень у забудові.
- Збільшення розмірів окремих будівель в параметрах, які порушують традиційний характер середовища, середню поверховість по фронту забудови та визначені червоні та блакитні лінії.

- Реконструкція цінної історичної забудови зі зміною геометричних параметрів яка призводить до порушення характеру цінного історичного середовища. Порушення архітектурно-художніх характеристик та умов об'ємно-просторового сприйняття як самодостатнього завершеного будинку значних історичних будівель з боку головного фасаду (фасадів). Порушення архітектурно-

художніх особливостей головних фасадів рядових історичних будівель.

- Будівництво об'єктів вищих за прилеглу цінну історичну забудови - для об'єктів, проєктованих по фронту забудови, та об'єктів, які сприймаються з протилежних сторін вулиць і негативно впливають на сприйняття традиційного характеру середовища - для об'єктів, проєктованих у внутрішньоквартальному просторі.

- Будівництво промислових підприємств.

- Розміщення зовнішньої реклами та малих архітектурних форм, що порушують історичне середовище і заважають огляду об'єктів культурної спадщини.

- Будівництво естакад та ділянок транспортних магістралей, влаштування об'єктів інфраструктури, які порушують традиційний характер середовища та перешкоджають огляду історичних містобудівних комплексів та об'єктів культурної спадщини (в т.ч. надземні переходи та містки).

- Розміщення елементів, які закривають огорожі (якщо такі є частинами пам'ятки), балкони, архітектурний та скульптурний декор фасадів, таблички з назвами вулиць, номерами будинків, таблички з позначенням місця знаходження елементів мереж інженерних комунікацій та інші таблички з соціально-необхідною інформацією.

- Розміщення нових надземних рекламних конструкцій (біг-бордів, сіті-лайтів, вказівників), які не пов'язані з використанням пам'ятки відповідно до визначених функцій.

- Зазначені обмеження стосуються також тротуарів та проїжджих частин вулиць, що примикають до Охоронних зон.

У **зонах регулювання забудови** здійснюється реконструкція будівель і споруд. Ступінь реконструкції визначається цінністю наявних об'єктів культурної спадщини, розташуванням зони в

історичному ареалі, особливостями об'ємно-просторового устрою історичного населеного місця. В зоні регулювання забудови зберігаються цінні історичні розпланування і забудова, озеленення та упорядження, виразні елементи ландшафту; закріплюється та відтворюється значення пам'яток в архітектурно-просторовій організації історичного ареалу; забезпечуються сприятливі умови для огляду пам'яток та історичного ареалу в цілому.

У зонах регулювання забудови нові будівлі регламентуються за розташуванням, прийомами організації, висотою, довжиною фасадів, масштабом, характером членувань, пластичним і кольоровим вирішенням, функціональним призначенням.

ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬСЯ:

- Збереження історичного середовища пам'яток і можливість відтворення його втрачених історичних елементів з загальним дотриманням особливостей історичної парцеляції, існуючих ліній забудови та її силуету. Можливість включення нових елементів, які не порушують характер сталого цінного історичного середовища. Нове будівництво та реконструкція існуючих об'єктів має носити характер обмежених перетворень з загальним підпорядкуванням сталому цінному історичному середовищу, сформованому цінною історичною забудовою.

- Виявлення та збереження історично цінних розпланувань, забудови, впорядження і ландшафту.

- Створення сприятливих умов для огляду об'єктів культурної спадщини та їх оточення.

- Протиаварійні роботи, реставрація, ремонт, пристосування об'єктів культурної спадщини.

- Проведення археологічних досліджень і музеєфікації археологічних об'єктів, резервування недосліджених ділянок культурного шару.

- Додержання сприятливого для пам'яток гідрологічного режиму, пожежної безпеки, контроль за виконанням умов щодо захисту від динамічних навантажень та інших негативних техногенних і природних впливів.

- Регенерація історичного середовища пам'яток.

- Впорядкування зелених насаджень, що перешкоджають огляду історичних містобудівних комплексів та об'єктів культурної спадщини.

- Проведення реконструкції засобів зовнішньої реклами, а саме: знесення або перенесення існуючих рекламних носіїв, які не відповідають архітектурно-просторовому вирішенню міста за форматом, місцем розміщення, естетичними характеристиками.

- Підтримання належного вигляду тимчасових споруд, їх знос при невідповідності місця розташування або приведення тимчасових споруд та малих архітектурних форм до належного стану та у відповідність до архітектурно-просторового рішення оточуючої забудови.

ДОПУСКАЮТЬСЯ:

- Роботи, пов'язані зі збереженням, реабілітацією та відтворенням будинків і споруд, розпланування та опорядження, що формують історичне середовище.

- Земляні роботи, пов'язані з ремонтом та реконструкцією будинків і споруд, які не є пам'ятками культурної спадщини, на територіях археологічного культурного шару виконуються з обов'язковим археологічним наглядом.

На інших ділянках всі земляні роботи виконуються з урахуванням вимог охорони наявних археологічних об'єктів або можливості виявлення таких об'єктів. Якщо під час проведення будь-яких земляних робіт виявлено знахідку археологічного характеру, виконавець робіт зобов'язаний зупинити їх подальше ведення і

протягом однієї доби повідомити про це відповідний орган охорони культурної спадщини та орган місцевого самоврядування, на території якого проводяться земляні роботи.

- Заміна підприємств, майстерень, складів, які виводяться з зони, та будівель, які зносять, будинками та спорудами чи зеленими насадженнями, що не заважають візуальному сприйняттю та збереженню пам'яток і не порушують їх оточення.

- Ремонт/реконструкція існуючих естакад та ділянок транспортних магістралей без влаштування об'єктів інфраструктури, які порушують традиційний характер середовища та перешкоджають огляду історичних містобудівних комплексів та об'єктів культурної спадщини.

- Реконструкції і збільшення розмірів окремих будівель в параметрах, які не порушують традиційного характеру середовища та визначених червоних та блакитних ліній зі збереженням масштабу по фронту забудови. Для уточнення габаритних розмірів об'єкта реконструкції за необхідності застосовуються сучасні методи 3D-моделювання.

- Реконструкція цінної історичної забудови зі зміною геометричних параметрів дозволяється за погодженням відповідного органу охорони культурної спадщини за умови збереження та відтворення характеру цінного історичного середовища, збереження (відтворення) архітектурно-художніх характеристик та умов об'ємно-просторового сприйняття як самодостатнього завершеного будинку значних історичних будівель з боку головного фасаду (фасадів) та збереження архітектурно-художніх особливостей головних фасадів рядових історичних будівель. Можливе збільшення габаритів цінної історичної забудови до масштабу, адекватного наявним об'єктам культурної спадщини або масштабу, сформованого більшими значними історичними будівлями.

- Нове будівництво можливе за проектами, розробленими на основі застосування сучасних методів 3D-моделювання для уточнення габаритних розмірів новобудови та її розташування на місцевості з урахуванням визначених червоних та блакитних ліній, зі збереженням сталого масштабу забудови і середньої поверховості по фронту забудови. Висотою, яка негативно не впливатиме на сприйняття об'єктів культурної спадщини та традиційного характеру середовища - для об'єктів, проєктованих у внутрішньоквартальному просторі,

Допустима висота до парапету чи вінцевого карнизу вказано на креслениках (на територіях які вимагають уточнення висотних обмежень новобудов). На територіях, де вказана висота 40 м можливе уточнення висоти новобудов з урахуванням їх впливу на композиційну роль пам'яток архітектури. За умови відсутності впливу на сприйняття пам'яток архітектури та їх традиційного середовища, висота може бути відкоригована з врахуванням викладених вище вимог.

Висота новобудови визначається від денної поверхні з врахуванням цокольного і технічного поверхів та без врахування шатрової покрівлі (яка не впливає на сприйняття габариту будівлі) у разі її влаштування.

Проекти містобудівних, архітектурних та ландшафтних перетворень, будівельних, меліоративних, шляхових, земляних робіт мають бути погоджені відповідно до законодавства.

ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ:

- Зміна історичного розпланування.
- Порушення масштабних співвідношень у забудові.
- Збільшення розмірів окремих будівель в параметрах, які порушують традиційний характер середовища, середню

поверховість по фронту забудови та визначені червоні та блакитні лінії.

- Реконструкція цінної історичної забудови зі зміною геометричних параметрів яка призводить до порушення характеру цінного історичного середовища. Порушення архітектурно-художніх характеристик та умов об'ємно-просторового сприйняття як самодостатнього завершеного будинку значних історичних будівель з боку головного фасаду (фасадів). Порушення архітектурно-художніх особливостей головних фасадів рядових історичних будівель. Збільшення габаритів цінної історичної забудови до масштабу, який дисонує наявним об'єктам культурної спадщини або масштабу, сформованого більшими значними історичними будівлями.

- Будівництво об'єктів, які порушують сталий масштаб забудови і середню поверховість по фронту забудови.

- Будівництво на внутрішньоквартальних просторах об'єктів, висота яких негативно впливатиме на сприйняття об'єктів культурної спадщини та традиційного характеру середовища, сформованого цінною історичною забудовою.

- Будівництво промислових підприємств.

- Розміщення зовнішньої реклами та малих архітектурних форм, що порушують історичне середовище і заважають огляду об'єктів культурної спадщини.

- Будівництво естакад та ділянок транспортних магістралей, влаштування об'єктів інфраструктури, які порушують традиційний характер середовища та перешкоджають огляду історичних містобудівних комплексів та об'єктів культурної спадщини (в т.ч. надземні переходи та містки).

- Розміщення елементів, які закривають огорожі (якщо такі є частинами пам'ятки), балкони, архітектурний та скульптурний

декор фасадів, таблички з назвами вулиць, номерами будинків, таблички з позначенням місця знаходження елементів мереж інженерних комунікацій та інші таблички з соціально-необхідною інформацією.

- Розміщення нових надземних рекламних конструкцій (біг-бордів, сіті-лайтів, вказівників), які не пов'язані з використанням пам'ятки відповідно до визначених функцій.

- Зазначені обмеження стосуються також тротуарів та проїжджих частин вулиць, що примикають до Зон регулювання забудови.

Більш детально вимоги щодо режимних обмежень в межах Зон охорони викладені в індивідуальних Зонах охорони пам'яток.

Зони охорони пам'яток археології

До зведеного переліку об'єктів культурної спадщини м. Дніпра включено загалом 19 об'єктів за видом «археологія» – пам'яток місцевого значення та щойно виявлених об'єктів культурної спадщини.

Пам'ятки археології презентують тисячолітню історію людства, а тому передують будь-яким містам, що виникали на території України. Міста, як правило, будувалися на територіях, заселених людством, починаючи з періоду кам'яного віку. Це стосується і території м. Дніпра, в межах якого відома значна кількість археологічних пам'яток. Частина з них досліджена, тобто проведені археологічні розкопки, частина – недосліджена. Разом з тим існує ймовірність виявлення поки що невідомих пам'яток археології шляхом проведення системних археологічних розвідок або випадково, під час проведення земляних робіт.

Особливість пам'яток археології, що розташовані у межах міста, полягає у тому, що вони втратили своє історичне середовище, не відіграють активної ролі в міському просторі.

Відповідно до чинного пам'яткоохоронного законодавства (ст.ст.35, 37 Закону) пам'ятки археології, у разі необхідності (при проведенні будівельних, меліоративних, шляхових та інших робіт, які несуть загрозу збереженню цих пам'яток), можуть бути дослідженими шляхом проведення археологічних розкопок і припинити своє існування як об'єкти нерухомої культурної спадщини. Таким чином, органи охорони культурної спадщини міста та містобудівники мають законодавчі підстави щодо організації дослідження пам'яток археології, що потрапляють в зону будівництва або благоустрою.

Режими зон охорони пам'яток археології визначаються, в першу чергу, необхідністю збереження їх у автентичному стані до часу повного дослідження.

Предметом охорони пам'ятки археології є її культурний шар. Саме розміри культурного шару визначають територію пам'ятки археології.

Головна мета проекту зон охорони для пам'яток археології – встановлення такого режиму, який убезпечить археологічний культурний шар пам'ятки від руйнування. При розробці проекту зон охорони пам'ятки археології дуже важливим є встановлення особливої зони, а саме – зони охорони археологічного культурного шару. Це територія за межами пам'ятки археології, де виявлені окремі археологічні знахідки або можливе існування археологічного культурного шару, доведення якого потребує проведення шурфування або розкопок. Призначення зони охорони археологічного культурного шару – забезпечення збереження і дослідження пам'яток археології. Зона охорони археологічного

культурного шару безпосередньо прилягає до території пам'ятки археології, є її продовженням і невід'ємною частиною.

Визначення у проекті зон охорони пам'ятки археології зони охорони археологічного культурного шару є дуже важливим тому, що відповідно до земельного законодавства, охоронна зона пам'ятки не відноситься до земель історико-культурного призначення (Земельний кодекс України, ст.54), може бути віддана під землекористування і лише як обмеження вноситься до Земельного кадастру. Натомість територія зони охорони археологічного культурного шару за своїми характеристиками є продовженням пам'ятки і повинна відноситися до земель історико-культурного призначення.

Проекти зон охорони пам'яток археології, як і решти пам'яток, відповідно до містобудівних нормативів, є складовою регулятивної частини генеральних планів міст.

У повному складі зони охорони встановлюють лише для пам'яток архітектури і містобудування та пам'яток монументального мистецтва, а фахівці пам'яткоохоронної галузі у попередні часи рекомендували для пам'яток історії, що розташовуються у міському середовищі, встановлювати тільки охоронні зони. Для пам'яток археології рекомендували встановлення тільки охоронної зони та зони охорони археологічного культурного шару (Наказ Держбуду №41 від 26.02.2001 «Про затвердження Порядку визначення меж зон охорони пам'яток»). Наразі з цим можна погодитись.

На сьогодні для жодної пам'ятки археології м. Дніпра не розроблена індивідуальна науково-проектна документація щодо визначення меж та режимів використання зон охорони.

Даним розділом визначаються загальні нормативні вимоги щодо охорони пам'яток археології, визначені пам'яткоохоронним законодавством, які є спільними для усіх об'єктів даного виду та

мають бути враховані при розробленні науково-проектної документації щодо визначення меж та режимів використання зон охорони у кожному конкретному випадку.

Ігреньська заповідна територія.

Унікальним для м. Дніпра є те, що для пам'яток археології, які щільно розташовані на території Ігреньського півострова ще за радянських часів рішеннями Дніпропетровського облвиконкому від 24.11.1988 р. № 447 та Дніпропетровського міськвиконкому від 04.03.1991 р. № 151 виділена Ігреньська заповідна територія з заборонаю будь-якої господарської діяльності.

Згаданим рішенням міськвиконкому визначені межі заповідної території, які, враховуючи сучасний стан, мають наступний вигляд:

- У напрямі захід – схід: від берегової смуги р. Дніпро до траси, що з'єднує ж/м «Сонячний» з ж/м «Придніпровськ» (вул. Гаванська);
- У напрямі північ – південь: від сел. Стара Ігрень (вул. Дежньова) до території Будинку-інтернату ветеранів праці (зараз Дніпропетровський геріатричний пансіонат);
- Територія острова Старуха (о. Мийка).

Враховуючи результати археологічних досліджень, що проводилися на території Ігреньського півострова починаючи з 1930-х років до наших днів, а також зважаючи на сучасний стан берегової лінії, у межах заповідної території на сьогодні обліковано 4 окремі археологічні об'єкти культурної спадщини: Ігреньська стоянка-VIII (охоронний № 1417), Поселення (охоронний № 1418), Могильник доби ранньої бронзи (охоронний № 1429) та Поселення (Ігрень-5) (охоронний № 10046-Дп).

Крім того зберіглося «Кладовище XVIII-поч. ХХст.» та фрагмент оборонного валу фортифікаційної споруди XVIII ст. «Усть-Самарського ретраншементу» на о. Мийка.

Проект зон охорони для комплексу археологічних пам'яток цієї території на сьогодні не розроблений. Межі її визначені лише згаданим вище рішенням.

Відповідно до норм сучасного пам'яткоохоронного законодавства, Ігреньська заповідна територія відповідає критеріям охоронюваної археологічної території (ст. 31 Закону).

Різночасовий археологічний культурний шар (охоронний № 10048-Дп).

Зважаючи на особливість пам'яток археології (державна форма власності на землю і пам'ятку, як на майновий об'єкт; заборона будь-якої діяльності на території пам'ятки археології крім наукової, погодження будь-яких дій щодо пам'ятки археології, в тому числі і наукові дослідження, з центральним органом виконавчої влади в сфері охорони культурної спадщини – Міністерством культури України та ін.) та в зв'язку зі створенням комунального підприємства «Етнографічні парки Дніпра» Дніпровської міської ради, у 2018 році було замовлено, розроблено і затверджено в установленому порядку «Проект землеустрою щодо організації і встановлення меж території історико-культурного призначення, обмежень у використанні земель та їх режимоутворюючих об'єктів, що знаходиться за адресою: Дніпропетровська область, м. Дніпро, в районі вул. Пензенська».

Зазначеним проектом визначені межі земель історико-культурного призначення, на яких розташовані режимоутворюючі об'єкти та виписані режими використання цих земель. До земель історико-культурного призначення віднесені:

- територія пам'ятки національного значення «Новобогородицька фортеця» (22,3 га)
- територія археологічного культурного шару (39,7203 га).

Загальна територія історико-культурного призначення, для якої розроблено проект, має площу 85,3740 га, її межі співпадають з межами охоронної зони, визначеної науково-проектною документацією «Проекті зон охорони пам'ятки історії національного значення Новобогородицької фортеці».

Враховуючи відповідність археологічного культурного шару критеріям пам'ятки місцевого значення, він запропонований для затвердження у статусі окремого щойно виявленого об'єкту культурної спадщини (охоронний № 10048-Дп).

Режим використання території різночасового археологічного культурного шару. Відповідно до зазначеного проекту землеустрою, для територій режимоутворюючих об'єктів передбачений режим, що передбачає:

- 1) Збереження цілісності, автентичності пам'яток, захист їх від шкідливих впливів господарської, іншої антропогенної діяльності, впливів природи.
- 2) Забороняється будь-яка діяльність юридичних або фізичних осіб, що створює загрозу пам'яткам, може призвести до пошкодження, руйнування або знищення пам'яток, порушує норми, стандарти і правила у сфері охорони культурної спадщини
- 3) Забороняються будь-які зміни, що не пов'язані з археологічним дослідженням, музеєфікацією або науковою реставрацією пам'яток та благоустроєм їх територій.
- 4) Археологічні дослідження мають виконуватися відповідно до порядку, встановленого ст. 35 Закону України «Про охорону культурної спадщини».
- 5) Музеєфікація, наукова реставрація має проводитися у відповідності до затвердженої проектної документації.

Режим використання охоронної зони навколо різночасового археологічного культурного шару. Відповідно до зазначеного проекту землеустрою, для зони охорони навколо режимоутворюючих об'єктів передбачений режим, що передбачає:

- 1) Забезпечення збереження об'єктів культурної спадщини, археологічного культурного шару, їх традиційного середовища, сприятливого візуального сприйняття.
- 2) Забороняються містобудівні, архітектурні та ландшафтні перетворення, будівельні, меліоративні, шляхові, земляні роботи без дозволу відповідного органу охорони культурної спадщини.
- 3) Використання охоронної зони можливе відповідно до положень, викладених у «Проекті зон охорони пам'ятки історії національного значення Новобогородицької фортеці».

Загальні нормативні вимоги щодо режимів використання територій пам'яток археології.

На територіях пам'яток археології встановлюється суто консерваційний режим, який забезпечує їхнє збереження та функціонування як об'єктів культурної спадщини з заборонаю втручання у їхню структуру, що передбачає:

- 1) Визначення та фіксацію сучасного стану пам'яток, укладення охоронних договорів та складання актів технічного стану відповідно до вимог чинного законодавства.
- 2) Проведення заходів щодо благоустрою територій пам'яток – ліквідація у разі наявності сміттєзвалищ та іншого засмічення, в тому числі рослинного характеру, але без проведення земляних робіт.

- 3) Заборона діяльності юридичних або фізичних осіб, яка може створювати загрозу пам'яткам, а саме – заборона проведення будь-яких земляних (в тому числі прокладання комунікацій, устаткування та мереж), будівельних та інших робіт, що можуть призвести до пошкодження, руйнування або знищення пам'яток.
- 4) Проведення археологічних досліджень за дозволом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони культурної спадщини (у разі виникнення загрози руйнування, знищення чи пошкодження пам'яток).

Загальні нормативні вимоги щодо режимів використання охоронних зон пам'яток археології.

В охоронних зонах пам'яток археології передбачається режим, спрямований на:

- збереження об'єктів культурної спадщини;
- організацію пам'яткоохоронних заходів;
- створення умов для археологічного дослідження об'єктів культурної спадщини в разі необхідності;
- створення оптимальних умов для огляду об'єктів культурної спадщини,

та передбачає наступне:

- 1) Будь-які роботи в охоронних зонах проводяться лише за наявності дозволу органу охорони культурної спадщини відповідно до вимог чинного законодавства.
- 2) З метою збереження об'єктів культурної спадщини в межах охоронних зон будівництво можливе лише за умови проведення повного комплексу робіт з дослідження (розкопок) об'єктів культурної спадщини.

- 3) В охоронних зонах забороняється прокладка транзитних транспортних проїздів, транзитних інженерних комунікацій, устаткування та мереж, які можуть нанести фізичну шкоду об'єктам культурної спадщини, роботи з розширення існуючих проїздів, або зміни існуючого дорожнього покриття, можливі лише за погодженням органу охорони культурної спадщини відповідно до вимог чинного законодавства.
- 4) Проведення заходів щодо благоустрою територій охоронних зон з ліквідацією засмічення, в тому числі рослинного характеру (без проведення земляних робіт).
- 5) Встановлення охоронних знаків державного зразка біля підніжжя курганних насипів або біля територій об'єктів культурної спадщини, що не мають наземних ознак.

Зони охорони пам'яток історії та монументального мистецтва

До зведеного переліку об'єктів культурної спадщини м. Дніпра включено загалом 142 об'єкти за видами «історія» та «монументальне мистецтво» – пам'яток місцевого значення та щойно виявлених об'єктів культурної спадщини.

На сьогодні в установленому порядку розроблена та затверджена науково-проектна документація щодо визначення меж та режимів використання зон охорони для однієї пам'ятки м. Дніпра за даним видом – пам'ятки історії національного значення «Новобогородицька фортеця» (охоронний № 040004-Н).

У даному розділі окрема увага приділена також місцям форсування м. Дніпро – по вул. Набережна Заводська у Новокодацькому районі та на острові Слави у Самарському районі міста.

На відміну від пам'яток археології, пам'ятки історії та монументального мистецтва типологічно є більш різноманітними: це одиночні та групові поховання, пам'ятники, пам'ятні знаки та меморіальні дошки, будинки та споруди, пов'язані з історичними подіями, місця розстрілів та бойових дій тощо.

Кожна з цих груп пам'яток відрізняється предметом охорони, а отже має свої особливості охоронного зонування та визначення режимів зон охорони.

Для прикладу, будинки, що є пам'ятками історії, а також пам'ятки монументального мистецтва є містобудівними об'єктами, вписаними у міське середовище, мають чітко візуалізований предмет охорони, а тому до них повною мірою можуть застосовуватися норми ДСТУ Б 5.2.2-10:2016 «Склад та зміст науково-проектної документації щодо визначення меж і режимів використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування».

У той самий час, предмет охорони пам'яток, що є похованнями чи місцями боїв, розташований під землею поверхнею, і часто може бути встановлений тільки шляхом проведення земляних робіт. У цьому сенсі зазначена група пам'яток історії має багато спільного з археологічними об'єктами, що має враховуватися при встановленні охоронного зонування та визначенні режимів використання зон охорони.

Окрім того, відповідно до ст. 17 Закону України «Про охорону культурної спадщини», для даних видів пам'яток передбачена будь-яка форма власності (державна, комунальна, приватна).

Враховуючи зазначене, визначені даним розділом режими використання територій та зон охорони пам'яток історії та монументального мистецтва носять узагальнений характер та мають бути розширені при розробленні відповідної науково-проектної документації у кожному конкретному випадку.

Новобогородицька фортеця (охоронний № 040004-Н).

Пам'ятка історії національного значення, Самарський район, сел. Шевченко, вул. Новгородська, парк.

Межі та режими використання зон охорони Новобогородицької фортеці визначені науково-проектною документацією «Проект зон охорони пам'ятки історії національного значення Новобогородицької фортеці (охор. № 1443) в м. Дніпропетровську», 2005 р.

Проектом визначене охоронне зонування пам'ятки, яке включає:

- територію пам'ятки (22,3 га);
- охоронну зону пам'ятки (56,9 га);
- зону охорони археологічного культурного шару (33,2 га).

Дані щодо площі, потужності та датування археологічного культурного шару були значно розширені в ході археологічних досліджень, що проводилися на прилеглий до фортеці території у наступні роки – після затвердження проекту зон охорони.

Враховуючи отримані дані, різночасовий археологічний культурний шар навколо фортеці виокремлений в окремий археологічний об'єкт культурної спадщини, розташований в межах охоронної зони пам'ятки історії національного значення.

Режим використання території Новобогородицької фортеці. Затвердженим проектом зон охорони Новобогородицької фортеці передбачений наступний режим використання території пам'ятки:

- 1) На визначеній території пам'ятки передбачено консерваційний режим, що забороняє будь-які зміни, не пов'язані з археологічним вивченням, музеєфікацією чи науковою реставрацією пам'ятки та благоустроєм її території.

- 2) З метою наукового вивчення пам'ятки визначена необхідність подальших комплексних археологічних досліджень, що мають проводитися на підставі затвердженої програми та відповідно до вимог чинного законодавства.
- 3) Наукова реставрація та музеєфікація пам'ятки, благоустрій її території має виконуватися відповідно до затвердженої державними органами охорони культурної спадщини проектної документації. Проектна та будівельна організації, що ведуть роботи на пам'ятці, повинні мати відповідні ліцензії на роботи з пам'ятками історії.
- 4) Для забезпечення фізичного збереження пам'ятки необхідно в обов'язковому порядку:
 - ліквідувати городи та звалища навколо пам'ятки та на її території, а також не допускати у подальшому вивезення побутового та будівельного сміття на цю територію;
 - встановити охоронні знаки, інформаційні знаки;
 - обмежити в'їзд автотранспорту на територію пам'ятки;
 - забезпечити захист пам'ятки від несанкціонованих розкопок.
- 5) Забороняються будь-які земляні, будівельні та ремонтні роботи без дозволу державних органів охорони культурної спадщини.

Режим використання охоронної зони Новобогородицької фортеці. Затвердженим проектом зон охорони Новобогородицької фортеці для охоронної зони пам'ятки передбачений режим регенерації середовища, який передбачає:

- 1) На території охоронної зони забороняється будь-яка господарська та будівельна діяльність. Дозволені лише комплексні наукові дослідження пам'ятки та оточуючої

території. Фахівці-археологи, що ведуть роботи на пам'ятці, повинні мати відповідний рівень кваліфікації та дозвільні документи, що видаються у встановленому порядку державними органами охорони культурної спадщини.

- 2) Встановлену проектом межу охоронної зони пам'ятки, що проходить по суші, винести на місцевість, для чого використати бетонні стовпи з інформаційними табличками.
- 3) Для забезпечення збереження об'єктів культурної спадщини та ландшафту в законодавчому порядку усунути складування сміття на території півострова, припинити розбивку городів, корчування дерев, вибірку ґрунту з земляних укріплень та на території лісопосадки. Забороняються нові поховання та збільшення території існуючого кладовища.
- 4) Передбачити благоустрій території без викривлення її історичного вигляду; захист берегових територій від зсувів та розмиву, укріплення схилів, меліоративні та інші заходи, що сприятимуть збереженню цінного природного ландшафту та культурного шару.
- 5) На території охоронної зони передбачити трасування туристичних маршрутів, у тому числі пішохідних по берегах рік та водних, з урахуванням найкращої послідовності огляду пам'ятки в цілому, її фрагментів; зупинки на маршруті та оглядові майданчики у місцях найкращого сприйняття важливих панорам, силуетів, окремих споруд; під'їзди та підходи до об'єктів огляду; розміщення стоянок туристичного транспорту у пішохідній доступності від місць екскурсійного обслуговування туристів.

- 6) З охоронної зони вивезти або перепрофілювати будівлі, що не мають відношення до пам'ятки та створюють дисонанс природному середовищу, що оточує пам'ятку.
- 7) У подальшому, на підставі археологічних розкопок та консервації, на території охоронної зони можливе влаштування музею під відкритим небом.
- 8) Проектна документація підлягає обов'язковому погодженню в державних органах охорони культурної спадщини в установленому порядку.
- 9) Забороняється встановлення великих рекламних щитів та інших малих форм, що порушують умови зорового сприйняття пам'ятки та її середовища.
- 10) На території охоронної зони знаходяться лісові насадження, що вимагають санації та догляду.
- 11) Забороняється виділення земельних ділянок під будівництво, не пов'язане з музеєфікацією та подальшим використанням пам'ятки як об'єкта культурної спадщини.

Значимо, що охоронна зона Новобогородицької фортеці перетинається з різночасовим археологічним культурним шаром, що виокремлений у самостійний археологічний об'єкт культурної спадщини. У зв'язку з цим існує необхідність у перегляді меж охоронної зони, визначених «Проектом зон охорони пам'ятки історії національного значення Новобогородицької фортеці» з урахуванням зазначених обставин.

Місця форсування р. Дніпро радянськими військами.

Місця форсування р. Дніпро за типологією об'єктів культурної спадщини відносяться до визначних місць – це місця бойових дій із залишками бойової техніки, озброєння, амуніції та ймовірною наявністю непохованих останків загиблих військовослужбовців.

На державному обліку у м. Дніпро перебуває два такі місця – у Новокодацькому районі по вул. Набережній Заводській та у Самарському районі на острові Слави, що позначені символічними пам'ятними знаками.

Межі територій зазначених об'єктів нормативно не встановлені, адже для їх встановлення необхідне проведення комплексних натурних земляних робіт.

Місце форсування р. Дніпро радянськими військами (охоронний № 1861). Пам'ятка історії місцевого значення, Новокодацький район, вул. Набережна Заводська, навпроти парку Новокодацького.

Виникнення пам'ятки пов'язане з боями в ході військової операції радянських військ по форсуванню р. Дніпро та розширенню плацдарму на його правому березі, що здійснювалася силами 152-ї стрілецької дивізії з 21 по 24 жовтня 1943 р.

На момент форсування, вода у Дніпрі була спущена, на ділянці річки західніше Амурського мосту оголилися великі піщані мілини, що сприяло здійсненню тут переправи радянськими військами. Бойовими діями була охоплена прибережна смуга фактично від Амурського мосту до Сухачівки, що підтверджується військовими картами того часу, журналами бойових дій. Через високу інтенсивність, швидкоплинність боїв, загиблих воїнів ховали на місцях боїв.

4 травня 1975 р. на березі Дніпра навпроти парку Новокодацького (колишній парк Леніна) було встановлено пам'ятний знак у вигляді гранітної брили, що у 1985 р. була замінена бронзовою скульптурною композицією «Три бійця» (скульптор В.П. Небоженко, архітектор В.С. Положій).

На сьогодні більша частина плацдарму перебуває під забудовою. На території, вільній від забудови, досі існує висока

ймовірність виявлення непохованих останків бійців, загиблих при форсуванні р. Дніпро.

Це прибережна незабудована територія, що простягається на захід від Кодацького мосту північніше вул. Набережна Заводська, і далі на захід вздовж селищ Діївка та Сухачівка (паралельно вулицям Велика Діївська та Доблесна), включаючи територію Діївського лісопарку; з півночі, північного заходу та північного сходу територія омивається водами Дніпра.

До проведення комплексної історико-археологічної розвідки з шурфуванням, яка дозволить встановити наявність непохованих останків загиблих бійців, інших об'єктів історичного чи археологічного характеру, та складання відповідної науково-проектної документації, зазначена територія має вважатися територією пам'ятки історії місцевого значення «Місце форсування р. Дніпро радянськими військами» (охоронний № 1861) з відповідним режимом використання та пов'язаними з цим обмеженнями.

Місце форсування р. Дніпро радянськими військами (охоронний № 1444). Пам'ятка історії місцевого значення, Самарський район, житловий масив Придніпровськ, острів Слави.

Виникнення пам'ятки пов'язане з боями в ході військової операції радянських військ по форсуванню р. Дніпро, що здійснювалася силами 39-ї гвардійської стрілецької дивізії з 21 по 25 жовтня 1943 р. з селища Чаплі у напрямку селища Лоцманська Кам'янка.

Десантні групи дивізії неодноразово починали переправу з острова Слави, однак були вщент розбиті масованим кулеметним та мінометним вогнем ворога з правого берега. З 21 по 23 жовтня радянські війська понесли на цій ділянці важкі втрати, аж поки командування не вирішило змінити напрямок переправи ближче до острова Кодачок.

Загиблих під час форсування бійців ховали на місцях боїв, чимало їх потонуло та було віднесено течією до берега в районі селища Чаплі.

У 1965 р. на острові Слави було встановлено пам'ятний знак у вигляді обеліску з меморіальною дошкою.

Враховуючи перебіг описаних вище подій, на території острова Слави, а також безіменного острова на північний захід від нього досі існує ймовірність виявлення непохованих останків бійців, загиблих при форсуванні р. Дніпро.

До проведення комплексної історико-археологічної розвідки з шурфуванням, яка дозволить встановити наявність непохованих останків загиблих бійців, інших об'єктів історичного чи археологічного характеру, та складання відповідної науково-проектної документації, зазначена територія має вважатися територією пам'ятки історії місцевого значення «Місце форсування р. Дніпро радянськими військами» (охоронний № 1444) з відповідним режимом використання та пов'язаними з цим обмеженнями.

Загальні нормативні вимоги щодо режимів використання територій пам'яток історії та монументального мистецтва.

На територіях пам'яток історії та монументального мистецтва встановлюється режим, який забезпечує їхнє збереження та функціонування як об'єктів культурної спадщини, що передбачає:

- 1) Визначення та фіксацію сучасного стану пам'яток, укладення охоронних договорів та складання актів технічного стану відповідно до вимог чинного законодавства.
- 2) Проведення заходів щодо благоустрою територій пам'яток без втручання в структуру пам'яток.
- 3) Заборона діяльності юридичних або фізичних осіб, яка може створювати загрозу пам'яткам.

- 4) Проведення ремонту, реставрації, музеєфікації, консервації та інших робіт на пам'ятках виключно за дозволом відповідного органу охорони культурної спадщини на підставі погодженої з ним науково-проектної документації.

Загальні нормативні вимоги щодо режимів використання охоронних зон пам'яток історії та монументального мистецтва.

В охоронних зонах об'єктів культурної спадщини історії та монументального мистецтва передбачається режим, спрямований на:

- збереження об'єктів культурної спадщини;
- організацію пам'яткоохоронних заходів;
- створення умов для дослідження об'єктів культурної спадщини в разі необхідності;
- створення оптимальних умов для огляду об'єктів культурної спадщини,

та передбачає наступне:

- 1) Будь-які роботи в охоронних зонах проводяться лише за наявності дозволу органу охорони культурної спадщини відповідно до вимог чинного законодавства.
- 2) В охоронних зонах забороняється прокладка транзитних транспортних проїздів, транзитних інженерних комунікацій, устаткувань та мереж, які можуть нанести фізичну шкоду об'єктам культурної спадщини, роботи з розширення існуючих проїздів, або зміни існуючого дорожнього покриття, можливі лише за погодженням органу охорони культурної спадщини відповідно до вимог чинного законодавства.

3.4 Загальна характеристика історичних ареалів населеного пункту

Основне визначення поняття «історичний ареал населеного місця» дає основний нормативний документ в сфері охорони культурної спадщини України – Закон України «Про охорону культурної спадщини». Згідно цього Закону, історичний ареал населеного місця - це частина населеного місця, що зберегла об'єкти культурної спадщини і пов'язані з ними розпланування та форму забудови, які походять з попередніх періодів розвитку, типові для певних культур або періодів розвитку.

Більш розширене тлумачення та формування підходу до визначення меж історичних ареалів містить Порядок визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. N 318. Відповідно до цього Порядку, історичний ареал охоплює історично сформовану частину населеного місця, що зберегла старовинний вигляд, розпланування і характер забудови.

Виходячи з означеного вище, а також історичних та архітектурно-планувальних особливостей формування м. Дніпра, стану збереженості історичної планувальної структури міста, традиційного характеру середовища, концентрації об'єктів культурної спадщини, значної та рядової історичної забудови, цінної архітектурно-просторової композиції, яка потребує збереження, доцільним є визначення трьох історичних ареалів, які представляють різні етапи розвитку міста та умовно названі за «територіально-географічним» принципом. Це:

- 1) ареал «Центральний» – історична частина міста, яка значною мірою принципово співпадає з генпланом В. Гесте,

затвердженим у 1817 р., з врахуванням, звичайно, подальшого розвитку та деяких планувальних трансформацій, тобто це територіально центральна частина міста, котра вміщує в собі загальноміський громадський центр з прилеглими кварталами, історичне ядро і історичний центр;

2) ареал «Західний» – історична частина міста, що сформувалась наприкінці XIX – початку XX ст. поблизу промзони на західній периферії міста та включає в себе райони, пов'язані, в першу чергу, з розвитком одного з найкрупніших містоформуючих металургійних підприємств, – це так звана Чечелевка – житловий робітничий район, та «Колонія Брянського заводу» – група кварталів, які сформувалися як район мешкання інженерно-технічного персоналу заводу;

3) ареал «Південний» – історична частина міста, що охоплює територію по сторонах верхнього (за рельєфом) відрізка вулиці Робочої і яка сформувалася на півдні міста наприкінці 1940-х – 1950-х рр. за проектами відомих архітекторів поблизу заводу «Південмаш» для мешкання працівників цього величезного підприємства.

Межі історичних ареалів:

1. Ареал «Центральний» - центральна частина міста – розповсюджується на територію, визначену в межах:

Непарний бік просп. Д. Яворницького, від перехрестя з вул. Героїв Крут до просп. Гагаріна — просп. Гагаріна до вул. Академіка Чекмарьова — вул. Академіка Чекмарьова до вул. 2-ої Бригадної — вул. 2-га Бригадна до вул. Чернишевського — вул. Чернишевського до вул. Спаської — вул. Спаська до вул. Сімферопольської — вул. Сімферопольська до Лоцманського узвозу — Лоцманський узвіз до вул. Ляшка-Попеля — вул. Ляшка-Попеля до вул. Білгородської —

вул. Білгородська до вул. Севастопольської — вул. Севастопольська до вул. Медичної — вул. Медична до просп. Гагаріна — просп. Гагаріна до вул. Телевізійної — вул. Телевізійна до вул. Полігонної — вул. Полігона до вул. Гусенка — вул. Гусенка до вул. Олеся Гончара — вул. Олеся Гончара до вул. Чернишевського — вул. Чернишевського та Святослава Хороброго — непарний бік вул. Святослава Хороброго до вул. Олександра Кониського — вул. Олександра Кониського до вул. Вознесенської — вул. Вознесенська до вул. Короленка — вул. Короленка до просп. Пушкіна — непарний бік просп. Пушкіна (включно з прилеглою цінною історичною забудовою) до просп. Олександра Поля — непарний бік просп. Олександра Поля до вул. Ульянова (включно з прилеглою цінною історичною забудовою) — вул. Ульянова до вул. Шмідта — вул. Шмідта до вул. Володимира Антоновича — вул. Володимира Антоновича до вул. Філософської — вул. Філософська до вул. Кавалерійської — вул. Кавалерійська до вул. Надії Алексеєнко — вул. Надії Алексеєнко до вул. Володимира Антоновича — вул. Володимира Антоновича до вул. Канатної — вул. Канатна до просп. Пушкіна — парний бік просп. Пушкіна до узвозу Ярмаркового — узвіз Ярмарковий до вул. Боброва — вул. Боброва до Січового пров. — Січовий пров. та вул. Поперечна до першої платформи вокзалу Дніпропетровськ-Центральний — по першій платформі вокзалу до відкритого виходу у місто — від виходу у місто до площі Старомостової — по пл. Старомостовій по червоним лініям, що формують будинки №№ 1, 2, 3 по прямій лінії до вул. Пастера — вул. Пастера до вул. Князя Ярослава Мудрого — вул. Князя Ярослава Мудрого та вул. Князя Володимира Великого — вул. Князя Володимира Великого до вул. Володимира Мономаха — вул. Володимира Мономаха (включно з прилеглою цінною історичною забудовою) до вул. Січеславська Набережна — вул. Січеславська

Набережна до вул. Європейської — вул. Європейська до вул. Князя Володимира Великого — вул. Князя Володимира Великого до вул. Харківської — вул. Харківська до вул. Глинки — вул. Глинки до вул. Коцюбинського — вул. Коцюбинського

до вул. Ламаної — вул. Ламана до узвозу Крутогірного — узвіз Крутогірний до вул. Барнаульської — вул. Барнаульська — внутрішньоквартальна забудова (гаражі), кромка схилу, внутрішньо-квартальні проїзди до вул. Володимира Вернадського — вул. Володимира Вернадського до вул. Архітектора Дольника — вул. Архітектора Дольника до межі парку Шевченко — по межі парку Шевченко та кромці схилу пагорба до вул. Івана Акінфієва — пров. Феодосія Масаковського до вул. Дмитра Донцова — вул. Дмитра Донцова до території ОКЛ ім. Мечникова — внутрішньоквартальний проїзд території ОКЛ ім. Мечникова (колишня межа Богоугодних закладів) до просп. Д. Яворницького.

Площа ареалу – 767.08 га.

2. Ареал «Західний» - район Чечелевки та «Колонії Брянського заводу» – розповсюджується на територію, визначену в межах:

перехрестя вулиць Привольної та Курчатова — по вул. Курчатова до вул. Леваневського — по зовнішнім межах домоволодіння по вул. Леваневського, 15 — вул. Леваневського до вул. Шухевича (включно з прилеглою цінною історичною забудовою) — вул. Шухевича до вул. Олександра Чернікова — вул. Олександра Чернікова до пр. Івана Мазепи — пр. Івана Мазепи до вул. Кості Гордієнка — вул. Кості Гордієнка до вул. Мічуріна — вул. Мічуріна до вул. Марата — вул. Марата до вул. Бельгійської — вул. Бельгійська до вул. Маяковського — вул. Маяковського до просп. Сергія Нігояна — просп. Сергія Нігояна до будинку № 50 по просп. Сергія Нігояна —

по зовнішнім межах домоволодіння № 50 по просп. Сергія Нігояна до Горбатого мосту — просп. Сергія Нігояна до Чумацького пров. — пров. Чумацький до вул. Тісної — вул. Тісна до вул. Щепкіна — вул. Щепкіна до вул. Привольної — вул. Привольна до вул. Курчатова

Площа ареалу – 79.20 га.

3. Ареал «Південний» - район житлової забудови заводу «Південмаш» – розповсюджується на територію, визначену в межах:

перехрестя вулиць Криворізької та Холодноярської — вул. Криворізька до вул. Робочої — безіменна площа перед заводоуправлінням ПМЗ з будинками заводоуправління та центральної прохідної ПМЗ включно — далі по вул. Криворізькій до будинку № 16 по вул. Криворізькій — між будинками № 16 та № 16а по вул. Криворізькій по прямій лінії до будинку № 1 по вул. Кленовій — вздовж будинку № 1 по вул. Кленовій далі по вул. Кленовій — вул. Кленова до вул. Чиркова — вул. Чиркова до будинку № 42 по вул. Чиркова — від будинку № 42 по вул. Чиркова по безіменному проїзду до вул. Робочої — вул. Робоча до вул. Театральної — вул. Театральна до вул. Дмитра Кедріна — вул. Дмитра Кедріна до вул. Павла Чубинського – вул. Павла Чубинського до вул. Холодноярської — вул. Холодноярська до вул. Криворізької.

Площа ареалу – 39.40 га.

В порівнянні з минулим ІАОП кількість ареалів було зменшено з дванадцяти до трьох. При цьому слід зазначити, що Міністерством Культури України було затверджено межі лише одного ареалу, який тоді мав назву «Історичний центр міста (1787–1955 рр.)». Наразі пропонується Ареал «Центральний» практично повністю повторює його межі (деякі території, на яких відсутня історична забудова були виключені, а деякі території з наявною концентрацією значних

історичних будівель було включено). Ареал «Західний» значною мірою повторює об'єднані межі Ареалів Чечелівка (1900-і, 1920-і, 1930-і роки) та Брянська колонія (1900-і, 1930-і роки), тобто фактично ці Ареали з минулого ІАОП було об'єднано і пропонується в наданому ІАОП як один Ареал – «Західний». Ареал, названий на минулому ІАОП «Селище “Нижнє” (1950-і роки)» без змін наведено в даному ІАОП як Ареал «Південний». Решта Ареалів, представлених в минулому ІАОП наразі не відповідає діючим нормативним вимогам до Історичних ареалів населених місць, оскільки в них відсутні об'єкти культурної спадщини та (або) пов'язані з ними розпланування та форма забудови.

Більш детально питання визначення меж та режими використання історичних ареалів м. Дніпра розглянуто у Томі II Визначення меж, режимів використання, режимів регулювання забудови історичних ареалів.

Ілюстровані переліки об'єктів культурної спадщини наведено у Томі IV Додатки.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Весь Екатеринослав: Ежегодник. Екатеринослав, 1898.
2. Весь Екатеринослав: Ежегодник. Екатеринослав, 1905.
3. Весь Екатеринослав: Ежегодник. Екатеринослав, 1910.
4. Весь Екатеринослав: Ежегодник. Екатеринослав, 1915.
5. Вулиці і площі Дніпропетровська. Дніпропетровськ, 1967.
6. ДСТУ Б Б.2.2-10-16. Склад та зміст науково-проектної документації щодо визначення меж і режимів використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування.
7. ДБН Б.2.2-12:2018 «Планування і забудова територій»;
.
8. ДБН Б.2.2-3:2012 Склад та зміст історико-архітектурного опорного плану населеного пункту.
9. Днепропетровск: Справочник-путеводитель.
Днепропетровск, 1956.
10. Екатеринославская губерния: Адрес-календарь.
Екатеринослав, 1901.

11. Екатеринославская губерния: Адрес-календарь. Екатеринослав, 1903.
12. Екатеринославская губерния: Адрес-календарь. Екатеринослав, 1912.
13. Екатеринославская губерния: Адрес-календарь. Екатеринослав, 1915 – 1917.
14. Екологічний паспорт м. Дніпро // Департамент транспорту та охорони навколишнього середовища Дніпропетровської міської ради. – Дніпро, 2016. - 64 с.
15. Закон України «Про охорону культурної спадщини»;
16. Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності»;
17. Иконников А. В. Архитектура города (эстетические проблемы композиции). Москва, 1972.
18. Исследование и охрана архитектурного наследия Украины. Киев, 1980.
19. Короев Ю., Федоров М. Архитектура и особенности зрительного восприятия. Москва, 1954.

20. Методические рекомендации по исследованию историко-архитектурного наследия в городах Украинской ССР. / Водзинский Е.Е. и др. Киев, КиевНИИПградостроительства – КиевНИИТИ, 1982.
21. Методичі рекомендації щодо розроблення історичних (історико-архітектурних) довідок (v0956655-09), затверджені наказом Міністерства культури і туризму України від 02.11.2009 № 956/0/16-09.
22. Перелік пам'яток містобудування та архітектури місцевого значення Дніпропетровської області, затверджений розпорядженням голови облдержадміністрації від 12 квітня 1996 р. № 158-р.
- 23-36. Плани м. Катеринослава и м. Дніпропетровська.
Кінець XVIII – середина XX ст.
37. Порядок визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р., № 318;
38. Порядок розроблення історико-архітектурного опорного плану населеного пункту, затверджений Наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 02 червня 2011 р.

39. Пруцын О.И. Город и архитектурное наследие. Москва, 1980.
40. Ревский И.С. Первые, неосуществлённые, планы г. Екатеринослава на Днепре (конец XVIII века; М.Ф.Казаков, К.Геруа) / И.С. Ревский // Строительство, материаловедение, машиностроение: Сб. научных трудов. – Днепропетровск: ПГАСА, 2004. – Вып. 27, ч.3. – с. 129 – 133.
41. Ревский И.С. Планы И.Е. Старова как проектная основа натурального формирования г. Екатеринослава на Днепре в конце XVIII века / И.С. Ревский // Строительство, материаловедение, машиностроение: Сб. научных трудов. – Днепропетровск: ПГАСА, 2004. – Вып. 27, ч.3. – с. 133 – 137.
42. Ревский И.С. Композиционная реновация ансамблей площадей классицизма на примере Октябрьской (Соборной) площади в Днепропетровске / И.С. Ревский // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини: Зб. наук. пр. з мистецтвознавства, архітектурознавства і культурології / ІПСМ АМУ. – К., 2005. – Вып. 2 – с. 181 – 197.
43. Ревський І.С. Методичні основи регенерації та реконструкції класицистичних площ (на прикладі міст центральної та південної України. / Дис. Канд. арх. – К.: КНУБА, 2011.

44. Ревский С. Б. Екатеринослав Кильченский. Историко-архитектурный очерк. – Днепропетровск, ДИСИ, 1974. – 96 с., ил.
45. Ревский С. Б. Рекомендации по реконструкции исторической архитектурной среды г. Днепропетровска. Днепропетровск, ДИСИ, 1986.
46. Ревский С. Б. Зодчие, инженеры, художники, участвовавшие в формировании Екатеринослава (конец XVIII – начало XX вв.). Днепропетровск, 1981.
47. Ревский С. Б. Историко-архитектурное развитие г. Днепропетровска и основные принципы выделения зон охраны. / В 3-х т. Москва, ВНИИИ, 1983.
48. Ревский С.Б. Формирование и развитие исторического центра г.Днепропетровска. / В кн.: Памятники русской архитектуры и монументального искусства. Москва, изд-во «Наука», 1983.
49. Ревский С.Б., Ревский И.С. Зоны охраны ансамбля архитектуры классицизма “Богоугодне заведения” в г. Днепропетровске. В кн.: Строительство, материаловедение, машиностроение // Сб. научных трудов. Вып. 27, ч. 3. – Днепропетровск, ПГАСА, 2004. – С. 109 – 114.
50. Ревский С.Б., Ревский И.С. Формирование и композиционная реминисценция площади Д.Бедного в историческом ядре г. Днепропетровска. В кн.: Вісник Придніпровської державної

академії будівництва та архітектури // Зб. наукових праць. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2005. – № 5, с. 39 – 50, іл.

51. Ревский С.Б. О екатеринославском кирпичном стиле, терминологии и научной этике. В кн.: Строительство, материаловедение, машиностроение // Сб. научных трудов. Вып. 32, ч. 2. – Днепропетровск, ПГАСА, 2005. – С. 207 – 221, ил.
52. Ревский С.Б., Ревский И.С. Історія проектування площ класицизму в містах України у контексті архітектурно-містобудівної еволюції. В кн.: Досвід та перспективи розвитку міст України: Історичні аспекти архітектурної теорії і практики / Зб. наукових праць. Вип. 10. – Київ, Ін-т “ДІПРОМІСТО”, 2006. – С. 166 – 181, іл.
53. Ревский С.Б. Екатеринославский ложноаркадный стиль. В кн.: Новости науки Приднепровья: Научно-практический журнал / 2-3-4, 2006 / Серия: Архитектура и градостроительство / Из докладов, присланных на „Стародубовские чтения – 2006”. – Днепропетровск, ПГАСА, ДГМА, РИА „Днепр-VAL”, 2006. – № 3 (архитектура), с. 17-21, ил.
54. Методология учёта и классификации застройки по историко-архитектурной ценности к историко-архитектурному опорному плану города. В кн.: Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини: Збірник наукових праць з мистецтвознавства, архітектурознавства і

культурології / Академія мистецтв України, Інститут проблем сучасного мистецтва. – Київ: “Музична Україна”, 2004. – Вип. 1, с. 157 – 170.

55. Академические тенденции в советской архитектуре конструктивизма и функционализма (на примере Дворца Труда в Днепропетровске). В кн.: Строительство, материаловедение, машиностроение // Сб. научных трудов. Вып. 27, ч. 3. – Днепропетровск, ПГАСА, 2004. – С. 85 – 92.
56. Памятник архитектуры, предмет охраны памятника, территория памятника – формальная ясность и реальные парадоксы в контексте охраны. В кн.: Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини: Збірник наукових праць з мистецтвознавства, архітектурознавства і культурології / Академія мистецтв України, Інститут проблем сучасного мистецтва. – Київ: Хімджест, 2010. – Вип. 7, с. 341 – 349.
57. Середюк И.И. Восприятие архитектурной среды. Львов, 1979.
58. Шатров М. Город на трех холмах: Книга о старом Екатеринославе. Днепропетровск, 1969.
59. Шатров М. С вершины полувека. Днепропетровск, 1968.